

University of Groningen

Kroniek 1998

de Boer, Berend; Lucardie, Anthonie; Noomen, Ida; Voerman, Gerrit

Published in:

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1998

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1999

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

de Boer, B., Lucardie, A., Noomen, I., & Voerman, G. (1999). Kroniek 1998: overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1998. In G. Voerman (editor), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1998* (blz. 14-94). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

KRONIEK 1998

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1998

Berend de Boer, Paul Lucardie, Ida Noomen en Gerrit Voerman

1. Inleiding

Voor de politieke partijen stond 1998 in het teken van de verkiezingen: in maart voor de gemeenteraden en in mei voor de Tweede Kamer. In de tweede helft van het jaar troffen zij voorbereidingen voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten en het Europees Parlement in 1999.

In deze Kroniek worden de activiteiten van alle in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die zich buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers aan het Binnenhof worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- artikelen uit de dagbladen *NRC-Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatisch Dagblad*; deze artikelen worden dagelijks verzameld en geordend voor het knipselarchief van het DNPP;
- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, die eveneens door het DNPP worden verwerkt en bewaard.

Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een context te plaatsen, worden eerst de politieke 'hoofdmomenten' uit 1998 kort weergegeven.¹

gemeenteraadsverkiezingen

Op 4 maart werden in 485 gemeenten nieuwe raden gekozen; in de overige 63 gemeenten vonden de raadsverkiezingen vanwege herindelingen eerder of juist later plaats. De uitslag is daardoor moeilijk met die van 1994 te vergelijken, te meer daar het totaal aantal te verdelen zetels ten gevolge van de herindelingen kleiner was geworden (zie tabel 1). De opkomst was in 1998 nog iets lager dan

¹. Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 1998: G.J.J. Thissen, 'Jaaroverzicht Staten-Generaal zittingsjaar 1997-1998', in: *Parlement en Kiezer*, Groningen, 1999.

in 1994: 59,5 % respectievelijk 65,3%. Niettemin waren verschillende pogingen ondernomen om de kiezers naar de stembus te lokken: het ministerie van Binnenlandse Zaken riep via uitzendingen op commerciële radio- en televisiestations jongeren op 'vergeet niet te stemmen'; de gemeente Wijk bij Duurstede was zelfs bereid een weekend in Brussel te verloten onder de opgekomen kiezers. Vooral onder allochtone kiezers bleek uit onderzoek de opkomst beduidend lager dan vier jaar geleden, hoewel het aantal allochtone raadsleden praktisch verdubbelde.

Aan de andere kant waren waarschijnlijk ook veel xenofobe kiezers thuis gebleven, gezien de opvallende verliezen van de Centrumdemocraten (CD) en CP'86. Laatstgenoemde partij verdween uit alle raden, terwijl de CD slechts in Schiedam een zetel behield; het Nederlands Blok wist zijn zetel in Utrecht te handhaven. CD-voorzitter J.H.G. Janmaat sprak van stembusfraude; anderen wezen op de twijfelachtige reputatie van veel raadsleden uit CD en CP'86 en de toegenomen versplintering van de extreem-rechtse partijen. Naast CD en CP'86 namen immers ook nog de daarvan afgesplitste partijen Nederlands Blok respectievelijk Volksnationalisten Nederland (VNN) aan de verkiezingen deel, terwijl de voormalige leider van de verboden Nederlandse Volksunie, J. Glimmerveen, in Arnhem en Den Haag een Lijst-Glimmerveen had ingediend.

Een tweede grote verliezer was D66, die zich zowel op landelijk als op plaatselijk niveau wellicht te weinig had kunnen profileren. Het CDA leed licht verlies ten opzichte van 1994, maar bleef wel de grootste partij op lokaal niveau. De christen-democraten noemden zich dan ook met trots in tv-uitzendingen 'de grootste lokale partij van Nederland', tot verontwaardiging van de onafhankelijke lokale partijen. De Vereniging van Plaatselijke Politieke Groeperingen (VPPG) diende een klacht in tegen het CDA bij de Reclame Code Commissie, maar deze achtte de zinsnede niet misleidend. De onafhankelijke lokale partijen boekten overigens zelf opnieuw enige winst, zij het over het algemeen minder spectaculair dan in 1994. Het meest opvallend waren wellicht de doorbraak van Leefbaar Utrecht en de groei van de Politiek Logisch Oprechte Partij (PLOP) in Assen. Laatstgenoemde groepering werd in 1994 door andere partijen vaak nog als dubieuze grap beschouwd en ondanks de entree in de gemeenteraad met vijf zetels niet als serieuze partij behandeld bij de collegevorming. In 1998 won PLOP echter acht van de 31 zetels - evenveel als de PvdA - en mocht haar oprichter, W. Homan, een wethouderspost gaan bekleden. Leefbaar Utrecht, opgericht door zanger en caféhouder H. Westbroek, won in Utrecht negen van de 45 zetels - evenveel als GroenLinks en PvdA - maar kwam niet in het college.

Naast de lokale partijen slaagden ook de protestants-christelijke partijen, GroenLinks, de SP, de Fryske Nasjonale Party (FNP) en de ouderenpartijen erin hun zeteltal uit te breiden. PvdA en VVD wonnen eveneens stemmen, maar die winst vertaalde zich niet in absolute zetelwinst vanwege het kleinere totaal aan zetels vergeleken met 1994.

Tabel 1. Uitslag gemeenteraadsverkiezingen 1998 (in zetels)

partij	zetels in 1994 ^a	zetels in 1998 ^b
CDA	2.751	2.404
PvdA	1.770	1.817
VVD	1.724	1.796
D66	982	442
GroenLinks	380	430
SGP	186	190
SP	126	190
RPF	79	93
CD	78	1
GPV	65	64
CP'86	9	0
overige landelijke partijen	32	26
lokale christelijke groeperingen	333	332
lokale progressieve groeperingen	272	304
onafhankelijke lokale partijen	2.330	2.067
totaal	11.117	10.156

^a) Deze cijfers wijken enigszins af van de gegevens die het CBS in 1994 publiceerde.

^b) Inclusief tussentijdse verkiezingen 1994-1997, exclusief zestien gemeenten waar verkiezingen werden uitgesteld in verband met gemeentelijke herindelingen op 1 januari 1999.

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek der verkiezingen 1998: gemeenteraden*, Voorburg/Heerlen, 1999.

De Nieuwe Communistische Partij (NCPN) verloor haar absolute meerderheid in de raad van Reiderland, maar won er een zetel bij in Scheemda en handhaafde zich in Lemsterland. De Natuurwetpartij behield haar ene zetel in Lelystad, terwijl De Groenen hun zeteltal praktisch wisten te verdubbelen van vier naar acht – zij het soms in samenwerking met andere groeperingen, zoals in Amsterdam met de lijst Amsterdam Anders/De Groenen. De door de vroegere vakbondsleider (en PvdA-lid) J. van de Scheur opgerichte partij Solidair '93 verloor haar zetels in Rotterdam, Haarlem en Vlaardingen. Nieuw in 1998 was Nederland Mobiel, opgericht vanuit de Stichting Pro Auto om de belangen van automobilisten en andere verkeersdeelnemers te behartigen, die vier zetels in verschillende gemeenten won.

De campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen stond evenals in 1994 grotendeels in het teken van de in mei te houden verkiezingen voor de Tweede Kamer. Landelijke politici hielden zich weliswaar aan het begin van de campagne enigszins op de achtergrond, maar gingen de laatste paar weken toch weer een vooraanstaande rol spelen. Zelfs de regionale radio- en televisie-omroepen, die in 1998 van meer belang bleken dan vier jaar eerder, schonken veel aandacht aan het optreden van de landelijke partijleiders. Voor het eerst konden partijen nu reclame maken in een STER-spot op radio of televisie, maar alleen de SP maakte gebruik van die mogelijkheid.

Een andere vernieuwing ten opzichte van 1994 was het toegenomen gewicht van voorkeurstemmen: in gemeenten met meer dan 20.000 inwoners was nu een kandidaat met ten minste een kwart van de kiesdeler aan voorkeurstemmen zeker van een zetel, terwijl men voordien de helft van de kiesdeler moest halen.

Bij de collegevorming slaagden niet alle winnaars erin, hun zetelwinst te vertalen in wethoudersposten. PvdA en VVD kregen er wel wethouders bij, de protestants-christelijke partijen ook enkele, maar GroenLinks en de lokale partijen niet. De verliezers D66 en CDA moesten wethoudersposten inleveren. De SP, die ook fors had gewonnen, ging in drie Brabantse gemeenten deel nemen aan het college. In de meeste grote steden werden brede colleges samengesteld waaraan niet alleen PvdA, CDA of D66 en VVD, maar vaak ook GroenLinks deelnamen.

Tweede-Kamerverkiezingen

Evenals in 1994 ging de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen naadloos over in die voor de Tweede Kamer (zie over deze verkiezingscampagne de bijdrage van Ph. van Praag jr. en S. Penseel in dit Jaarboek). Een relatief nieuw medium vormde Internet: nagenoeg alle partijen hadden een eigen *website* op het net geïnstalleerd die regelmatig van nieuwe informatie werd voorzien. Vooral de PvdA besteedde daar veel aandacht aan. Verschillende instellingen boden de onzekere kiezer bovendien informatie en advies in de vorm van zogenaamde stemwijzers aan: een vragenlijst die men in kon vullen waarna een

stemadvies volgde. De PvdA was overigens ook de partij die het meeste geld uitgaf voor de campagne: drie miljoen gulden; het CDA gaf iets meer dan twee miljoen uit, SP, VVD en D66 elk ongeveer anderhalf miljoen, GroenLinks één miljoen, GPV en RPF ongeveer een half miljoen en de SGP slechts 200.000 gulden (volgens een bericht in *de Volkskrant*, 6 mei 1998).

De verkiezingsstrijd leek vooral te gaan tussen de coalitiegenoten PvdA en VVD, die in peilingen aan het begin van het jaar nog nek aan nek lagen. PvdA-leider W. Kok daagde daarbij regelmatig VVD-leider F. Bolkestein uit om openlijk naar de positie van minister-president te dingen. Aangezien Kok bij de kiezers meer populariteit genoot dan Bolkestein, verwachtte de PvdA baat te hebben bij een verdere personalisering van de verkiezingsstrijd. Aanvankelijk weigerde Bolkestein de uitdaging aan te nemen en beweerde hij dat de VVD verschillende kandidaten voor het premierschap kon leveren, maar in een televisiedebat met Kok op 22 april (voor RTL 5) verklaarde de VVD-lijsttrekker zich uiteindelijk toch bereid een nieuw kabinet te leiden indien zijn partij duidelijk de grootste zou worden op 6 mei. In dit debat, dat over het algemeen een rustig karakter had, kwam het aan het slot tot een vinnige woordenwisseling over het vluchtelingenbeleid. Bolkestein had in zijn campagne al eerder geopperd dat dit beleid aanscherping verdiende. Terwijl de VVD op dit punt van het kabinetsbeleid afstand nam, hamerde de PvdA zoals vanouds op sociale kwesties, die bij de liberalen in minder goede handen zouden zijn.

PvdA en VVD streefden niettemin naar voortzetting van de paarse coalitie en beschouwden het CDA niet als serieuze partner. Ook D66 vond het programma van het CDA 'irrealistisch', zo verklaarde fractievoorzitter Th.C. de Graaf. De regeringspartners beriepen zich daarbij onder meer op het Centraal Plan Bureau (CPB), dat op grond van analyse van de verkiezingsprogramma's in maart voorspelde dat realisering van het CDA-programa tot weinig nieuwe banen zou leiden, terwijl verwezenlijking van de programma's van D66, PvdA en VVD circa 100.000 nieuwe banen zou scheppen. Het CDA wilde minder geld uittrekken voor lastenverlichting en meer voor gezinsbeleid en vermindering van de staatsschuld. Het Europees Monetair Instituut verweet overigens in april alle grote partijen te weinig geld aan de staatsschuld te besteden.

De paarse partijleiders vielen ook GroenLinks aan, dat volgens Kok beleid 'op de pof' zou willen financieren en dat volgens D66-minister van Economische Zaken G.J. Wijers terug zou vallen op een communistisch streven naar sturing van de economie. Het CPB had berekend dat de voorstellen van GroenLinks op korte termijn weliswaar nog meer banen op zou leveren dan het beleid van de paarse partijen, maar op langere termijn de economische groei zou vertragen vanwege de hoge heffingen op energieverbruik. Het Rijks-Instituut voor Volksgezondheid en Milieubeheer (RIVM) beschouwde het programma van GroenLinks als het meest milieuvriendelijk, juist vanwege de te verwachten beperking van energieverbruik en van autoverkeer. De VVD had het minst milieuvriendelijke programma gepresenteerd; D66, PvdA en CDA ontliepen elkaar op dit punt niet veel.

D66 had enige moeite zich in de campagne te profileren. Lijsttrekker mevr. E. Borst-Eilers speelde bewust een rustige rol. Ze verklaarde wel dat de Democraten niet aan een volgend paars kabinet mee zouden doen indien de partij te grote verliezen zou lijden. Op 2 mei preciseerde ze dat: verlies van meer dan twaalf zetels zou terugkeer naar de oppositie betekenen. PvdA en VVD hoopten D66 wel bij een coalitie te betrekken en onthielden zich van aanvallen op hun gewenste partner. In het lijsttrekkersdebat dat op 5 mei in Carré in Amsterdam werd gehouden (en direct op tv uitgezonden) deed Borst het volgens onderzoek onder kijkers redelijk: minder goed dan Kok en Bolkestein, maar beter dan GroenLinks-leider P. Rosenmöller en CDA-lijsttrekker J.G. de Hoop Scheffer. De uitkomst van de verkiezingen op 6 mei beantwoordde grotendeels maar toch niet helemaal aan de voorspellingen van de opiniepeilers (zie tabel 2). De PvdA werd zoals al sinds april voorspeld de grootste partij, op afstand gevolgd door de VVD. De laatste zetel voor de liberalen bleef overigens nog twee weken onzeker vanwege telfouten bij stembureaus, met name in de gemeente Gramsbergen: pas op 19 mei besloot de Kiesraad dat de VVD niet 39 maar 38 zetels behaald had. Het CDA bleek uiteindelijk terug te vallen op 29 zetels (en niet 28 zoals eerst vastgesteld). Het verlies van de christen-democraten kwam toch onverwacht en hard aan. Volgens onderzoek bij de stembureaus (*exit-polls*) had de partij krap eenderde van haar kiezers uit 1994 kunnen behouden; de rest was verspreid over VVD (9%), PvdA (7%), protestants-christelijke partijen (4%), andere partijen (6%) of was thuis gebleven (10%) (*de Volkskrant*, 7 mei 1998). Opvallend was het aantal katholieke kiezers dat van CDA naar PvdA was gegaan; de verliezen waren dan ook in het Zuiden des lands nog hoger dan elders. Het verlies van D66 kwam minder onverwacht en viel de betrokkenen eigenlijk nog mee. Het bleek volgens de exit-polls vooral ten goede te komen aan PvdA (24%), VVD (12%) en GroenLinks (11%). Deze laatste partij trok naast D66 veel kiezers van de PvdA (19%) en veel niet-kiezers (16%).

Alles bij elkaar zou men de verkiezingen kunnen interpreteren als een massale verschuiving van het midden (CDA en D66) naar rechts (VVD) en naar links (PvdA, GL, SP), waarbij ook binnen links kiezers 'doorschoven' van PvdA naar GroenLinks en waarschijnlijk ook naar de SP.

Het verlies van de CD en van de ouderenpartijen past niet helemaal in dit beeld, maar moet waarschijnlijk toegeschreven worden aan de in de media breed uitgemeten verdeeldheid van deze partijen. Weliswaar hadden het Algemeen Ouderen Verbond (AOV) en de Unie 55+ (in 1994 nog Politieke Unie 55+ genoemd) hun onderlinge geschillen beslecht en een gezamenlijke kandidatenlijst ingediend, maar zij moesten daarbij concurreren met de van het AOV afgesplitste Senioren 2000 en Nieuw Solidair Ouderen Verbond (NSOV). Daarnaast speelde wellicht het zogeheten *bandwagon*-effect een rol, althans bij de CD: na de nederlaag bij de gemeenteraadsverkiezingen vreesden wellicht aanhangers van de partij bij de Tweede-Kamerverkiezingen verspilling van hun stem en bleven liever thuis of brachten een stem uit op een andere partij.

Het aantal in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen nam ten opzichte

van 1994 af: van twaalf naar negen. Geen van de elf nieuwe partijen die in 1998 aan de verkiezingen deelnamen, slaagden erin een zetel te behalen (zie over deze randpartijen het artikel van A.P.M. Lucardie in dit Jaarboek).

Tabel 2. Uitslag Tweede-Kamerverkiezingen 1998

partij	1994		1998	
	%	zetels	%	zetels
PvdA	24,0	37	29,0	45
CDA	22,2	34	18,4	29
VVD	20,0	31	24,7	38
D66	15,5	24	9,0	14
AOV/Unie 55+ ^a	4,5	7	0,5	0
GroenLinks	3,5	5	7,3	11
CD	2,5	3	0,6	0
RPF	1,8	3	2,0	3
SGP	1,7	2	1,8	3
GPV	1,3	2	1,3	2
SP	1,3	2	3,5	5
overige	1,7	0	1,9	0
totaal	100,0	150	100,0	150
opkomst	78,8%		73,3%	

^a) AOV en Unie 55+ hadden in 1998 hun lijsten gecombineerd. Zij namen in 1994 afzonderlijk aan de verkiezingen deel, waarbij het AOV 3,6% van de stemmen behaalde (zes zetels) en de Unie 55+ (toen nog Politieke Unie 55+ geheten) 0,9% (één zetel).

Bron: Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek der verkiezingen 1998: Tweede Kamer*, Voorburg/ Heerlen, 1999.

Na de kamerverkiezingen begon de kabinetsformatie met de ontvangst door koningin Beatrix van de voorzitters van de Tweede-Kamerfracties (zie hierover ook de bijdrage van R.B. Andeweg in dit Jaarboek). Kok en Bolkestein adviseerden het staatshoofd dat de paarse coalitie zou moeten worden voortgezet. D66 achtte deelname aan zo'n kabinet minder vanzelfsprekend vanwege het zetelverlies dat de partij had geleden. De Democraten wilden alleen toetreden wanneer zij in personele en programmatische zin in het nieuwe kabinet herkenbaar zouden zijn. Daarbij werd gedacht aan minstens twee 'zware' ministersposten, extra geld voor de zorgsector, en de invoering van de gekozen burgemeester en het correctief referendum.

Op 8 mei benoemde de koningin K.G. de Vries, voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER) tot informateur. Hij moest nagaan onder welke voorwaarden en over welke onderwerpen PvdA, D66 en VVD wilden onderhandelen om tot voortzetting van de coalitie te komen. Na gesprekken met de fractievoorzitters constateerde De Vries dat er geen programmatische of andere voorbehouden waren. Hij adviseerde de koningin in zijn eindverslag Kok, Borst en G. Zalm tot informateur te benoemen. Op 14 mei kregen deze drie de opdracht de mogelijkheid te onderzoeken 'van de spoedige totstandkoming van een kabinet van PvdA, VVD en D66'.

Onder de hoede van dit drietal informateurs begonnen de onderhandelingen tussen Bolkestein (VVD), De Graaf (D66) en J. Wallage (PvdA). De sociaal-democratische voorman werd tijdens de formatie benoemd tot burgemeester van Groningen, waarna A.P.W. Melkert hem als onderhandelaar opvolgde. Over een aantal immateriële kwesties werd men het betrekkelijk snel eens, zoals de invoering van het homohuwelijk en de versoepeling van de euthanasiewetgeving (hierbij bleef euthanasie wel opgenomen in het wetboek van strafrecht, maar werden artsen niet meer vervolgd wanneer zij zich aan de zorgvuldigheidscriteria hadden gehouden en deze hadden laten toetsen bij een speciale commissie). Ook met betrekking tot de gekozen burgemeester kwam er een akkoord. Bij de aanwijzing van de burgemeester kreeg de gemeenteraad een grotere rol toebedeeld. De raad kon kandidaten selecteren en in een raadplegend referendum aan de bevolking voorleggen (alhoewel de benoeming voorbehouden bleef aan de Kroon). Verder diende het artikel over de benoeming van de burgemeester uit de grondwet te worden gehaald, en moest een staatscommissie de gevolgen bestuderen van de invoering van de rechtstreeks gekozen burgemeester. D66-onderhandelaar De Graaf reageerde opgetogen over het akkoord: 'Nu zijn we verloofd' (*de Volkskrant*, 4 juni 1998).

De onderhandelingen over financiële en sociaal-economische aangelegenheden verliepen stroef, waarbij doorgaans PvdA en VVD tegenover elkaar stonden. De problemen concentreerden zich op de omvang van de lastenverlichting, de bezuinigingen, de reductie van het financieringstekort en van de beschikbare financiële middelen voor nieuw beleid. Ook bestond er onenigheid over het te

verwachten groeipercentage van de economie.

Midden juli was het ontwerpregeerakkoord afgerond, waarna de fracties van D66, PvdA en VVD hun oordeel konden geven. De ingediende amendementen werden vervolgens door de informateurs en de onderhandelaars besproken en zo nodig in de eindtekst verwerkt. Deze definitieve versie werd de fracties weer voorgelegd, die er op 18 juli mee instemden. Uitgangspunt in het regeerakkoord was een jaarlijkse economische groei van twee procent. Twee miljard gulden moest worden aangewend om het financieringstekort te reduceren (tot 1,2% in 2002). Voor nieuwe investeringen in infrastructuur, onderwijs (verkleining van de klassen), gezondheidszorg (verkortings van de wachtlijsten) en openbare orde (meer agenten) was ruim negen miljard gulden begroot. De lastenverlichting voor de burgers en het bedrijfsleven bedroeg 4,5 miljard gulden, een bedrag dat bij de invoering van het nieuwe belastingstelsel in 2001 beschikbaar zou komen. Er werd voor meer dan zeven miljard gulden aan bezuinigingen ingecalculeerd. Hiervan werd 1,3 miljard gezocht in een verminderde afdracht aan de Europese Unie en circa 350 miljoen op het budget van Ontwikkelingssamenwerking en van Defensie.

Nadat de informateurs hun eindverslag hadden uitgebracht aan koningin Beatrix, benoemde deze op 20 juli PvdA-leider Kok tot formateur. Na de bereikte programmatische overeenstemming werd nu over de zetelverdeling in het nieuwe kabinet onderhandeld. Hierbij verzetten PvdA en VVD zich aanvankelijk tegen de eis van D66 van drie ministers. Later gingen zij toch akkoord, waarbij het aantal ministersposten vergeleken bij het eerste paarse kabinet met één werd uitgebreid tot vijftien. PvdA en VVD kregen beide zes ministersposten toebedeeld, D66 zoals vermeld drie. Het nieuwe kabinet was als volgt samengesteld:

W. Kok (PvdA), minister-president, minister van Algemene Zaken
J.J. van Aartsen (VVD), minister van Buitenlandse Zaken
A. Peper (PvdA), minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
A.H. Korthals (VVD), minister van Justitie
L.M.L.H.A. Hermans (VVD), minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen
G. Zalm (VVD), minister van Financiën
F.H.G. de Grave (VVD), minister van Defensie
J.P. Pronk (PvdA), minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM)
T. Netelenbos-Koomen (PvdA), minister van Verkeer en Waterstaat
A. Jorritsma-Lebbink (VVD), minister van Economische Zaken (tevens vice-minister-president)
H.H. Apotheker (D66), minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij
K.G. de Vries (PvdA), minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
E. Borst-Eilers (D66), minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (tevens vice-minister-president)

E.L. Herfkens (PvdA), minister voor Ontwikkelingssamenwerking
R.H.L.M. van Boxtel (D66), minister voor Grote Steden- en Integratiebeleid

Op 3 augustus, na een formatie van 87 dagen, beëdigde koningin Beatrix het tweede kabinet-Kok. De coalitie beschikte over 98 zetels in de Tweede Kamer.

staatkundige en bestuurlijke vernieuwing

Op het terrein van de *staatkundige en bestuurlijke vernieuwing* werd in 1998 slechts bescheiden voortgang gemaakt (zie ook *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 16-17). In maart brachten de Utrechtse staatsrechtsgeleerden H.R.B.M. Kummeling en J.A. van Schagen advies uit aan staatssecretaris van Binnenlandse Zaken J. Kohnstamm (D66) over een nieuw kiesstelsel. Zij hadden een stelsel ontworpen waarbij honderd Tweede-Kamerleden via vijftien districten direct gekozen zouden worden en de overige vijftig op de huidige manier, via evenredige vertegenwoordiging van partijen. Andere deskundigen, zoals de Leidse hoogleraar politicologie R.B. Andeweg en de Tilburgse hoogleraar staatsrecht A.K. Koekkoek (tevens Tweede-Kamerlid voor het CDA) verwierpen het ontwerp omdat het voor de kiezers te ingewikkeld zou worden. De Commissaris van de Koningin in Noord-Holland, J.A. van Kemenade (PvdA), ontwierp zelf een alternatief kiesstelsel dat door het Duitse voorbeeld geïnspireerd was.

Een vernieuwing die Kohnstamm al in 1997 had voorgesteld, werd in 1998 in het regeerakkoord vastgelegd: een staatssecretaris zou voortaan als onderminister kunnen optreden, dat wil zeggen: hij of zij kon de minister in de ministerraad vervangen - zij het zonder stemrecht - en mocht zich in het buitenland 'minister' noemen.

In september benoemde het nieuwe kabinet een staatscommissie 'Dualisme en lokale democratie' onder voorzitterschap van de Groningse hoogleraar staatsrecht D.J. Elzinga. Deze commissie zou voor het eind van 1999 advies uitbrengen over vraagstukken als de verhouding tussen gemeenteraad en wethouders, verkiezing van de burgemeester en de data van raadsverkiezingen (combinatie met verkiezingen op een hoger niveau, of juist meer spreiding over verschillende jaren). Enigszins vooruitlopend hierop bereidde minister Peper van Binnenlandse Zaken een voorstel voor om een raadplegend referendum over te benoemen burgemeesters mogelijk te maken. Het kabinet zou daarbij echter formeel het laatste woord over de benoeming houden.

Op 3 maart stemde de Eerste Kamer in met de grondwetswijziging die een correctief referendum mogelijk zou maken. Vijf VVD-senatoren - waaronder oud-minister H. Wiegel - stemden met de fracties van CDA en de kleine christelijke partijen tegen het voorstel. De nieuwe Tweede Kamer zou de wijziging van de grondwet in tweede lezing ook goedkeuren, waarna de Eerste Kamer er in 1999 weer over zou stemmen.

partijverbod

Op 18 november werd de Centruumpartij '86 door de rechtbank van Amsterdam verboden en ontbonden verklaard. De partij, die in 1986 was opgericht nadat haar voorganger, de Centruumpartij, failliet was gegaan, zou oproepen tot haat en discriminatie tegen allochtonen en daarmee de openbare orde in gevaar brengen. Op grond van artikel 140 van de grondwet werd zij als criminele organisatie beschouwd. Dat betekent dat haar bestuursleden ook geen nieuwe partij zouden mogen oprichten die als voortzetting van CP'86 gezien zou kunnen worden. Geplaagd door interne conflicten en afsplitsingen leidde de CP'86 in 1998 overigens al een kwijnend bestaan. Bij de gemeenteraadsverkiezingen had zij (zoals al vermeld) al haar zetels verloren. In oktober hadden twee (voormalige) bestuursleden een poging gedaan om het door het Openbaar Ministerie (OM) aangevraagde verbod voor te zijn en de partij zelf op te heffen. Volgens het OM was deze poging echter niet rechtsgeldig, omdat de twee formeel geen bestuurslid meer waren. De enige overgebleven bestuurder, M. Freling, reageerde laconiek op de uitspraak van de rechtbank en zei zich op verdere stappen te zullen beraden.

advies Raad voor het openbaar bestuur

In december 1997 vroeg de minister van Binnenlandse Zaken H.F. Dijkstal aan de Raad voor het openbaar bestuur (Rob) advies uit te brengen over het onderwerp 'draagvlak politieke partijen/kwaliteit politieke ambtsdragers'. Aanleiding hiertoe was de constatering dat de meeste politieke partijen al geruime tijd te kampen hadden met een dalend ledental. 'Dit brengt de positie van de politieke partijen als "coördinerend orgaan" in de politieke besluitvorming en als selectiemechanisme voor politieke ambtsdragers in het geding', aldus de minister, die op basis hiervan negatieve consequenties voor de toekomst niet uitsloot.

In oktober 1998 publiceerde de Rob zijn advies met als titel *Tussen staat en electoraat. Politieke partijen op het snijvlak van overheid en samenleving*. Hierin relativeerde de Rob de ernst van de teruggang van het ledental, mede omdat van een afnemende politieke participatie in brede zin geen sprake leek te zijn. Ook zouden partijen geen structurele problemen hebben bij het vinden van kandidaten voor politieke functies. De aanbevelingen die de Rob deed, hadden vooral betrekking op het stimuleren van de politieke participatie in het algemeen en op de institutionele context waarbinnen partijen functioneerden. Zo stelde de Raad voor de mogelijkheid in te voeren dat kiezers meer dan één stem zouden kunnen uitbrengen. Ook zou een parlementair onderzoeksinstituut moeten worden opgericht ter versterking van de controlefunctie van de Tweede Kamer.

subsidies voor politieke partijen

De Rob had zich in zijn advies *Tussen staat en electoraat* geen voorstander

getoond van overheidssubsidie aan politieke partijen. Indien deze vorm van subsidiëring toch plaatsvond, dan diende dat niet uitsluitend op basis van het zeteltal van een partij in de Tweede Kamer te geschieden maar mede aan de hand van het aantal leden. Op deze wijze zouden partijen worden gestimuleerd hun ledental te verhogen.

De nieuwe wettelijke regeling van subsidiëring van politieke partijen die de regering had voorgesteld, was echter gebaseerd op het zeteltal van de partijen (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 17). Elke in de Eerste of Tweede Kamer vertegenwoordigde partij zou één subsidie ontvangen, waarbij bedragen geoormerkt zouden worden voor wetenschappelijk onderzoek, algemeen partijwerk en jongerenorganisaties. Het totale bedrag aan subsidies voor partijen werd verhoogd van ruim acht naar tien miljoen gulden. Op 25 juni ging de Tweede Kamer met het voorstel akkoord, met alleen de stemmen van de SP-fractie tegen.

Tabel 3. Ledental per 1 januari 1998 en 1 januari 1999

	1 januari 1998	1 januari 1999
AOV	1.500	1.320
CDA	89.000 *)	86.000 *)
D66	13.747 **)	13.391
GPV	14.366 **)	14.121
De Groenen	563	558
GroenLinks	11.873	13.821
Ouderen-Unie 55+	2.400	2.000
PvdA	61.720	61.600
RPF	12.132	12.572
SGP	23.800	***)
SP	21.975	25.052
VVD	52.197	51.265

*) afgeronde getallen

**) correctie op opgave in *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 18.

***) geen opgave

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in

alfabetische volgorde behandeld. Eerst volgt een overzicht van de ontwikkeling van hun ledental, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 1998 en op of omstreeks 1 januari 1999 (zie tabel 3). Van de CD werd geen opgave ontvangen.

Algemeen Ouderen Verbond (AOV)

Voor het AOV en de andere ouderenpartijen begon 1998 goed maar eindigde het slecht. Bij de gemeenteraadsverkiezingen deden ze het over het algemeen goed, maar bij de kamerverkiezingen verloor het AOV alle zetels, ondanks de samenwerking met de Unie 55+. De van het AOV afgescheiden partijen, Senioren 2000 en Nieuw Solidair Ouderen Verbond, haalden evenmin een zetel.

gemeenteraadsverkiezingen

De gemeenteraadsverkiezingen leverden voor de samenwerkende ouderenpartijen AOV en Unie 55+ een verrassende winst op: 47 zetels, in 35 gemeenten, terwijl ze in 1994 slechts tien zetels hadden verworven. Daarbij moet men wel bedenken dat AOV en Unie 55+ toen maar in enkele gemeenten meededen, als een soort *try-out* voor de Tweede-Kamerverkiezingen. In die gemeenten leden ze wel enig verlies: zo viel het AOV in zijn 'geboortestad' Eindhoven terug van vijf naar drie zetels. De Seniorenpartij in Maastricht verloor één zetel. Over het algemeen wisten de ouderenpartijen zich het best te handhaven in grotere steden, al valt op dat ze geen zetels behaalden in Amsterdam en Den Haag – waar ze nog met elkaar concurreerden. In de gemeenten waar wel zetels werden behaald, hadden zij hun lijsten gecombineerd of nam slechts één van de partijen deel. Het hoogste stemmenpercentage haalde de combinatie AOV/Unie 55+ in Maassluis (14%), gevolgd door Den Helder (9%) en Lelystad (7%).

kandidaatstelling en programma Tweede-Kamerverkiezingen

In 1997 hadden AOV en Unie 55+ besloten, samen aan de Tweede-Kamerverkiezingen deel te nemen. De partijbesturen hadden in november van dat jaar als lijsttrekker voorgedragen A. Scheltens, voorzitter van de AOV/Unie 55+ fractie in de Provinciale Staten van Noord-Brabant (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 19-20 en 57-58). Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 had hij op de tweede plaats van de kandidatenlijst van de Unie 55+ gestaan. Voor de tweede plaats op de lijst van AOV/Unie 55+ werd A. van Maanen voorgedragen, de voorzitter van de AOV-fractie in de Groninger Staten. Op 7 februari 1998 keurde de algemene ledenvergadering van het AOV de voorgestelde kandidatenlijst goed. Ook met het ontwerpverkiezingsprogramma kon de ledenvergadering instemmen. Anders dan in het verleden vaak het geval was geweest, verliep deze vergadering in een goede sfeer.

Binnen de Tweede-Kamerfractie bleek de onderlinge verstandhouding minder

goed. In april verliet W. J. Verkerk de fractie vanwege de 'aanhoudende strubbelingen' (*de Volkskrant*, 1 april 1998). Hij ontkende dat zijn vertrek verband hield met het feit dat hij geen verkiesbare plaats op de nieuwe kandidatenlijst had gekregen. De fractie van het AOV, die in 1994 zes personen had geteld, bestond nu nog uit één persoon, C.S. van Wingerden, die zich overigens zelf niet herkiesbaar had laten stellen.

Tweede-Kamerverkiezingen

Het AOV voerde een bescheiden campagne – voor ongeveer 50.000 gulden, schatte een medewerker – waarbij kandidaten onder meer met een caravan langs bejaardencentra trokken. De nadruk viel op de AOW, die men met 45 gulden per week wilde verhogen.

In de peilingen stonden de ouderenpartijen er slecht voor: hooguit één zetel zou hun ten deel vallen. De werkelijkheid viel nog meer tegen: bij de kamerverkiezingen werd geen enkele zetel behaald. Onderlinge verdeeldheid had niet alleen veel kiezers waarschijnlijk afgeschrokken, maar ook de spoeling te zeer verdund. Naast AOV/Unie 55+ namen immers ook Senioren 2000 en het Nieuw Solidair Ouderen Verbond (NSOV) aan de verkiezingen deel. Samen haalden ze ruim 1% van de stemmen, wat zeker voldoende voor een zetel zou zijn geweest. De lijst van AOV/Unie 55+ kwam met 0,5% in de buurt van een zetel.

Europees Parlement

In maart sloten twee leden van het Europees Parlement, J.L. Janssen van Raay en mevr. L.G.L. van Bladel, zich bij AOV/Unie 55+ aan. Eerstgenoemde was lid van het partijbestuur van het CDA geweest en sinds 1986 namens deze partij lid van het Europees Parlement. Hij had na een conflict in 1996 de christen-democratische fractie verlaten om zich aan te sluiten bij de Unie voor Europa, een gematigd nationalistische fractie waarin de Franse neo-gaullisten een belangrijke rol speelden (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 33-34). Op de kandidatenlijst van AOV en Unie 55+ voor de Tweede Kamer kwam Janssen van Raay als lijstduwer op de 29ste plaats te staan. Van Bladel was sinds 1994 lid van de sociaal-democratische fractie (namens de PvdA) en had zich na onenigheid met haar fractiegenoten in 1996 al bij de Unie voor Europa aangemeld (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 63). De Unie 55+ had al eerder een samenwerkingsovereenkomst met de Unie voor Europa gesloten.

Nieuw Solidair Ouderen Verbond (NSOV)

Het NSOV werd officieel in januari 1998, maar feitelijk al in december 1997 opgericht door M.C. Batenburg, die in 1993 ook het AOV had opgericht en zich daaruit eind 1997 terug had getrokken (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 20; zie over het NSOV ook de bijdrage van A.P.M. Lucardie elders in dit Jaarboek). Naar zijn mening waren in het Verbond teveel carriërzezoekers op bestuurlijke posten gekomen; 'oude getrouwen zijn buiten de boot geraakt of buiten de boot gesmeten' (*Nederlands Dagblad*, 8 januari 1998).

Het NSOV haalde evenmin een zetel in de Tweede Kamer. Inofficieel werd deze partij echter in de Eerste Kamer vertegenwoordigd door Batenburg, die daar in 1995 op de lijst van het AOV was gekozen.

Senioren 2000/Groep-Nijpels

Senioren 2000 was in 1995 ontstaan als afsplitsing van het AOV en werd in de Tweede Kamer vertegenwoordigd door de Groep-Nijpels. Fractievoorzitter mevr. H.M. Nijpels-Hezemans was al in 1997 door het congres van Senioren 2000 als lijststaanvoerder gekozen (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 21). De ledenvergadering stelde op 7 februari 1998 de hele kandidatenlijst vast. Het Tweede-Kamerlid R.A. Meijer kwam op de tweede plaats te staan, de fractie-medewerker E. van den Berg op de derde. Het derde lid van de Groep-Nijpels, mevr. E.G. Aiking-van Wageningen, had zich niet meer verkiesbaar gesteld. Nijpels voerde in april zelfs campagne langs de Spaanse kust, om de kiezers die zich daar hadden teruggetrokken op te roepen toch (per post) hun stem uit te brengen. Senioren 2000 legde in de campagne de nadruk op inkomenszekerheid en verbetering van de gezondheidszorg, in het bijzonder in ziekenhuizen en verpleegtehuizen.

Senioren 2000 behaalde bij de kamerverkiezingen slechts 0,4% van de stemmen, en dus geen zetel. Op 19 mei maakte haar enige senator, J. Hendriks, tevens vice-voorzitter van de partij, bekend dat hij al vanaf 1 maart lid was geworden van het CDA (zie in deze Kroniek onder CDA).

Bij de gemeenteraadsverkiezingen had Senioren 2000 zetels gewonnen in Heumen (Gelderland), Breukelen en Nieuwegein.

Het Wetenschappelijk Instituut van de partij gaf in 1998 twee brochures uit. De emeritus-hoogleraar N. Tiemstra, die in 1994 het programma voor het AOV had ontworpen, schreef de studie *Nadere verkenningen van het AOW-labyrint* -over de financiering en toekomst van de AOW. Mevr. M. Mozes-Philips, medewerkster van het Wetenschappelijk Instituut, deed in het rapport *Demotie of employability? Kansen voor de oudere werknemer op de arbeidsmarkt* verslag van een literatuuronderzoek naar beeldvorming van ouderen in het arbeidsproces, dat zij in samenwerking met het bureau GITP Beloningsmanagement had verricht.

Groep-Hendriks

Th.J.M. Hendriks, in 1994 ook op de lijst van het AOV gekozen maar al na enkele maanden een onafhankelijk kamerlid geworden (en in het officiële taalgebruik van de Tweede Kamer aangeduid als 'Groep-Hendriks'), stelde zich in 1998 niet meer verkiesbaar. Hij trok zich verbitterd uit de politiek terug, tot de conclusie gekomen dat 'de reële besluitvormende macht van de Staten-Generaal volledig (is) uitgehold' en dat kamerleden meer bezig zijn elkaar verdacht te maken dan een serieus debat te voeren (*Trouw*, 4 maart 1998).

Centrumdemocraten (CD)

Voor de CD was 1998 een rampzalig jaar. De partij raakte bijna al haar raadszetels en haar voltallige Tweede-Kamerfractie kwijt. In augustus werd bekend dat partijleider J.G.H. Janmaat de oprichting van een andere partij voorbereidde.

gemeenteraadsverkiezingen

Van de 78 raadszetels die de CD in 1994 had gewonnen, waren in de loop der jaren al vele verloren gegaan in tussentijdse verkiezingen, door afsplitsingen of doordat de zetels in feite niet meer bezet werden, zodat aan de vooravond van de raadsverkiezingen in 1998 de CD eigenlijk nog maar achttien zetels restten (*Trouw*, 17 februari 1998). Van dat bescheiden aantal wist de partij er op 4 maart nog slechts één te behouden, en wel in Schiedam. Partijleider Janmaat weet het verlies in eerste instantie aan stemfraude, maar wees vervolgens op het isolement waarin zijn partij – en zijn persoon – was geraakt door toedoen van de media, de overheid en anti-fascistische actiegroepen (*NRC-Handelsblad*, 6 maart 1998). Hij verwierp de verklaring van waarnemers buiten de partij, die het verlies beschouwden als een reactie op de slechte prestaties en veelvuldige afwezigheid van CD-raadsleden.

Een andere mogelijke factor was de in 1997 doorgevoerde wijziging in de Kieswet. Deze verplichtte alle partijen die aan verkiezingen deel willen nemen, per kieskring of gemeente een minimumaantal burgers op het gemeentehuis ondersteuningsverklaringen te laten tekenen. Voordien hoefden alleen partijen die niet in raad of Kamer vertegenwoordigd waren handtekeningen te verzamelen, en bovendien konden ze dat bij burgers thuis doen in plaats van dat deze moesten tekenen op het gemeentehuis.

Concurrentie met andere extreem-rechtse partijen heeft waarschijnlijk ook tot het verlies bijgedragen. Naast de CD namen de Centruumpartij '86 (CP'86), de daarvan afgesplitste Volksnationalisten Nederland (VNN) en het van de CD afgesplitste Nederlands Blok aan de verkiezingen deel. De concurrentie was vaak scherp en agressief. Zo organiseerde de VNN in Rotterdam in februari een demonstratie voor de woning van het CP'86-raadslid M. Freling, die verslaafd zou zijn aan cocaïne. Een soortgelijke actie dreigde in Arnhem tegen de

lijsttrekker van de CD, H. Selhorst, die al in 1996 was veroordeeld wegens drugshandel (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 25). De CP'86 verloor al haar zetels, VNN won er geen, maar de leider van het Nederlands Blok, W. Vreeswijk, wist zijn zetel in Utrecht te behouden.

Tweede-Kamerverkiezingen

De raadsverkiezingen voorspelden niet veel goeds voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Janmaat liet zich in maart al tamelijk somber uit over zijn politieke toekomst. In april gaf hij toe 'volledig gedesillusioneerd' te zijn, vooral vanwege zijn geringe invloed in de Tweede Kamer en in de media (*Reformatisch Dagblad*, 23 april). Het kostte de partij moeite, de benodigde ondersteuningsverklaringen te vergaren. In Nijmegen boden Selhorst en twee andere partijleden in maart verslaafden zelfs geld of een portie heroïne aan in ruil voor een ondersteuningsverklaring. Ook in Almelo en Leiden zouden leden van de CD ondersteuners hebben geronseld voor geld. De ronselpraktijk is op zich niet strafbaar, alleen Selhorst zou worden vervolgd – en in mei tot enige maanden gevangenisstraf veroordeeld – wegens bezit van heroïne. Zijn aanhouding verhinderde hem echter om de ondersteuningsverklaringen op tijd in te leveren, zodat de CD in de kieskring Nijmegen niet meer kon meedoen met de verkiezingen. Ook in de kieskring Assen voldeed de partij niet aan de voorwaarden van de Kieswet. Daarmee had zij ook de extra zendtijd voor partijen in het kader van de Tweede-Kamerverkiezingen verspeeld, die alleen partijen toekomt die in alle kieskringen deelnemen.

Het verkiezingsprogramma van de CD, getiteld *Trouw aan rood wit blauw!* was eind 1997 opgesteld door een commissie onder leiding van W. Elsthout. Het week weinig af van het programma van 1994 (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 22-23). Nieuw was het streven naar 'hereniging met Vlaanderen en andere Nederlandstalige gebieden' en naar een 'overkoepelende cultuur', evenals de nadruk op 'gezinsbeschermend beleid'. Lijsttrekker van de CD was wederom Janmaat.

De CD, die in opiniepeilingen nog op één zetel had kunnen rekenen, verdween na de verkiezingen geheel uit de Tweede Kamer. In een emotionele reactie op de nederlaag haalde Janmaat (verbaal en fysiek) fel uit naar de media. Hij opperde opnieuw dat met stemmachines geknoeid zou zijn. In augustus zou hij daarover een klacht indienen bij de Raad van Europa. Ook de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) zou de partij kapot hebben gemaakt. De Leidse onderzoeker J. van Donselaar weet de neergang van de CD echter vooral aan een zwakke campagne, geringe aandacht bij het publiek voor het vreemdelingenbeleid – vanouds het centrale thema van de CD – en een 'criminelen- en luiwammessen-imago' in de media (*Trouw*, 8 mei 1998).

na de verkiezingen: het einde van de partij?

Met het verlies van bijna alle raadszetels en alle kamerzetels – en daarmee verbonden: van overheidssubsidie – dreigde de CD in een fatale crisis te belanden. Van de drie overgebleven zetels in Provinciale Staten ging er reeds in juni één verloren, doordat het Brabantse Statenlid J. van der Steen uit de partij trad en als onafhankelijke zijn zetel bleef bekleden. Op 10 juli richtte hij met enkele andere leden van de CD, de VNN en partijlozen een nieuwe partij op, de Nationale Partij Nederland, met de bedoeling een eind te maken aan de verdeeldheid in het extreem-rechtse kamp. Volgens M. Hoogstra, leider van VNN, zouden alle leden van zijn organisatie automatisch lid worden van de nieuwe partij. Voorzitter werd E. Perée, op dat moment partijloos maar in de jaren tachtig lid van de Centruumpartij.

Janmaat hield zich afzijdig van deze nieuwe formatie. Hij bereidde de oprichting van een andere partij voor, die Conservatieve Democraten zou gaan heten, zo werd in augustus bekend.

Christen-Democratisch Appèl (CDA)

Het jaar 1998 bracht het CDA een grote teleurstelling. Waren de verkiezingen voor de gemeenteraden nog betrekkelijk gunstig verlopen, de Tweede-Kamer-verkiezingen resulteerden in verlies. Ook het ledental bleef achteruit lopen. Zoals verwacht stond het CDA bij de formatie van het nieuwe kabinet buiten-spel.

'Confrontatie met de toekomst'

Op 31 januari belegde 'Confrontatie met de toekomst', een jongerenbeweging binnen het CDA die mee wilde werken aan de vernieuwing van de partij, haar derde jaarlijkse bijeenkomst in Hilversum. De 'stijl van politiek bedrijven' vormde het thema. De circa 180 deelnemers konden hun voorkeur uitspreken voor een bepaalde regeringscoalitie. Bijna eenderde koos voor de combinatie CDA en PvdA. Voor een coalitie van deze twee met GroenLinks was ongeveer een kwart geporteerd. Ook werd een 'schaduwministersploeg' gekozen, met onder meer oud-Tweede-Kamerfractievoorzitter L.C. Brinkman als minister van Binnenlandse Zaken en het Tweede-Kamerlid mevr. A.Th.B. Bijleveld-Schouten op het nieuw te vormen departement voor Gezinszaken. Van een verkiezing van de schaduwpremier werd bewust afgezien. Men wilde het risico niet lopen dat politiek leider J.G. de Hoop Scheffer niet als eerste uit de bus zou rollen.

wettelijk recht op deeltijdarbeid

In december 1997 was in het CDA beroering ontstaan nadat de Eerste-Kamerfractie tegen de initiatiefwet van GroenLinks had gestemd, dat het recht op deeltijdwerk vastlegde. Het CDA-Vrouwenberaad (CDAV), het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) en verschillende CDA-wethouders reageerden teleurgesteld op deze afwijzing van de senatoren (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 31). Hierop stelde de partij een werkgroep in onder voorzitterschap van Bijleveld, die een alternatief moest opstellen. Op 6 februari 1998 presenteerde deze werkgroep de notitie *Zorg echt delen. Aanzet voor een kaderregeling Zorg en Arbeid*. Hierin werd voorgesteld werkgevers en werknemers twee jaar de tijd te gunnen zelf een regeling te treffen voor deeltijdwerk. Slaagden zij hierin niet, dan zouden werknemers wettelijk het recht dienen te krijgen per week een dag minder te werken. In de regeling moesten ook het ouderschaps- en zorgverlof worden opgenomen. Dit voorstel werd door de partijraad van 6 februari aanvaard en opgenomen in het verkiezingsprogramma.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Centraal agendapunt van de partijraad van 6 februari was de vaststelling van het verkiezingsprogramma, *Samenleven doe je niet alleen* (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 27-28). Nogal wat ingediende wijzigingsvoorstellen betroffen het asielbeleid. Verschillende gemeentelijke afdelingen wensten hier een versoepeling van het program. Zo zouden asielzoekers na afwijzing van een verblijfsvergunning het (weer in te stellen) hoger beroep in Nederland mogen afwachten. Het CDJA was hiervan ook een fervent voorstander. Het partijbestuur ontraadde echter de aanname van dit amendement, omdat 'voorkomen moet worden dat van de hoger beroepsprocedure misbruik wordt gemaakt om het voorlopig verblijf in Nederland op te rekken' (*Appèl*, 28 februari 1998). De partijraad volgde met grote meerderheid het partijbestuur: mocht er al een beperkte vorm van hoger beroep komen, dan gaf zo'n procedure 'niet automatisch' recht op verlenging van het voorlopig verblijf in Nederland.

Ook de paragraaf over de winkelsluitingswet was onderwerp van discussie. Een aantal provinciale afdelingen wilde nadrukkelijk opgenomen zien dat het aantal koopzondagen werd teruggedrongen; het partijbestuur meende dat het voldoende was dat het program zich uitsprak voor de zondag als 'een vrije dag'. De partijraad volgde echter de provinciale afdelingen en besloot tot een aanscherping van het program.

Nadat de partijraad het gewijzigde ontwerp had vastgesteld, bekrachtigde het partijcongres een dag later het programma. Mevr. P.C. Lodders-Elfferich, voorzitter van de Programcommissie en vice-partijvoorzitter, betitelde het program tevreden als 'christelijk-sociaal'. Andere partijen hadden kritiek. VVD-leider Bolkestein noemde het 'een dramatisch slecht verkiezingsprogramma', omdat de gevolgen voor de werkgelegenheid negatief zouden zijn. PvdA-

lijsttrekker Kok vond de door het CDA voorgestelde bezuinigingen op de arbeidsvoorwaarden in de gezondheidszorg 'gevaarlijk' (*NRC-Handelsblad*, 30 april en 1 mei 1998). Ook in eigen gelederen was er onvrede. De christelijk-historische Mr. H.K.J. Beerninkstichting meende dat de bijbel als grondslag van de partij in het program onvoldoende tot uiting kwam. Zij riep haar geestverwanten op om op de kandidaten A. Mosterd (nummer 28) of J. ten Hoopen (nummer 31) te stemmen, of anders op GPV of RPF.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Het partijcongres stelde verder de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen vast. In januari waren de resultaten bekend gemaakt van de schriftelijke stemming over de in oktober 1997 gepresenteerde advieskandidatenlijst (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 26-27). Aan deze stemming had ruim 80% van de gemeentelijke afdelingen deelgenomen. Kennelijk onderschreven de meeste afdelingen de doorgevoerde vernieuwing van de kandidatenlijst, want grote wijzigingen deden zich niet voor. Als gevolg van een lobby van vrouwelijke partijleden stegen de kandidaten mevr. M.J.A. van der Hoeven en mevr. L.H.J.M. Dankers elk een plaats, respectievelijk naar nummer vijf en acht. De volgorde van de eerste vier kandidaten bleef ongewijzigd: De Hoop Scheffer stond op de eerste plaats, gevolgd door Bijleveld, S. Buijs en mevr. G. Verburg. Het partijcongres nam de advieslijst vervolgens ongewijzigd over. Van de eerste 35 kandidaten op de lijst was minder dan de helft uit de oude Tweede-Kamerfractie afkomstig.

campagne gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen

Op het partijcongres van 7 februari ging de campagne voor de verkiezingen van de gemeenteraad en Tweede Kamer officieel van start. Campagneleider was H. Schripsema. Van het campagne-team maakten verder onder meer partijvoorzitter J.J.M. Helgers, lijsttrekker De Hoop Scheffer en zijn rechterhand, het Tweede-Kamerlid J.S.J. Hillen, deel uit. Met twintig grote manifestaties verdeeld over het land was aan de campagne een sterke regionale invulling gegeven. Op deze bijeenkomsten stonden de landelijke lijsttrekker en de regionale kamerkandidaten centraal. Hoofdthema's waren gezinsbeleid, zorg, onderwijs, veiligheid en solidariteit.

In de campagne kwam de Tweede-Kamerfractie met verschillende uitwerkingen van onderdelen van het verkiezingsprogramma. Eind maart publiceerde de fractie het plan *De moeite waard*. Hierin werd een gerichte lastenverlichting bepleit die ten goede moest komen aan de laagste inkomens. Veel opzien baarde het door het Tweede-Kamerlid W.G.J.M. van de Camp opgestelde manifest over veiligheid, *Kansen bieden, grenzen stellen* geheten, dat op 1 april verscheen. Hierin stelde het CDA onder andere voor de strafrechtelijke aansprakelijkheid van kinderen te verlagen van twaalf naar tien jaar. Binnen het CDA was niet

iedereen gelukkig met deze suggestie; het kandidaat-kamerlid J. de Milliano vond haar 'te kort door de bocht' (*de Volkskrant*, 27 april 1998). Op 8 april kwam de Tweede-Kamerfractie met het plan *Meer kansen voor bedrijvigheid*, waarin maatregelen werden voorgesteld om de positie van het midden- en kleinbedrijf te versterken. Op 25 april zag een plan voor de land- en tuinbouw het licht, getiteld *Vertrouwen en visie*. Het was samengesteld door J.J.A.M. van Gennip, de directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, en het Tweede-Kamerlid mevr. A.M.A. van Ardenne-Van der Hoeven.

uitslagen gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen

De gemeenteraadsverkiezingen betekenden een licht verlies voor de christendemocraten. Vergeleken bij de raadsverkiezingen van 1994 zakte het CDA van 21,4% naar 20,2%. De partij bleef wel de grootste. Politiek leider De Hoop Scheffer vond de uitslag bemoedigend: 'geen vreugdesalvo, wel een motivatie voor 6 mei' (*Appel*, 28 maart 1998).

De kamerverkiezingen werden door het CDA met enig vertrouwen tegemoet gezien, ook al omdat de partij zich in de de opiniepeilingen wat leek te herstellen. De partijtop hoopte op een stabilisatie van het zeteltal. De uitslag op 6 mei kwam vervolgens als een mokerslag. Van zijn 34 zetels moest het CDA er vijf inleveren.

Partijvoorzitter Helgers toonde zich zeer teleurgesteld. Hij meende dat de nederlaag niets te maken had met de door hem geleide partijvernieuwing. Het voormalige Tweede-Kamerlid W.A. Mateman, die als gevolg hiervan op de kandidatenlijst het veld had moeten ruimen (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 27), had deze 'vernieuwing' op de verkiezingsavond als oorzaak voor de nederlaag aangevoerd. Hij eiste het vertrek van onder meer De Hoop Scheffer. Deze laatste zei echter de uitslag niet als 'een persoonlijke nederlaag' op te vatten (*Trouw*, 7 mei 1998). Met Helgers zag hij geen aanleiding om de koers van het CDA te verleggen. De Tweede-Kamerfractie wees lijsttrekker De Hoop Scheffer na de verkiezingen vrijwel unaniem aan tot fractievoorzitter. Hillen werd fractiesecretaris.

evaluatie verkiezingscampagne

Op 6 juni kwam de partijraad van het CDA bijeen. De verkiezingsnederlaag was het voornaamste gespreksonderwerp. In een partijnotitie werden de goede economische vooruitzichten, de relatieve onbekendheid van lijsttrekker De Hoop Scheffer en de dominantie van de overbekende VVD- en PvdA-lijstaanvoerders als factoren voor het electorale verlies genoemd. Partijvoorzitter Helgers wilde meer aandacht voor de relatie met de media en met moderne maatschappelijke organisaties als Amnesty International. De Hoop Scheffer vroeg om meer ruimte voor de Tweede-Kamerfractie. Helgers had daar geen bezwaar tegen, nu de vernieuwingsoperatie van het CDA was afgerond.

De partijraad nam een resolutie aan, waarin de Tweede-Kamerfractie werd gevraagd haar leden 'een duidelijke regionale verantwoordelijkheid te geven'. In de verschillende regio's in het land zouden zij zo voor de achterban aanspreekbaar moeten zijn.

Inmiddels had het partijbestuur op 8 mei de 'werkgroep logistieke en technische aspecten CDA-campagnes 1998' ingesteld, die de verkiezingscampagnes moest evalueren. Voorzitter was G.H. Groenendijk, directeur van het CDA-partijbureau. Nadrukkelijk bleven de politiek-inhoudelijke koers, de kandidatenlijst en het politiek leiderschap buiten beschouwing. De werkgroep bestudeerde de verkiezingsuitslagen en sprak met partijleden die direct bij de campagne waren betrokken. Op voorstel van de partijraad van 6 juni werden ook deskundigen van buiten de partij bij de analyse betrokken.

Op 13 juli verscheen het rapport van de werkgroep, *Nieuwe wegen in aanleg*. De voornaamste gebreken die zij constateerde was dat de campagnecommunicatie nogal wat haperingen had vertoond en dat de campagneregie vaak ondoorzichtig was. Op beide terreinen zou het CDA een professioneler aanpak moeten doorvoeren. In concreto wees de werkgroep onder meer op de onduidelijke verkiezingsposters en de gebrekkige timing van de fractiemanifesten, waardoor deze niet goed overkwamen.

Provinciale Statenverkiezingen 1999

Op 17 december 1997 stelde het partijbestuur een commissie in die de 'Leidraad Provincieprogram 1999-2003' moest opstellen. Voorzitter was mevr. J.G.J. Kamp, lid van het college van Gedeputeerde Staten van Utrecht. De leidraad was als hulpmiddel bedoeld voor de provinciale afdelingen bij het opstellen van hun eigen verkiezingsprogramma. Op 24 maart stelde het dagelijks bestuur de leidraad vast. Deze verscheen vervolgens in april onder de titel *Provinciaal profiel*, en was mede uitgegeven door de CDA-Bestuurdersvereniging. Als coördinator van de campagne voor de Statenverkiezingen werd C. Bremmer, oud-partijsecretaris en oud-Tweede-Kamerlid, aangewezen.

Eerste-Kamerverkiezingen 1999

In juli werd bekend dat acht van de negentien leden van de fractie van het CDA in de Eerste Kamer zich niet wilden kandideren voor de Eerste-Kamerverkiezingen in mei 1999. Tot deze groep behoorden ook fractievoorzitter L.M. van Leeuwen en CDA-erevoorzitter P.A.J.M. Steenkamp. Als nieuwe kandidaten werden het voormalige Tweede-Kamerlid P.R.H.M. van der Linden en vice-partijvoorzitter Lodders genoemd.

In de zomer startte het partijbestuur de kandidaatstellingsprocedure voor de Eerste-Kamerverkiezingen. Tot 1 november konden provinciale afdelingen en Statenleden kandidaten voorstellen. Partijleden konden zich ook zelf rechtstreeks aanmelden: op 27 juni verscheen een oproep van het dagelijks bestuur aan de

partijleden in het ledenblad *Appèl* om te solliciteren wanneer men aan de profielschets meende te voldoen. Een Sollicitatiecommissie onder voorzitterschap van mevr. D.Y.W. de Graaff-Nauta beoordeelde deze aanmeldingen. Begin 1999 zou het partijbestuur de advieskandidatenlijst opstellen. Inmiddels had op 19 mei het Eerste-Kamerlid J. Hendriks bekend gemaakt dat hij had bedankt voor Senioren 2000 en tot het CDA was toegetreden. Hij had deze stap al op 1 maart gezet, maar had de verkiezingen voor de Tweede Kamer afgewacht alvorens deze in de openbaarheid te brengen.

Europese verkiezingen 1999

Een vergelijkbare procedure hanteerde het partijbestuur voor de kandidaatsstelling voor de Europese verkiezingen. De gemeentelijke afdelingen konden tot 1 oktober elk maximaal vijf kandidaten voordragen; partijleden waren ook hier in de gelegenheid zelf te solliciteren (tot 1 september). Een Sollicitatiecommissie geleid door B.J.M. van Voorst tot Voorst, Commissaris van de Koningin in Limburg, toetste de sollicitaties aan de profielschets. In september meldde de leider van de CDA-delegatie in het Europees Parlement, mevr. J.R.H. Maij-Weggen, dat de zittende CDA-leden behalve P.A.M. Cornelissen en J. Sonneveld zich weer kandidaat wilden laten stellen. Maij was zelf weer beschikbaar voor het lijsttrekkerschap. Op de ontwerp-kandidatenlijst, die het partijbestuur in november vaststelde, stond zij op de eerste plaats. De partijraad van 28 november droeg haar vervolgens als lijsttrekker voor. Het partijcongres van februari 1999 diende de definitieve lijst vast te stellen.

EVP-fractie in het Europees Parlement

Begin juni besloot de fractie van de Europese Volkspartij (EVP), die de christen-democraten in het Europees Parlement organiseert, de Europarlementariërs van het door de Italiaanse mediamagnaat S. Berlusconi geleide *Forza Italia* tot zich toe te laten. Met name Duitse en Spaanse christen-democratische parlementsleden hadden hierop aangedrongen. De CDA-delegatie was een verklaard tegenstander van de toetreding van de Italiaanse partij en stemde tegen. Belgische, Luxemburgse, Italiaanse, Griekse en Ierse vertegenwoordigers tekenden eveneens verzet aan. De verontruste Benelux-delegaties richtten vervolgens op 23 juni de actiegroep 'Athena' op. Deze groep, die ook in het EVP-partijverband weerklank vond, wilde vasthouden aan de geest van het basismanifest van de EVP dat in 1992 in Athene werd aangenomen. 'De EVP's christelijke karakter moet in stand blijven', aldus Maij (*de Volkskrant*, 26 juni 1998).

Op 27 augustus deelde partijvoorzitter Helgers aan het bestuur van de partij en van de Tweede-Kamerfractie mee dat hij in het voorjaar van 1999 af zou zien van een tweede termijn als partijvoorzitter. Helgers beschouwde zijn taak, de vernieuwing van het CDA, als voltooid. 'Ik heb mijn werk gedaan. De partij komt in een nieuwe fase en daarbij hoort een nieuw gezicht' (*NRC-Handelsblad*, 27 augustus 1998). In het voorjaar had Helgers, die in 1995 als voorzitter was aangetreden, nog aangekondigd beschikbaar te zijn voor een nieuwe periode in deze functie. Hij ontkende dat de verkiezingsnederlaag bij zijn besluit had meegespeeld.

Om in de opvolging van Helgers te voorzien, stelde het partijbestuur op 21 september een zogeheten Vertrouwenscommissie in onder voorzitterschap van A. Havermans, oud-burgemeester van Den Haag. Op basis van een door het partijbestuur vastgestelde profielschets moest deze commissie, waarvan De Hoop Scheffer ook deel uitmaakte, een kandidaat voordragen aan het dagelijks bestuur. Volgens deze schets moest de nieuwe voorzitter, die zijn functie part-time zou uitoefenen, 'de reeds ingezette veranderingsprocessen in de partij sturen en verder vormgeven' (*CD/Actueel*, 26 september 1998). Verder diende deze persoon in staat te zijn de achterban te binden, het inhoudelijke debat in de partij te organiseren, een brug te slaan naar nieuwe kiezersgroepen en contacten te leggen met (nieuwe) maatschappelijke actoren.

In de herfst droeg een meerderheid van de Vertrouwenscommissie M.L.A. van Rij als kandidaat-voorzitter voor. Op 16 november nam het partijbestuur dit advies over. Van Rij was protestant en voorzitter van de CDA-fractie in de gemeenteraad van Wassenaar. In een reactie na zijn voordracht zei Van Rij dat het politieke primaat in het CDA lag bij de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, De Hoop Scheffer.

Enkele dagen later lekte uit dat De Hoop Scheffer eerder op 13 november in een vergadering van het dagelijks bestuur zijn veto had uitgesproken over de kandidatuur van P. van Geel, lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Babant en vice-voorzitter van de commissie die het verkiezingsprogramma had opgesteld. Van Geel was door een minderheid van de Vertrouwenscommissie als kandidaat naar voren geschoven, maar hij wilde de voorzittersfunctie alleen full-time bekleden. Binnen het dagelijks bestuur zou een meerderheid zijn kandidatuur hebben gesteund, maar zijn gezicht voor het machtswoord van De Hoop Scheffer. Deze zou bang zijn geweest dat Van Geel als full-time voorzitter teveel invloed op de politieke opstelling van het CDA zou kunnen uitoefenen (*NRC-Handelsblad*, 30 november 1998 en *de Volkskrant*, 18 december 1998).

Op de partijraad van 28 november kwam partijvoorzitter Helgers in aanvaring met CDJA-voorzitter T. Vlot. Deze vroeg om opheldering over de gang van zaken, maar Helgers wilde geen mededelingen doen over de vertrouwelijke benoemingsprocedure. Een aantal CDJA-ers verliet daarop demonstratief de bijeenkomst. Ondanks de kritiek op de procedure droeg de partijraad Van Rij

unaniem voor als kandidaat-voorzitter. Formeel kregen de afdelingen tot 1 januari 1999 de gelegenheid tegenkandidaten voor te stellen. Het partijcongres van 27 februari 1999 zou de nieuwe voorzitter kiezen.

Op 21 december gaf Helgers tijdens een zitting van het partijbestuur het CDJA tekst en uitleg over de gang van zaken. Besloten werd na te gaan hoe een meer open procedure voor de kandidaatstelling voor het voorzitterschap kon worden vastgesteld. CDJA-voorzitter Vlot was na afloop tevreden over deze toezegging.

interview Hillen

Eind augustus raakte fractiesecretaris Hillen in opspraak. In een interview in het feministische blad *Opzij* (september 1998) zei hij dat het CDA 'te onzeker' was en 'geen spetterende boodschap' meer had. Verder meende hij dat vrouwelijke politici 'ambitieuzer' en 'humorlozer' waren dan hun mannelijke collega's; 'ze moeten altijd scoren'. Ook ergerde hij zich aan het 'vreemdgaan', dat aan het Binnenhof 'schering en inslag' zou zijn. 'Er zijn veel pitspoezen in Den Haag', aldus Hillen, die meende dat de media hierover vaker zouden moeten berichten. Vrouwelijke Tweede-Kamerleden reageerden verstoord op zijn uitlatingen. Het bestuur van de CDA-fractie riep zijn secretaris op het matje. Hillen zei dat zijn kritiek op de CDA-fractie niet de huidige, maar de vorige betrof. Zijn opmerkingen over vrouwelijke politici hield hij staande. De Hoop Scheffer en Helgers distantieerden zich van deze uitlatingen, maar verbonden er verder geen gevolgen aan voor Hillens positie in de fractie.

terugreden De Milliano

Begin november kwam het Tweede-Kamerlid De Milliano in botsing met zijn fractie. De voormalige directeur van Artsen zonder Grenzen verzette zich tegen de opvatting van de CDA-fractie dat Bosnische vluchtelingen met een A-status moesten worden teruggestuurd. In een scherpe brief aan zijn fractiegenoten gebruikte De Milliano woorden als 'politiek opportunisme'. Voor hem werd hiermee een grens overschreden (*NRC-Handelsblad*, 11 november 1998). De Milliano kreeg de mogelijkheid van het fractiebestuur een minderheidsstandpunt in te nemen, maar op 10 november maakte hij op een persconferentie bekend terug te treden als lid van de Tweede-Kamerfractie van het CDA. Partijvoorzitter Helgers, die zich in 1997 sterk had gemaakt voor de kandidatuur van De Milliano, zei teleurgesteld te zijn over de stap van 'zijn' kandidaat. Een paar dagen later gaf De Milliano ook zijn kamerzetel op. Hij werd voor het CDA opgevolgd door A. Mosterd. Later kritiseerde de partijraad eveneens het terugzenden naar Bosnië van vluchtelingen met een A-status.

Op 10 december verklaarde de aankomende nieuwe voorzitter van het CDA-Limburg, L. Frissen, in het NOS-Journaal dat zijn afdeling een meer zelfstandige positie in het landelijke CDA wilde innemen. De Limburgse invloed was volgens Frissen nu te klein. Hij dacht aan een vaste plaats voor Limburg in het partijbestuur. Ook moest de kandidaatstelling voor de Tweede en Eerste Kamer veranderd worden. Verder vond hij de sfeer in de partij 'te noordelijk' (*Trouw*, 11 december 1998). Frissen kreeg bijval van H. Binderhagel, de voorzitter van het CDA-Brabant. In een reactie zei kandidaat-partijvoorzitter Van Rij er niets op tegen te hebben wanneer binnen het CDA de regionale identiteit werd versterkt. Hij vond echter een aparte christen-democratische partij in het Zuiden, net als de CSU in Beieren, niet gewenst. Op 21 december werd de kwestie in het partijbestuur besproken. Besloten werd dat Van Rij de voorzitters van de provinciale afdelingen zou bezoeken om hun wensen op dit punt te inventariseren.

verwante instellingen en publicaties

Begin 1998 verscheen *De kunst van het leven. Aanzetten tot een vernieuwde cultuurpolitiek*, over de relatie tussen politiek en cultuur in de brede zin des woords. De studie was opgesteld door een werkgroep onder leiding van P.A. van Gennip, die door het partijbestuur was ingesteld.

Op 31 januari organiseerde de Tweede-Kamerfractie en de CDA-delegatie in het Europees Parlement de manifestatie 'Stemmen voor landbouw en platteland'. Op deze bijeenkomst wilde het CDA tonen dat er alternatieven waren voor de door het paarse kabinet voorgestelde herstructurering van de landbouw. In het voorjaar belegden fractie en delegatie nog enkele gezamenlijke bijeenkomsten. In maart verscheen van de hand van oud-premier R.F.M. Lubbers de studie *Geloof in de samenleving. Christen-democratie in drie generaties: Ruijs, Klompé en Lubbers*. Rode draad in het boek was de politieke emancipatie van de rooms-katholieke bevolkingsgroep.

Op 7 september presenteerde het Wetenschappelijk Instituut het rapport *Respect. Een christen-democratische visie op ouderenbeleid*, dat was opgesteld door een commissie onder voorzitterschap van mevr. M.J.C. van den Muijsenbergh-Geurts. Hierin werd onder meer voorgesteld het budget voor de gezondheidszorg jaarlijks met 2,4% te verhogen en de AOW aan de loonontwikkeling te koppelen. Verder zou euthanasie in het Wetboek van Strafrecht moeten blijven.

Op 2 mei organiseerde het CDJA de jongerenmanifestatie 'Politiek is leuk'. Met een combinatie van amusement en politiek werd getracht scholieren voor het CDA te interesseren. Op 30 mei hield het CDJA zijn algemene ledenvergadering in Utrecht. Voorzitter Vlot werd hier herkozen. Op 12 december werd een bezinningsbijeenkomst belegd over de vraag hoe de christen-democratische beweging er in de volgende eeuw uit zou zien.

Op 6 februari bekrachtigde de partijraad van het CDA de benoeming van mevr. J. Creemers tot voorzitter van het CDAV (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 33). De nieuwe voorzitter hield op 21 maart een rede op de ledendag/landelijke raad van het CDAV. Op deze bijeenkomst werd gesproken over het thema 'geweld in de samenleving'. De ledendag/landelijke raad van 17 oktober was gewijd aan het onderwerp 'Europa..., veel meer dan geld alleen'. Hierbij werkte het CDAV samen met de CDA-delegatie in het Europees Parlement. Op deze bijeenkomst werd een begin gemaakt met de behandeling van het jaarthema van het CDAV: de sociale en culturele aspecten van het toekomstige Europa.

De CDA-Bestuurdersvereniging belegde op 13 februari een symposium over het thema 'School en samenleving'. De ledenraadsvergaderingen hadden plaats op 4 april en 7 november. Op 10 oktober organiseerde de vereniging haar jaarlijkse conferentie, dit keer over het thema 'Interactief bestuur'.

Begin 1998 publiceerde de Eduardo Frei Stichting (EFS), de nevenorganisatie van het CDA die zich bezig houdt met internationale solidariteit, de bundel *Markt, milieu en samenleving*. Hierin was een verslag opgenomen van een conferentie die de EFS samen met het Wetenschappelijk Instituut op 20 september 1997 had gehouden (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 33). De EFS organiseerde op 26 september een conferentie over 'Ontwikkeling en religie in internationaal perspectief'. Een van de sprekers was C.J. Klop, plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA. Volgens hem was er sprake van een 'paars offensief' tegen organisaties op religieuze basis (*Trouw*, 28 september 1998). De EFS hield op 12 december een bijeenkomst over het thema 'Ontwikkeling, religie, waarheid en verzoening in Zuid-Afrika'. Op 14 november vierde de CDA-basisgroep Sociale Zekerheid haar twaalf-en-een-half-jarig bestaan met een symposium. De titel van de jubileumbijeenkomst was 'Sociale zekerheid. Hoezo een tocht door de woestijn'. Tijdens de bijeenkomst werd de jubileumbundel *Open Forum* gepresenteerd, met bijdragen van onder meer L. Flapper, de oprichter van de basisgroep.

In september publiceerde de CDA-delegatie in het Europees Parlement de bundel *Een boekje open over het Europees Parlement. Negen Europarlementariërs aan het werk*. De delegatieleden hadden twee maanden lang een dagboek bijgehouden, waarin zij hun werkzaamheden beschreven.

personalia

In 1998 overleden vier voormalige leden van de Tweede-Kamerfractie van de ARP: op 5 mei P. Elfferich, lid in de jaren 1963-1966 (van 1959-1963 en 1966-1979 was hij lid van de Eerste-Kamerfractie); op 27 mei mevr. J.C. Rutgers, lid in de jaren 1963-1967; op 27 juni N.G. Geelkerken, lid van 1963 tot 1972; en op 30 augustus overleed G.A. Kieft, lid in de periode 1958-1971.

Op 11 maart overleed P.J. Verdam, in 1966-1967 namens de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) minister van Binnenlandse Zaken in het kabinet-Cals en het kabinet-Zijlstra. Hij was van 1967 tot 1970 lid van de Eerste Kamer. In 1970

werd hij tot Commissaris der Koningin in Utrecht benoemd, een functie die hij tot 1980 bekleedde.

Op 20 april overleed P.W. Maris. Van 1986 tot 1991 was hij lid van de Eerste Kamer.

Op 17 oktober overleed W. Paulis. Hij maakte deel uit van de Tweede-Kamerfractie van het CDA van 1980-1981 en 1983-1994.

Democraten 66 (D66)

Voor D66 zal 1998 de geschiedenis ingaan als het jaar van de verkiezingsnederlagen. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 4 maart verloor de partij honderden van haar raadszetels. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 6 mei ging D66 terug van 24 naar veertien zetels.

gemeenteraadsverkiezingen

De gemeenteraadsverkiezingen verliepen voor D66 uitermate teleurstellend: ongeveer de helft van haar zetels ging verloren. Tweede-Kamerfractievoorzitter Th. de Graaf meende dat D66 niet voldoende zichtbaar was in het paarse kabinet, terwijl juist zijn partij deze coalitie mogelijk had gemaakt.

Het grote verlies aan raadszetels resulteerde in een teruggang van het aantal wethouders. Toen de collegeonderhandelingen waren afgerond, bleek dat D66 nog maar 41 van haar 132 wethouders over had - een verlies van tweederde. Na de raadsverkiezingen bleek onder de wethouders nogal wat ongenoegen te bestaan over het landelijke optreden van D66. Een aantal meende dat de partij te weinig invloed zou hebben gehad bij de aanwijzing van Borst als lijsttrekker. Daarnaast kon worden vernomen dat de Tweede-Kamerfractie zich te weinig zou hebben geprofileerd (*NRC-Handelsblad*, 4 april 1998).

Op 18 april vond in Utrecht de eerste bijeenkomst plaats van de commissie Loopbaanbegeleiding voor afgetreden wethouders. Deze commissie, die door de Bestuurdersvereniging en het Opleidingscentrum was ingesteld, stelde zich als doel ex-wethouders behulpzaam te zijn bij het vinden van een nieuwe baan.

Als gevolg van het sterk teruggelopen aantal raadsleden en wethouders stelde het bestuur van de Bestuurdersvereniging een ingrijpende aanpassing van haar structuur en werkwijze voor. In overleg met het hoofdbestuur van D66 werd een plan opgesteld waarin de vereniging wel bleef voortbestaan, maar haar bestuur zou gaan functioneren als een hoofdbestuurcommissie van de partij. De algemene ledenvergadering ging dit te ver. Zij gaf er de voorkeur aan dat met het Opleidingscentrum van D66 zou worden overlegd over vergaande samenwerking tussen beide organisaties. Wanneer dit niet haalbaar zou zijn, zou alsnog het bestuursvoorstel worden uitgevoerd. De besturen van de Bestuurdersvereniging en het Opleidingscentrum kwamen eind 1998 tot overeenstemming over de integratie van hun werkzaamheden. In 1999 moest dit zijn beslag krijgen.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op het partijcongres van maart 1997 had H.A.F.M.O. van Mierlo aangekondigd bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 terug te treden als politiek leider van D66. Enkele maanden later schoof de partijtop mevr. E. Borst-Eilers als nieuwe lijsttrekker naar voren. Na haar aanwijzing liet Borst verschillende keren blijken niet zeker te weten of zij Van Mierlo ook als politiek leider zou moeten opvolgen (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 34-36). Ook binnen de partij rezen twijfels over de aanwijzing van Borst: een aantal leden gaf de voorkeur aan fractievoorzitter De Graaf als lijsttrekker, die daarvan echter niet van gediend was. Na overleg met De Graaf gaf Borst begin januari 1998 in een interview te kennen dat zij beschikbaar bleef voor het lijsttrekkerschap. Na lang beraad was Borst tot de overtuiging gekomen dat het voor de partij geen goede zaak zou zijn wanneer zij haar kandidatuur zou intrekken.

Op 24 januari werd de uitslag bekend van de tweede stemmingsronde in de kandidaatstellingsprocedure. Hierin konden de partijleden schriftelijk de lijstvolgorde bepalen van de 66 overgebleven kandidaten uit de eerste ronde en de kandidaten die deel uitmaakten van de Tweede Kamer of van het kabinet (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 39). Als eerste in de stemming eindigde De Graaf, op de voet gevolgd door Borst. De Graaf herhaalde dat hij niet beschikbaar was voor het lijsttrekkerschap. Vervolgens wees het voorjaarscongres op 14 en 15 februari Borst met een overgrote meerderheid definitief tot lijsttrekker aan.

Op de door de leden vastgestelde lijst stonden op de derde en vierde plaats de Tweede-Kamerleden R.H.L.M. van Boxtel en B.O. Dittrich. Als vijfde was Van Mierlo uit de bus gekomen. De uitslag van de stemming verschilde nogal van de aanbevelingen die de stemadviescommissie onder leiding van M. Engwirda aan de leden had gedaan. Staatssecretaris D.J.K. Tommel van VROM trok zich terug, nadat hij door de leden niet hoger dan op de achttiende plaats was gezet.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

In september 1997 was het ontwerpverkiezingsprogramma *Bewogen in beweging* gepresenteerd. Vervolgens konden de partijleden wijzigingsvoorstellen indienen. Uit de binnengekomen reacties bleek dat een deel van de partij de milieuparagraaf wilde aanscherpen. Zo zou de passage waarin D66 zegt te streven naar drie procent economische groei, geschrapt moeten worden. Over dit punt was al in oktober 1997 na de presentatie van het ontwerpprogram in de partij onenigheid ontstaan, toen de voorzitter van de programmacommissie, M. van Hulten, publiekelijk van dit streefpercentage afstand nam (zie het *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 38). Voor dit standpunt bleek in februari 1998 op het congres dat het program definitief moest vaststellen, geen meerderheid: op advies van het partijbestuur bleef de drie procent in het program gehandhaafd. Wel werd hieraan toegevoegd dat de groei binnen de milieunormen moest blijven 'die een duurzame samenleving stelt' (*Trouw*, 5 februari 1998).

verkiezingscampagne

In de Rotterdamse Euromast werd op 25 januari officieel het startsein gegeven voor de campagne voor de gemeenteraads- en de Tweede-Kamerverkiezingen. Deze manifestatie werd opgeluisterd door een Zuid-Amerikaanse 'trommelband' en enkele schaars geklede danseressen. Niet alle D66-ers waren gelukkig met deze presentatie.

De boodschap van de door E. Cassee geleide campagne was dat er zonder D66 geen 'Paars II' zou komen. Op 20 april verklaarde lijsttrekker Borst dat D66 niet aan de formatie van een tweede paarse kabinet zou deelnemen wanneer de partij tien zetels of minder zou halen. 'Er moet voor ons wel iets te regeren zijn' (*NRC-Handelsblad* 21 april 1998). Ook fractievoorzitter De Graaf droeg deze boodschap uit. Hij presenteerde D66 als een 'natuurlijke' regeringspartij. Mocht D66 echter te klein worden, dan was deelname aan de coalitie niet vanzelfsprekend.

D66 ontlooipte in de campagne ook een aantal inhoudelijke initiatieven als uitwerking van onderdelen van haar verkiezingsprogramma. In januari presenteerde de partij haar *Sportplan*, waarin onder meer werd voorgesteld meer geld uit te trekken voor de sport. Een maand later bracht D66 een onderwijsnota uit, *Schoolslag* geheten. Hierin ontvouwde de partij haar visie op het onderwijsbeleid voor de komende tien jaren. Onder andere dienden de hoogste klassen op de basisscholen te worden verkleind. Begin april verscheen het plan *Een fatsoenlijk asielbeleid*. De partij stelde onder meer voor asielzoekers toe te staan bepaald werk te mogen verrichten. Verder moest het asielbeleid worden ondergebracht in een speciale Asielwet.

In de campagne kwam D66 in aanvaring met het CDA. Nadat lijsttrekker Borst eind maart regeringsamenwerking met de christen-democraten had uitgesloten, schreef de plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Bureau voor het CDA, C.J. Klop, dat D66 in haar gehele bestaan niets meer tot stand had gebracht dan 'het recht om een ander te doden (de door gedoogbeleid opgerekte abortuswet 1981), het recht om jezelf te doden (de door gedoogbeleid opgerekte euthanasiewetgeving 1993) en het recht om op zondag boodschappen te doen (winkeltijdenwet 1996)' (*Trouw*, 31 maart 1998). Lijsttrekker Borst reageerde geprikkeld. In een reactie schreef ze de uitlatingen van Klop schandalig te vinden. 'Ik accepteer geen karikaturen van onze opvattingen over leven en dood', aldus Borst, die verder meende dat Klop een 'fatsoensnorm' in de Nederlandse politiek had overschreden (*Trouw*, 1 april 1998).

Tweede-Kamerverkiezingen

Het verlies van tien zetels bij de kamerverkiezingen kwam bij D66 hard aan. Toch was men nog betrekkelijk opgelucht dat de teruggang niet groter was uitgevallen: de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen had het ergste beloofd. Als oorzaak voor de nederlaag voerde lijsttrekker Borst de gebrekkige

herkenbaarheid van D66 aan in de eerste paarse coalitie. Zij wist nog niet of D66 aan de formatie deel moest gaan nemen: 'we moeten even de tijd nemen om hierop te reageren' (*de Volkskrant*, 7 mei 1998).

Tot de Tweede-Kamerleden die niet terugkeerden, behoorde B.R.A. van den Bos. Hij had gepoogd via een 'solo-campagne' genoeg voorkeurstemmen te behalen om van een 24-ste plaats op de kandidatenlijst in de Tweede Kamer te komen. Zijn actie werd gesteund door het comité 'Geef de dieren een stem in de Tweede Kamer'.

De twee verkiezingsnederlagen op rij vormde voor de Stichting Wetenschappelijk Bureau (SWB) van D66 aanleiding om de partij tegen het licht te houden. De notitie *Investeren in D66. De partij na 6 mei: over inhoud, organisatie en strategie* was geschreven door G. Schouw en Chr. de Vries, respectievelijk voorzitter en directeur van de SWB. Zij meenden dat D66 tijdens de eerste paarse coalitie te passief was geweest en dat haar politieke koers niet voldoende helder was. Ook had de partij te weinig bij haar politiek-inhoudelijke opvattingen stilgestaan. Voorgesteld werd dat de partij meer zou gaan nadenken over kernthema's als rechtsstaat, democratie, vrijheid en duurzaamheid. De partijorganisatie diende erop gericht te zijn van D66 weer een 'inhoudelijke' partij te maken, die een sterke band met de kiezers heeft. De conclusie van beide auteurs luidde: 'de toekomst van Democraten 66 hangt af van de mate waarin zij er in slaagt een politieke denktank te worden'.

In de zomer beraadde het hoofdbestuur zich over de positie van D66 na de twee verkiezingsnederlagen. Het bestuur zei niet al te lang bij de analyse van de uitslagen stil te willen staan, maar plannen voor de toekomst te willen ontwikkelen. In deze 'bestuursvisie' werd een aantal praktische voorstellen gedaan om zowel de organisatorische als de politieke effectiviteit van de partij te vergroten. Deze betroffen onder meer een verbeterde communicatie binnen de partij, verlevendiging van het interne debat en een 'hoofdbestuur-nieuwe-stijl': een kleinere maar meer daadkrachtige partijleiding.

kabinetformatie

Met de uitslag van veertien kamerzetels was D66 beland in de door lijsttrekker Borst gekenschetste 'schemerzone', het gebied tussen twaalf en vijftien zetels waarbij het niet vaststond of haar partij zou kiezen voor regeren of voor de oppositie. D66 koos echter voor deelname aan de formatie en trad later toe tot het tweede kabinet-Kok (zie onder de 'hoofdmomenten' in deze Kroniek; zie verder ook de bijdrage van R. Andeweg in dit Jaarboek).

Bij de vorming van de tweede paarse coalitie kon D66 geen beroep meer doen op één van haar meest populaire bewindslieden, minister G.J. Wijers van Economische Zaken. Al vóór de verkiezingen had deze in een interview laten weten de kans bijzonder klein te achten dat hij terug zou keren in het volgende kabinet (*de Volkskrant*, 22 april 1998). Half juni verklaarde Wijers formeel af te zien van een nieuwe termijn als minister.

Vlak vóór de kamerverkiezingen deelde minister W. Sorgdrager van Justitie eveneens mee geen post in het nieuwe kabinet te ambiëren, alhoewel zij eerder van haar belangstelling voor een tweede termijn blijk had gegeven. Sorgdragers positie als minister had in de eerste helft van 1998 behoorlijke schade opgelopen. In januari was zij in aanvaring gekomen met het college van procureurs-generaal, dat werd geleid door haar partijgenoot A.W.H. Docters van Leeuwen. Het conflict eindigde ermee dat Sorgdrager Docters van Leeuwen ontsloeg. In april kwam zij in opspraak toen zij in enkele interviews verklaarde dat enkele van haar ambtenaren haar bewust hadden tegengewerkt. Daarbij zou ook het feit hebben meegespeeld dat zij vrouw was. Niet alleen oppositiepartij CDA, maar ook de coalitiepartijen VVD en PvdA vonden deze uitlatingen te ver gaan. Fractieleader De Graaf zei 'verbaasd' te zijn, en vond Sorgdragers uitspraken 'te generaliserend' (*de Volkskrant*, 30 april 1998). Vervolgens verklaarde Sorgdrager begin mei in een nieuw kabinet niet te zullen terugkeren als minister van Justitie. Zij gaf toe dat haar opmerkingen over de ambtenaren te algemeen waren geweest. In juni meldde Sorgdrager aan het hoofdbestuur van D66 dat zij zich kandidaat wilde stellen voor de Eerste Kamer.

De Graaf politiek leider

Op 1 augustus belegde D66 in Utrecht een informele bijeenkomst om de resultaten van de kabinetsformatie te bespreken. Onder de aanwezigen overheerste tevredenheid met het regeerakkoord en de ministersposten; kritiek werd amper vernomen. Lijsttrekker en informateur Borst verklaarde dat niet zij, maar De Graaf de eerste persoon van de partij was. 'Als er dan een politiek leider moet zijn, dan is dat toch bij voorkeur de leider van de fractie. Thom de Graaf is nu het eerste gezicht van D66' (*Trouw*, 3 augustus 1998).

vertrek Van Mierlo

Op 8 juli kondigde Van Mierlo zijn vertrek uit de politiek aan. Tijdens een persconferentie deelde hij mee noch beschikbaar te zijn als minister, noch zitting te nemen in de Tweede Kamer. Bij zijn besluit speelde mee dat bij de vorming van een tweede paarse kabinet het door hem geambieerde ministerschap van Buitenlandse Zaken voor D66 niet weggelegd was. Daarnaast wilde Van Mierlo voorkomen dat hij als kamerlid politiek leider De Graaf in de weg zou lopen. Zoals vermeld stond Van Mierlo bij de kamerverkiezingen op de vijfde plaats van de kandidatenlijst. Uit loyaliteit met lijsttrekker Borst had hij zich opnieuw laten kandideren. Van Mierlo bestreed dat er met zijn terugtreden sprake was van kiezersbedrog.

Van Mierlo had zeer lang het aanzien van D66 bepaald. Hij was één van de belangrijkste oprichters van de partij in 1966. Na de Tweede-Kamerverkiezingen van 1967 werd hij fractievoorzitter en daarmee de eerste politieke leider van D66. In 1973 volgde J.C. Terlouw hem in deze functie op. In 1977 verliet Van

Mierlo de Tweede Kamer. In 1981-1982 was hij minister van Defensie in het kortstondige kabinet-Van Agt. In 1983 werd hij Eerste-Kamerlid. In 1986 stapte hij over naar de Tweede Kamer en nam hij de politieke leiding van D66 weer op zich. Acht jaar later werd Van Mierlo minister van Buitenlandse Zaken in de door hem nagestreefde 'paarse coalitie'.

partijdiscussie

Het project 'Voor de verandering', dat in 1997 had geleid tot de publicatie van de bundel *Partij in Beweging* (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 37), werd in 1998 voortgezet. Partijvoorzitter T. Kok kondigde op het voorjaarscongres de actie 'Voor de verandering, The Next Generation' aan. Hierbij riep het hoofdbestuur de leden op om samen met niet-leden 'een discussie te houden over wat u bezig houdt'. De uitkomst moest worden vastgelegd in zogeheten 'manifesten', die vervolgens werden bijeengebracht in het 'Next Generation Dossier van Voor de Verandering' - een dossier waarin 'de koppeling komt te liggen van de tijdsgeest met het gevoel van de D66-er' (*Democraat*, maart 1998, 8). De manifesten moesten voor 1 oktober binnen zijn.

commissie Kiessysteem

In september stelde het hoofdbestuur de commissie 'Kiessysteem en stemadvies' in, die aanbevelingen moest uitbrengen 'over gewenste veranderingen in het interne kiessysteem en in het systeem van stemadvies' (*Democraat*, december 1998). Aanleiding was de onvrede die er in de partij bestond over het functioneren van de kandidaatstellingsprocedures. De commissie, die werd geleid door oud-staatssecretaris Tommel, moest in april 1999 rapport uitbrengen. Het najaarscongres in 1999 diende zich over haar voorstellen uit te spreken.

partijfinanciën

In juni stelde het hoofdbestuur het 'beleidsplan externe financiering' vast. Hierin werden de randvoorwaarden geformuleerd waarbinnen D66 externe financiering accepteerde. Anders dan bij donaties betekende volgens het beleidsplan dat bij externe financiering D66 een tegenprestatie moest leveren. Het nadeel dat dit voor de politieke onafhankelijkheid van de partij opleverde, kon worden weggenomen wanneer de partij deze tegenprestatie onmiddellijk, op een voor iedereen heldere wijze zou geven. Hierbij dacht het hoofdbestuur aan advertenties in het partijblad. Giften aan D66 van bedrijven of instellingen zonder dat een tegenprestatie werd verlangd wilde het hoofdbestuur niet accepteren, omdat de partij in de toekomst dan nooit meer een onafhankelijk standpunt ten aanzien van deze financiers zou kunnen innemen. Voor de aanvaarding van externe financiering diende het hoofdbestuur altijd vooraf goedkeuring te geven.

Mede door de extra uitgaven die tijdens de verkiezingscampagne waren gedaan (er werd 500.000 gulden meer uitgegeven dan het miljoen dat was begroot), zag de partij zich in de herfst genoodzaakt de tering naar de nering te zetten. Besloten werd te snoeien in de uitgaven.

Eerste-Kamerverkiezingen 1999

Het voorjaarscongres in februari stelde een stemadviescommissie in voor de Eerste-Kamerverkiezingen, onder voorzitterschap van oud-partijvoorzitter W. Vrijhoef. De aanwezige leden stelden verder het profiel vast waaraan de D66-senatoren dienden te voldoen. Kandidaten moesten zich vóór 19 augustus aanmelden. Op 12 oktober publiceerde het hoofdbestuur de voorlopige kandidatenlijst. De stemadviescommissie plaatste de oud-bewindslieden J. Kohnstamm en Sorgdrager niet in de eerste, maar in de tweede groep. Ook oud-partijleider Terlouw kreeg in deze categorie een plaats. De leden, die tot 18 december per post hun stem konden uitbrengen, weken nogal van deze voordracht af: zij zetten Terlouw op de eerste positie, gevolgd door Sorgdrager en Kohnstamm. De zittende fractievoorzitter in de senaat E.H. Schuyer kreeg de vierde positie toebedeeld.

Europese verkiezingen 1999

Een vergelijkbare kandidaatstellingsprocedure werd gehanteerd bij de verkiezingen voor het Europees Parlement. Het voorjaarscongres wees ook hier een stemadviescommissie aan (onder voorzitterschap van B. Staal, Commissaris van de Koningin in Utrecht) en bepaalde het profiel. De kandidaatstelling was eveneens geopend tot 19 augustus. Drie van de vier zittende leden van de delegatie van D66 (delegatieleider J.W. Bertens, L.J. Brinkhorst en D. Eisma) stelden zich niet opnieuw kandidaat. Onder de nieuwe kandidaten was mevr. L. van der Laan, woordvoerder van Europees commissaris H. van den Broek. Nadat de voorlopige kandidatenlijst was opgesteld, kregen de leden de gelegenheid hun oordeel te geven. Zij wezen het voormalige Tweede-Kamerlid Van den Bos als eerste kandidaat aan, gevolgd door de zittende Europarlementariër mevr. J.L.A. Boogerd-Quaak en Van der Laan. Het partijcongres van februari 1999 diende de lijsttrekker aan te wijzen.

In tegenstelling tot de Europese verkiezingen van 1994 had D66 besloten om in 1999 niet met een eigen verkiezingsprogramma uit te komen, maar het programma te aanvaarden dat in het verband van de ELD(R) werd opgesteld. Wel wilde D66 een eigen manifest opstellen waarin de partij accenten zette binnen het ELD(R)-programma. Op 14 november belegde het hoofdbestuur samen met de D66-delegatie in het Europees Parlement een 'mini-conferentie', waarop partijleden zich konden laten informeren over het ELD(R)-programma.

'Opschudding'

Onder de naam 'Opschudding' trad eind oktober een groep jonge partijleden naar buiten, die meende dat D66 zich te weinig ambitieus toonde en die op vernieuwing van de partij aandrong. Onder andere wenste de groep dat D66 zich als 'sociaal-liberaal' zou aanduiden om zo haar herkenbaarheid te vergroten. Daarnaast werden organisatorische veranderingen voorgesteld, zoals de invoering van een full-time betaalde partijvoorzitter die het debat binnen de partij moest bevorderen. 'D66 moet weer in beweging komen, nieuwe ideeën genereren, een nieuwe politieke agenda vaststellen', zo luidde de doelstelling in het gelijknamige publicatie van Opschudding. Van deze groep maakten onder meer kandidaat-Europarlementariër Van der Laan en voormalig voorzitter van de Jonge Democraten D. Hesseling deel uit.

Zowel fractievoorzitter De Graaf als partijvoorzitter Kok verwelkomden het initiatief. Ook op het partijcongres van 21 november konden de meeste voorstellen van Opschudding op steun rekenen. Een meerderheid van de afgevaardigden stemde in met een motie waarin D66 zich sociaal-liberaal noemde. Voor het eerst in haar geschiedenis tooide de partij zich zo met een ideologische aanduiding, maar politiek leider De Graaf zou later verklaren dat dit niets nieuws was. 'Sociaal-liberaal zijn we altijd al geweest. Er is niet veel nieuws onder de zon als het om de inhoud gaat' (*de Volkskrant*, 9 december 1998). Het congres droeg het hoofdbestuur verder op initiatief van Opschudding op een 'basisdocument' op te stellen met 'algemene, tijdloze beginselen van D66' (*NRC-Handelsblad*, 23 november 1998). Ook het plan van Opschudding om de Adviesraad op te heffen, werd overgenomen. Van een betaalde voorzitter wilden de afgevaardigden echter weinig weten. Het voorstel van Opschudding om de partijkleur te veranderen van groen in geel, haalde evenmin een meerderheid.

verwante instellingen en publicaties

In het voorjaar werd de Wetenschappelijke Raad van Advies voor de SWB ingesteld. De leden, meest prominenten uit wetenschappelijke kring, traden op als adviseur van de SWB. Op 31 oktober organiseerde het Wetenschappelijk Bureau een bijeenkomst met als thema 'over de toekomst van de politieke partij, te beginnen met D66'. Sprekers waren onder anderen oud-staatssecretaris W. Dik, oud SWB-voorzitter H. Entzinger en partijvoorzitter Kok. De jaarlijkse wetenschapsconferentie van de SWB vond op 19 december plaats. Thema was 'de kwaliteit van het openbaar bestuur'. In december publiceerde de SWB de notitie *Orderingsprocessen in de economie historisch beschouwd* van de hand van U. Pesch.

Op 3 oktober hield de Bestuurdersvereniging haar Bestuurderscongres. In een aantal 'clusters' werd gesproken over thema's die op lokaal, provinciaal en nationaal niveau van belang waren.

Op 21 februari presenteerden de JD het zogeheten 'ideeënprogramma' met als titel *Om de inhoud*. Naast traditionele standpunten op het terrein van de staatkundige vernieuwing werden hierin ook 'nieuwe' ideeën aangeboden, zoals

de afschaffing van de dienst Kijk- en Luistergeld. Op 4 april belegden de JD, de JOVD en de Jonge Socialisten de 'Paarse Jongeren Conferentie' in Utrecht. Hier werd teruggeblikt op vier jaar paars bewind. Gedrieën publiceerden zij de brochure *Paars II, ja of nee? Een evaluatie van vier jaar Paars*. Echt tevreden waren de jongerenorganisaties niet: 'de JD, JOVD en JS verwijten Paars-I onvoldoende gebruik te hebben gemaakt van de afwezigheid van het CDA in de regering'. Voor een tweede paarse coalitie gaven de drie jongerenorganisaties een programmatische 'voorzet': zo pleitten zij voor legalisering van softdrugs en voor meer democratie in het onderwijs. De JD congresseerden op 25 en 26 april en op 28 november. Tijdens deze laatste bijeenkomst maakte voorzitter J. Boermans plaats voor B. van der Ham.

In oktober 1997 was de stichting Instituut voor Vorming en Scholing Oost- en Midden-Europa (IVSOM) omgedoopt tot de stichting Internationaal Democratisch Initiatief (IDI). Het IVSOM was in 1990 opgezet om een bijdrage te leveren aan het democratiseringsproces in Midden- en Oost-Europa. Het IDI vervulde deze geografische taakstelling voor de bredere oriëntatie van internationale samenwerking. In september bezocht een delegatie van het IDI de Liberale Democratische Partij van Macedonië.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

Het GPV vierde in 1998 uitgebreid zijn vijftigjarig bestaan. Tegelijk besteedde het Verbond veel tijd aan het vormgeven van de samenwerking met de RPF, waarbij ook het zelfstandig voortbestaan van de partij in het geding kwam. Tot een besluit tot fusie tussen GPV en RPF kwam het echter niet, maar wel stelden beide partijbesturen voor bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 2002 met één lijst en één programma uit te komen. GPV-leider G.J. Schutte zou in ieder geval deze gemeenschappelijke lijst niet aanvoeren: in maart maakte hij bekend dat hij in 2002 uit het parlement zou stappen.

samenwerking GPV en RPF

Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 trokken GPV en RPF gescheiden op (wel hadden beide partijen hun lijsten samen met die van de SGP verbonden). In 1996 had de Generale Verbondsraad (GVR) een lijstineenschuiving afgewezen. De discussie over nauwere samenwerking ging niettemin verder. In november 1997 besloten Schutte en L.C. van Dijke, respectievelijk de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van het GPV en van de RPF, samen een document op te stellen waarin de gemeenschappelijke politieke uitgangspunten zouden worden geformuleerd. Ook wilden zij aangeven hoe de beide kamerfracties na de verkiezingen in mei 1998 meer gezamenlijk konden optreden (zie ook *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 44-45). Op 7 februari 1998 werd dit manifest *Ver-nieuwing in de christelijke politiek* gepresenteerd. Schutte en Van Dijke meenden dat er binnen twee jaar een beslissing moest worden genomen over

een mogelijke samensmelting van beide fracties. Wel kon meteen worden begonnen met het houden van gecombineerde fractievergaderingen (in maart werd hiermee gestart). Ook zou er bij onderwerpen waarover men het eens was, voortaan één woordvoerder namens beide fracties kunnen optreden.

In mei verscheen het *Rapport politieke samenwerking GPV en RPF* van de commissie Samenspreking. Deze commissie was in 1996 door de GVR van het GPV en het Federatiebestuur van de RPF ingesteld en bestond uit acht prominente leden van beide partijen. Zij diende de overeenkomsten en verschillen in de grondslagartikelen van GPV en RPF te inventariseren. Nadat de commissie in november 1997 tussentijds verslag had uitgebracht, kreeg zij opdracht na te gaan of het formuleren van een gezamenlijke grondslag mogelijk was (zie ook *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 43-44). Deze vraag werd in het rapport bevestigend beantwoord. De commissie zag geen programmatische belemmeringen voor de door haar aanbevolen politieke en organisatorische integratie van beide partijen. Het rapport bevatte ook een 'proeve van een grondslag', waarin de politieke overtuiging van zo'n nieuwe partijformatie werd gefundeerd 'op de Bijbel..., die door de Drie Formulieren van Eenheid wordt nagesproken'.

In een voorlopige reactie op het rapport meende de GVR dat de commissie voldoende had aangetoond dat GPV en RPF in het parlement en in de lagere vertegenwoordigende organen als eenheid zouden kunnen en moeten optreden. Het GPV-bestuur wilde dan ook een lijstineenschuiving bij de volgende kamerverkiezingen aan de leden voorstellen. Over een eventuele fusie wilde de GVR zich echter nog niet uitspreken. Ook op het gebied van het door de commissie voorgestelde ruime – op RPF-leest geschoeide – toelatingsbeleid voor leden maakte de GVR een voorbehoud.

Partijleider Schutte kantte zich tijdens de presentatie van het rapport tegen een fusie met de RPF. Hij was voorstander van samenwerking 'zonder vrijblijvendheid, maar wel in zelfstandigheid' (*Nederlands Dagblad*, 19 juni 1998). Schutte vreesde dat een volledig samengaan van de partijen ertoe zou leiden dat het confessioneel-gereformeerde karakter van het GPV verloren zou gaan. Van RPF-zijde werd tevreden gereageerd op het rapport. Partijvoorzitter A. van den Berg toonde zich echter teleurgesteld over het voorbehoud van de GVR en over Schutte's afwijzing van een fusie. Wat het Federatiebestuur van de RPF betreft, kon er onmiddellijk tot een nieuwe formatie overgegaan worden. Een grote meerderheid van het electoraat van GPV en RPF dacht er ook zo over: uit een in februari in opdracht van de EO uitgevoerd NIPO-onderzoek bleek maar liefst 82% van de GPV-kiezers en 92% van de RPF-kiezers voorstander van een fusie.

De commissie Samenspreking had de beide partijbesturen geadviseerd een 'visie-document' te laten opstellen, waarin een gezamenlijke politieke visie van GPV en RPF zou worden verwoord. De besturen verzochten vervolgens de directeurs van de wetenschappelijke bureaus R. Janssens (GPV) en R. Kuiper (RPF) een dergelijke notitie op te stellen. Dit tweetal werd bijgestaan door de Tweede-Kamerleden E. van Middelkoop (GPV) en A. Rouvoet (RPF). Eind oktober

verscheen *Met het oog op de toekomst: discussienota over een gezamenlijke politieke visie van GPV en RPF*. De conclusie ervan was dat grondslag en politieke overtuiging van beide partijen zo met elkaar overeenstemden, dat gescheiden optrekken niet langer legitiem was: integratie van GPV en RPF moest het einddoel zijn. Tegen de achtergrond van een geseculariseerde cultuur kon een gezamenlijk opereren een 'nieuw christelijk elan aanwakkeren'. De GVR en het Federatiebestuur van de RPF achtten de nota een goede basis voor verdere samenwerking. Samen met het rapport van de commissie Samenpreking diende deze als basis voor de discussie in de achterban van beide partijen. Deze zou vóór 1 april 1999 moeten zijn afgerond. Daarna zouden de partijbesturen een definitief voorstel over politieke samenwerking aan de landelijke partijvergaderingen voorleggen.

samenwerking GPV, RPF, SGP en CDA

In 1998 kwam verschillende malen de samenwerking van GPV, RPF en SGP met het CDA ter sprake. Tijdens de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen deed CDA-lijsttrekker De Hoop Scheffer het voorstel aan deze drie partijen om een 'pact tegen paars' te sluiten. GPV, RPF en SGP hielden echter de boot af, omdat het CDA niet bereid bleek mee te werken aan het terugdraaien van de wettelijke regelingen ten aanzien van abortus en euthanasie, waaraan de christen-democraten als regeringspartij destijds zelf hadden meegewerkt.

Na de kamerverkiezingen kwam er wel een lichte vorm van samenwerking tot stand. Op initiatief van SGP-fractie leider B.J. van der Vlies spraken de voorzitters van de kamerfracties af vooral op het terrein van onderwijs en andere 'identiteitsgebonden' onderwerpen zoveel mogelijk gezamenlijk op te treden tegen het tweede paarse kabinet. Binnen het CDA was niet iedereen hier blij mee. Zo sprak oud-vice-voorzitter van het CDA R.H. van Beeten zich tegen dit voornemen uit (*Trouw*, 8 juli 1998).

In juni voerden de jongerenorganisaties van CDA, GPV, RPF en SGP actie tegen het tweede paarse kabinet onder het motto 'Geef paars meer kleur, teken voor beter'. Het viertal stuurde een brief met vijf actiepunten naar de formateurs van het nieuwe kabinet. De brief ging vergezeld van bijna 5.500 handtekeningen.

Het oud-Tweede-Kamerlid van het GPV A.J. Verbrugh deed in het najaar een voorstel voor de vorming van een 'assemblee van de christelijke politiek' (*Nederlands Dagblad*, 3 oktober 1998). In het parlement zouden GPV, RPF en SGP als één fractie moeten optreden op basis van een '80%-programma'. Voor het resterende deel zou een eigen inbreng van de afzonderlijke partijen mogelijk moeten blijven. In een later stadium zou ook het CDA in deze assemblee betrokken moeten worden. De reacties van de drie betrokken partijen waren voorzichtig positief, alhoewel zeker voor de SGP het vormen van één fractie te ver ging. Ook werd betwijfeld of het CDA aan een dergelijke constructie zou kun-

nen deelnemen.

De samenwerking van GPV, RPF en SGP in 1998 betrof voornamelijk de voorbereiding van de Europese verkiezingen. Deze komt hieronder ter sprake (zie 'Europese verkiezingen').

gemeenteraadsverkiezingen

Het GPV nam in veel plaatsen met gecombineerde kandidatenlijsten deel aan de gemeenteraadsverkiezingen van 4 maart. De samenwerkingspartner van het Verbond was in de meeste gevallen de RPF. In een aantal plaatsen, zoals in Bunschoten/Spakenburg, Harderwijk en Wageningen, was een gemeenschappelijke lijst met de SGP niet mogelijk vanwege het vrouwenstandpunt van die partij. Dit behelsde dat er alleen samengewerkt mocht worden met partijen die vrouwen op hun lijst plaatsten als deze een onverkiesbare plaats innamen en de samenwerking beslist noodzakelijk werd geacht (zie hiervoor ook *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 45-46).

Het GPV behaalde 162 raadszetels, tegenover 150 in 1994. Van de twaalf zetels winst kwamen er drie voor rekening van zelfstandige lijsten van de partij. Het zogenaamde 'witte-vlekkenbeleid' van GPV en RPF, waarbij in een aantal gemeenten met veel potentiële kiezers ook kiesverenigingen werden opgericht, leverde het GPV vijf en de RPF vier nieuwe zetels op. De winst die de kleine christelijke partijen boekten, kwam overigens volgens het Bureau Inter/View nagenoeg geheel van het CDA. Het aantal GPV-wethouders steeg met één naar dertien.

vijftigjarig jubileum

Het GPV vierde zijn vijftigste verjaardag op grootse wijze in Apeldoorn. De festiviteiten begonnen op 3 april met een 'megafestijn' voor jongeren. Een dag later vierde de hele partij feest. Partijvoorzitter S.J.C. Cnossen hield een jubileumrede. Er werden twee publicaties gepresenteerd. De *Werkmap GPV-interactief*, waarin vier politieke thema's waren beschreven (armoede, criminaliteit en veiligheid, vluchtelingen en asielzoekers en milieu) was een geschenk van de partij aan de verenigingen. De herdenkingsbundel *Het Amersfoorts congres van 1948* handelde over de ontstaansgeschiedenis van het GPV. De studie was geredigeerd door G. Harinck en R. Janssens en verscheen onder auspiciën van de Groen van Prinsterer Stichting, het wetenschappelijk bureau van het GPV, en het Archief- en Documentatiecentrum van de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Naar aanleiding van de bijdrage van medehoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad* J.P. de Vries ontstond enige discussie, omdat hij op grond van historisch onderzoek tot de slotsom gekomen was dat de oprichting van het GPV prematuur was geweest.

Tweede-Kamerverkiezingen

Al in 1997 had het GPV zijn kandidatenlijst en verkiezingsprogramma vastgesteld (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 46-47). De verkiezingscampagne, die het Verbond samen met de RPF voerde, werd op de jubileumbijeenkomst op 4 april in Apeldoorn ingeluid. Lijsttrekker Schutte verweet in zijn toespraak het paarse kabinet dat het een a-christelijk beleid voerde, zonder mededogen voor wat zwak en weerloos was. De nadruk lag in de campagne op het sociaal beleid en op armoedebestrijding. Andere speerpunten waren de versterking van normen en waarden op basis van de Tien Geboden, en de gezinspolitiek. De verkiezingen verliepen voor het GPV wat teleurstellend. Men had gehoopt op een derde zetel, maar met ruim 10.000 stemmen verlies wist het Verbond uiteindelijk met moeite zijn tweede zetel te behouden. Opvallend was dat de partij niet profiteerde van het verlies van het CDA. Ook van de samenwerking met de RPF ging blijkbaar geen wervende werking uit. Het blad *Reformanda*, spreekbuis van verontruste vrijgemaakt-gereformeerden, noemde dit nauwere contact met de Federatie zelfs als oorzaak van het stemmenverlies.

Provinciale Statenverkiezingen 1999

De voorbereidingen van het GPV op de verkiezingen voor de Provinciale Staten hadden in belangrijke mate betrekking op de samenwerking met RPF en SGP. In september traden twee bestuursleden van de Provinciale Contactraad (PCR) in Groningen af uit teleurstelling over het feit dat een meerderheid van de afgevaardigden van de kiesverenigingen in de provincie het bestuursvoorstel had verworpen om een lijstineenschuiving met de RPF aan te gaan. In Noord-Holland kwam er nu wel een gezamenlijke lijst tot stand: GPV, RPF en SGP besloten daar samen de verkiezingen in te gaan. Vier jaar geleden was dat niet gelukt, omdat de SGP geen vrouw op de lijst accepteerde.

Europese verkiezingen 1999

In het najaar bogen de verenigingen (de afdelingen van het GPV) zich over de door de GVR opgestelde advieskandidatenlijst voor de Europese verkiezingen. De zittende Europarlementariër J. Blokland stond op de eerste plaats. Uiterlijk 1 januari 1999 moesten de stemmingen hebben plaatsgevonden, waarna de GVR de kandidatenlijst zou vaststellen.

In dezelfde periode vonden ook gesprekken plaats tussen GPV, RPF en SGP over een gemeenschappelijke kandidatenlijst bij de verkiezingen voor het Europees Parlement. Al sinds 1984 werkten de drie partijen bij deze verkiezingen samen. In 1998 bemoeilijkten enkele factoren voortzetting van de gezamenlijke lijst. Zo hadden zowel het GPV als de RPF een vrouw op hun advieskandidatenlijst staan. Met 'pijn en moeite' legde de SGP zich hierbij neer, aldus partijsecretaris D. Nieuwenhuis (*Reformatorisch Dagblad*, 29 december 1998). Mocht de situatie zich voordoen dat een vrouwelijke kandidaat werd verkozen, dan zou de SGP zich terugtrekken. Daarnaast leefde bij de RPF de

wens om als grootste partij de lijsttrekker te leveren. Op 28 december kwamen de drie partijen tot overeenstemming. Besloten werd dat het GPV de kandidaat voor de eerste positie mocht aanwijzen (Blokland), de RPF nummer twee (de zittende Europarlementariër R. van Dam) en de SGP nummer drie (B. Belder). De vierde positie viel aan de RPF toe. De volgorde van de partijnamen werd gewijzigd: in plaats van 'SGP/GPV/RPF' werd deze nu - op basis van het stemmental bij de Tweede-Kamerverkiezingen - 'RPF/SGP/GPV'.

verwante instellingen en publicaties

Eind 1997 publiceerde de Groen van Prinsterer Stichting samen met de wetenschappelijke bureaus van RPF en SGP de bundel *Pionier of pelgrim? De ontwikkelingstaak van de overheid in de visie van GPV, RPF en SGP*, onder redactie van R. Janssens, R. Kuiper en J. Mulder. Op 17 oktober 1998 organiseerde de commissie Informatie- en Communicatietechnologie van de Stichting een conferentie over 'Politiek en Nieuwe Media'. De bijdragen van P. Karssenberg, D. Noort en M. de Vries op de bijeenkomst verschenen later in een gelijknamige bundel. In het najaar verscheen *Kiezen voor de benoemde burgemeester*, geschreven door Th. Haasdijk; en *De toekomst van christelijke politieke samenwerking*, met als auteurs K. Veling en L. Bezemer. In de laatstgenoemde uitgave kwam de kwestie van samenwerking dan wel fusie tussen GPV en RPF aan de orde. In december gaf de Stichting het eerste nummer van haar *Nieuwsbrief* uit.

In februari hield de Vereniging van GPV-bestuurders haar voorjaarsvergadering over '5 maart – de dag na de verkiezingen'. Collegevorming en het inrichten van het fractiewerk in de gemeenteraden stonden er centraal. In het najaar begon de Vereniging met het uitgeven van een driemaandelijks *Nieuwsbrief* voor raads- en statenleden. Op 7 november organiseerde de Vereniging samen met de Vereniging van RPF-bestuurders voor het eerst een gezamenlijke bijeenkomst, over het thema 'veiligheid, welzijn en christelijke politiek'.

In maart hield het scholings- en vormingsinstituut Mandaat voor de tweede keer in samenwerking met de Stichting Kader en Vorming van de RPF een kadercursus voor raads- en statenleden.

In februari trad onenigheid aan het licht binnen de gelederen van de Gereformeerde Politieke Jongeren Club (GPJC; de jongerenorganisatie van het GPV). In december 1997 was – op de hoofdredacteur na - de redactie van het jongerenblad *Jeugd en Politiek* opgestapt, ten gevolge van een formeel conflict met het GPJC-bestuur. Aanleiding was een niet-geplaatste brief van twee redactieleden, waarin ze het bestuur ter verantwoording riepen over het feit dat het een standpunt had ingenomen en naar buiten gebracht over de samenwerking tussen GPV en RPF. Eerder had het bestuur dit namelijk om verschillende redenen niet willen doen.

personalia

Op 4 april nam L. Hordijk tijdens het jubileumfeest afscheid als tweede voorzitter van het GPV. Hij was van 1977 tot 1983 en van 1988 tot 1998 lid van de Centrale Verbondsraad.

In september werd M. van der Zee de nieuwe hoofdredacteur van *Ons Burger-schap*. Hij volgde Cnossen op, die de functie vanaf 1994 bekleed had.

De Groenen

Voor De Groenen bracht 1998 eerst hoop en vervolgens teleurstelling: na voorspoedige gemeenteraadsverkiezingen werd bij de Tweede-Kamerverkiezingen wederom de gehoopte zetel niet gehaald.

congres

De Groenen bestonden in 1998 vijftien jaar en vierden dat met een feestelijk congres op 14 maart in Nijmegen. Het congres werd toegesproken door de Duitse Europarlementariër mevr. E. Müller (lid van *Die Grünen*), de priester en voormalig Europarlementariër H. Verbeek, de schrijver K. Eykman en de politicoloog M. Wissenburg.

interview Bierman

In april kwam senator M. Bierman onder vuur te liggen toen hij in een interview had voorgesteld om vluchtelingen voortaan naar Jutland of andere dunbevolkte gebieden in Europa te sturen, omdat Nederland te vergelijken viel met een 'sloep zo vol dat hij dreigt om te slaan' (*De Groene Amsterdammer*, 1 april 1998). Zowel leden van regionale partijen (die samen met De Groenen Bierman in de Eerste Kamer hadden gekozen) als van De Groenen distantieerden zich van zijn 'eco-fascistische opvattingen' (*De Groene Amsterdammer*, 13 mei 1998).

gemeenteraads- en Tweede-Kamerverkiezingen

De gemeenteraadsverkiezingen verliepen zoals vermeld voorspoedig voor De Groenen. Zij behielden hun zetels in Zwolle en Leiden (samen met de groepering Leiden Weer Gezellig), wonnen er in Nijmegen een zetel bij en haalden in Amsterdam in combinatie met Amsterdam Anders drie zetels, twee meer dan De Groenen alleen in 1994 hadden gewonnen.

Deze resultaten stemden de partij hoopvol voor de Tweede-Kamerverkiezingen. De voorbereidingen hiervoor waren reeds in 1997 gestart (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 50-51; zie verder ook het artikel van A.P.M. Lucardie in dit Jaarboek). Op 2 mei werd de verkiezingscampagne feestelijk afgesloten met een optreden van 'Henk Westbroek en consorten' in Utrecht. Westbroek, oprichter van de lokale partij Leefbaar Utrecht, was tevens lijstduwer van De Groenen. De partij had nog meer bekende Nederlanders bereid gevonden op een onverkiesbare plaats van de lijst te gaan staan, zoals tv-presentator J. Brink en cabaretier/schrijver H. Dorrestijn. Het mocht niet baten: hoewel peilingen aanvankelijk wel op een zetel duiden, bleven De Groenen op 0,2% van de stemmen steken. De teleurstelling over de uitslag was dan ook groot.

toekomstdiscussie

Als gevolg van de verkiezingsuitslag ontspon zich evenals in 1994 een discussie binnen De Groenen over het voortbestaan van de partij. Hierin waren drie standpunten te onderscheiden:

- (1) zelfstandig blijven, maar de partij vooral van onderop opbouwen en inhoudelijk verbreden door een beginselverklaring vast te stellen en mogelijk de naam te wijzigen;
- (2) het 'platform-model': wel aan lokale verkiezingen zelfstandig deelnemen maar landelijk opgaan in een (federatief) samenwerkingsverband met regionale partijen, dat 'Nederland Anders' zou kunnen gaan heten (naar analogie met Amsterdam Anders);
- (3) aansluiting bij GroenLinks.

Aanvankelijk was de eerste optie minder duidelijk geformuleerd. Op een symposium op 3 oktober in Utrecht werden de drie opties in deze vorm toegelicht en besproken. Het partijbestuur bleek een voorkeur voor de eerste variant te hebben.

Een matig bezocht partijcongres koos op 12 december in Utrecht eveneens voor de eerste optie, met twintig stemmen tegen vijf. De tweede optie kreeg - ondanks de steun van senator M. Bierman - slechts vier stemmen, de derde variant kende maar twee voorstanders. Het partijbestuur besloot vervolgens een beginselverklaring te laten opstellen, die in 1999 aan het congres voorgelegd zou worden. Men zou bovendien trachten de partij te professionaliseren door een betaalde medewerker in dienst te nemen en het secretariaat op een vaste locatie (in plaats van bij de secretaris thuis) te vestigen.

In drie provincies slaagden De Groenen er in het najaar in, een lijst in te dienen in samenwerking met een aantal lokale partijen: Noord-Holland Anders/De Groenen, Leefbaar Gelderland/De Groenen en Leefbaar Overijssel/De Groenen. In Groningen lukte het niet om samen met De Groningers een lijst te vormen. In Zeeland verbrak Delta Anders de samenwerking en sloot zich aan bij GroenLinks. In Zuid-Holland was het GroenLinks dat de samenwerking met De Groenen verbrak, maar hier leek het ook mogelijk met lokale partijen samen de lijst Onafhankelijken Zuid-Holland te vormen.

Voor de Europese verkiezingen wilden De Groenen samen met GroenLinks meedoen, maar toen die partij daar weinig voor bleek te voelen, zag men van deelname helemaal af.

GroenLinks

Het jaar 1998 bracht GroenLinks de doorbraak, waarvan de oprichters sinds 1989 gedroomd hadden. Na een opvallende winst bij de gemeenteraadsverkiezingen wist de partij onder leiding van P. Rosenmöller haar fractie in de Tweede Kamer royaal te verdubbelen. Ook het aantal leden nam licht toe, waarschijnlijk mede door invoering van een kennismakingslidmaatschap, dat een half jaar duurde en slechts een tientje kostte.

gemeenteraadsverkiezingen

Over het algemeen verliepen de raadsverkiezingen zeer succesvol voor GroenLinks. In ruim zeventig gemeenten behaalde de partij in 1998 meer raadszetels dan vier jaar daarvoor, en in een vijftigtal gemeenten won zij niet meer zetels maar wel meer stemmen. In Oostzaan bleef GroenLinks de grootste partij met vijf van de dertien zetels (38% van de stemmen). In Nijmegen werd ze met acht zetels even groot als de PvdA. Slechts in veertien gemeenten gingen zetels verloren, vaak aan de SP maar soms ook aan lokale partijen. Zes van die gemeenten lagen in de provincie Groningen – mogelijk had daar een aantal oud-communisten de partij in de steek gelaten en SP gestemd of helemaal niet gestemd. Het aantal wethouders van GroenLinks nam na de verkiezingen toe van dertig naar 45 (exclusief zeventien bestuurders van deelgemeenten in Amsterdam en Rotterdam).

crisis in Nijmegen

Ook in Nijmegen trad GroenLinks met twee wethouders tot het college van B en W toe, waaraan verder CDA en PvdA deelnamen. Op 27 november legde GroenLinks-wethouder T. Lucassen echter zijn functie neer, uit onvrede over het beleid en 'de sfeer van wantrouwen' in het college (*Trouw*, 2 december

1998). Directe aanleiding vormde het collegebesluit om in afwijking van het collegeakkoord meer parkeerplaatsen en minder fietsklemmen aan te leggen. Daarnaast had GroenLinks ook moeite met bezuinigingen op sociaal beleid. Het CDA verweet GroenLinks dogmatisme en weigerde de coalitie voort te zetten. Na een mislukte lijmpoging van PvdA-zijde werd in december een nieuwe coalitie gesloten tussen CDA, PvdA en VVD.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

In augustus 1997 had GroenLinks zijn ontwerpverkiezingsprogramma gepresenteerd (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 53-54). Het stuk moest worden vastgesteld op het partijcongres van 9 en 10 januari 1998 in Zwolle. Op deze bijeenkomst leverden veel congresgangers kritiek op het ontwerp. Het Eerste-Kamerlid T. Pitstra herkende in het program, en in het bijzonder in het eerste hoofdstuk, een 'liberale staatsvisie' (*de Volkskrant*, 10 januari 1998). Hij stelde voor het eerste hoofdstuk volgens door het congres te bepalen richtlijnen te laten herschrijven. Partijvoorzitter A. Harrewijn kwam de kritici een eind tegemoet. Hij zei toe dat het eerste hoofdstuk herzien zou worden, maar weigerde daarvoor specifieke instructies in ontvangst te nemen. Nadat ook partijleider Rosenmöller zich tegen Pitstra's wensen had uitgesproken, trok de senator zijn voorstel in.

Het congres scherpste het program op onderdelen aan. De koopkracht van uitkeringsgerechtigden zou met 10% moeten stijgen, waarvoor fors bezuinigd zou moeten worden op defensie en op de aanleg van wegen. Het staatshoofd zou voortaan door de Staten-Generaal gekozen moeten worden en de kiesgerechtigde leeftijd verlaagd van 18 naar 16 jaar. Rosenmöller, beoogd lijsttrekker van de partij, relativeerde in zijn slotrede de praktische betekenis van deze aanscherpingen. De meeste voorstellen in het program achtte hij wel haalbaar, al gaf hij toe dat de verschillen met de grote partijen aanzienlijk waren. 'Als we ons met dit programma ver van de politieke hoofdstroom bewegen en onherroepelijk opnieuw op de oppositie afstevenen, het zij zo', concludeerde hij met enige berusting (*Trouw*, 10 januari 1998). GroenLinks nam niettemin ook afstand van zijn voorgangers de Communistische Partij van Nederland (CPN) en de Pacifistisch-Socialistische Partij (PSP), met name door een meer genuanceerde visie over de rol van de staat te verkondigen. Rosenmöller noemde GroenLinks nu dan ook een 'bestuurlijke partij' (*de Volkskrant*, 12 januari 1998).

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op 7 februari kwam het congres van GroenLinks bijeen in Amersfoort om de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen vast te stellen. Anders dan in het verleden stemde het congres geheel in met de door een commissie onder voorzitterschap van oud-fractievoorzitter mevr. M.B.C. Beckers ontworpen lijst (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 54). Pogingen om kandidaten als het zittende

kamerlid mevr. T. Oedayraj Singh Varma en senator Pitstra hoger op de lijst te plaatsen, kregen onvoldoende steun. Sommige congresgangers uitten wel kritiek op de lijst, met name op de afwezigheid van een (pacifistische) deskundige op buitenlands beleid en defensie. Dat betekende overigens niet dat de 'bloedgroep' van oud-leden van de PSP ondervetegenwoordigd was op de lijst: van de eerste tien kandidaten kwamen er drie uit de PSP en twee uit de CPN. De overige vijf hadden geen banden met één der 'moederpartijen'.

Tot deze laatste groep behoorden ook twee kandidaten die pas kort lid van GroenLinks waren: de arts mevr. C. Hermann en mevr. F. Halsema, een voormalige medewerkster van de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA. Halsema kwam op de derde plaats, direct na lijsttrekker Rosenmöller en zittend kamerlid mevr. M.B. Vos; Hermann op plaats acht. De hoge plaats van de twee 'nieuwelingen' gaf aanleiding tot kritische opmerkingen over de invloed die Rosenmöller zou hebben uitgeoefend op de kandidatencommissie. De lijsttrekker relativeerde zijn invloed; hij zou alleen van zijn 'netwerk' gebruik hebben gemaakt om politiek talent buiten de partij te werven.

Tweede-Kamerverkiezingen

Op 4 april startte GroenLinks zijn verkiezingscampagne in Utrecht, waar lijsttrekker Rosenmöller op het station aan NS-directeur R. den Besten een plan overhandigde voor beter openbaar vervoer, met als titel *We zijn er nog lang niet: voorrang voor het openbaar vervoer*. In de campagne, die als motto meekreeg 'Voor de verandering', stond Rosenmöller centraal. Hij was volgens opiniepeilingen één van de meest populaire politici in Nederland. De campagne was vooral gericht op kiezers die teleurgesteld waren door D66 en PvdA. Concurrentie met de SP werd zoveel mogelijk vermeden.

Evenals in 1989 en 1994 kreeg GroenLinks steun van de milieubeweging. Bij hun beoordeling van verkiezingsbeloften en stemgedrag van verschillende partijen kenden de Vereniging Milieudefensie en de Stichting Natuur en Milieu GroenLinks het hoogste cijfer toe (een acht), terwijl D66 en PvdA maar net een voldoende kregen (een zes), het CDA een onvoldoende (een vijf), en de VVD een dikke onvoldoende (een vier).

Opiniepeilingen gaven een gestage groei van GroenLinks te zien, van zeven à negen zetels in januari (NIPO respectievelijk Inter/View) naar tien à dertien begin mei. Daarbij aarzelden echter veel kiezers nog tussen PvdA en GroenLinks. Anders dan in 1994 wist GroenLinks veel van deze kiezers nu vast te houden, ondanks een volgens sommigen minder geslaagd optreden van Rosenmöller in het lijsttrekkersdebat op 5 mei. Enkele partijgenoten van de eerste man van GroenLinks zeiden later dat deze een 'opgefokte' en 'bitse' indruk had gemaakt (*GroenLinks Magazine*, juni 1998).

Bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer boekte GroenLinks een winst van zes zetels en kwam uit op elf. Volgens onderzoek bij stembureaus bestond het

electoraat van GroenLinks op 6 mei voor slechts 27% uit trouwe kiezers die in 1994 ook op die partij hadden gestemd, terwijl 20% toen D66 en 19% PvdA hadden verkozen. Evenals in het verleden trok GroenLinks vooral jongere, vrouwelijke en hoog opgeleide kiezers uit zowel hogere als lagere inkomensgroepen (minder uit de middengroepen) in de steden, maar meer dan ooit wist de partij nu ook kiezers te vinden onder de ouderen en op het platteland.

Europese verkiezingen 1999

Op 15 juli nam mevr. P.B.M. van Dijk afscheid van het Europees Parlement (en werd benoemd tot directeur van het Landelijk Bureau Leeftijdsdiscriminatie). Ze werd opgevolgd door J. Lagendijk, campagneleider bij de Tweede-Kamerverkiezingen en voormalig vice-voorzitter van GroenLinks. Lagendijk werd in december ook voorgedragen als lijsttrekker bij de in 1999 te houden Europese verkiezingen door een kandidatencommissie onder voorzitterschap van mevr. T. van Leeuwen. De tweede plaats op de lijst zou mevr. K. Buitenweg in moeten nemen, die medewerkster van de Europese fractie geweest was en op dat moment voor de Tweede-Kamerfractie van GroenLinks werkte.

Het ontwerpprogram voor de Europese verkiezingen verscheen in oktober en zou, evenals de kandidatenlijst, door het congres in februari 1999 vastgesteld worden. In het concept koos GroenLinks duidelijk voor een verdergaande integratie in de Unie, waarbij vooral het Europees Parlement en het Europese Hof van Justitie meer bevoegdheden zouden moeten krijgen.

Eerste-Kamerverkiezingen 1999

De kandidatencommissie-Van Leeuwen maakte in december ook een voordracht voor de eveneens in 1999 te houden Eerste-Kamerverkiezingen op. W.Th. de Boer zou voorzitter van de fractie moeten blijven, maar van de overige drie zittende leden wenste de commissie alleen mevr. J.H. Zwerver te handhaven. In de plaats van Pitstra en mevr. J.A. Schoondergang zouden nieuwe kandidaten moeten komen, en wel de advocate D. de Wolff en het Amsterdamse raadslid B. van Schijndel. Het congres zou hierover in februari 1999 een beslissing nemen.

partijraden en overige partijbijeenkomsten

De partijraad van GroenLinks kwam vijf keer bijeen in Utrecht: op 7 maart, 9 mei, 20 juni, 19 september en 21 november.

Op 17 oktober vond in Utrecht een debat plaats over de crisis in Kosovo. Aanleiding vormde de instemming van de meerderheid van de Tweede-Kamerfractie met het besluit, de NAVO toestemming te geven tot bombardementen op Servië indien dat land zijn militaire acties in de provincie Kosovo niet zou staken. Pacifisten in de partij toonden zich over deze instemming zeer ontzet.

Zo verklaarde het partijbestuurslid K. Kalkman: 'GroenLinks heeft zich medeplichtig gemaakt aan het voorbereiden van oorlog. Dit is gewoon een misdrijf tegen de vrede' (*de Volkskrant*, 19 oktober 1998).

verwante instellingen en publicaties

Het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks publiceerde ter afsluiting van het in 1997 begonnen project 'multiculturele samenleving' een map met artikelen en notities over dit onderwerp. In februari organiseerde het bureau een drietal debatten in Amsterdam, over onderwijs, ruimtelijke ordening en gezondheidszorg. Op 28 november hield het bureau een bijeenkomst in Utrecht over mensenrechten, naar aanleiding van het vijftigjarig bestaan van de Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens. Het bureau publiceerde in 1998 bovendien onder redactie van T. Lingsma en G. Pas *Recht op bescherming: naar een humaan en rechtvaardig asielbeleid in Europa en Nederland*, waarin de auteurs T. Strik, R. Wouters en B. van Ojik het vluchtelingenbeleid in Europa en in Nederland analyseerden. In samenwerking met de Tweede-Kamerfractie gaf het Wetenschappelijk Bureau de brochure *Werk maken van inkomensnivellering: GroenLinkse belastingplannen voor de 21e eeuw* uit, van de hand van M. Rabbae, B. Snels en M. Streefkerk.

De Stichting Duurzame Solidariteit organiseerde samen met De Balie, het IKV en Røportaz op 12 september in Amsterdam een aantal paneldebatten over democratisering in Turkije, onder de titel 'Verboden vruchten van Turkije'.

Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, hield zijn congres van 27 tot en met 29 november in Leiden over het onderwerp 'ideologie en economie'. Op de bijeenkomst werd een schaduwfractie gekozen die Tweede-Kamerleden kritisch zouden gaan volgen. In februari publiceerde Dwars samen met GroenLinks *Serius rigoureux*, geschreven door A. de Kruijf. Zij gaf daarin gesprekken weer die ze in het kader van een jongerenproject in 1997 met jonge leden van GroenLinks en van Dwars gevoerd had.

De coördinatiegroep van het GroenLinks Feministisch Netwerk – dat in 1997 in de plaats was gekomen van het GroenLinks Vrouwenoverleg (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 55) – liet in december voor het eerst een nieuwsbrief verschijnen. Op 24 april organiseerde men een forumdiscussie over kinderopvang in Den Haag.

Het Scholings- en Vormingsinstituut van GroenLinks (SVI) organiseerde op 7 maart een studiedag over college-onderhandelingen in Utrecht. Op 16 mei vond in Amsterdam de jaarlijkse conferentie van raads- en statenleden plaats met als algemeen thema 'taken en werkwijze van de fractie'.

De Linker Wang, het 'platform voor evangelie en politiek' verbonden aan GroenLinks, hield op 17 oktober zijn jaarlijkse landelijke bijeenkomst in Utrecht. Harrewijn, voormalig voorzitter van het platform en intussen lid van de Tweede Kamer, ging hier in debat met F. ter Kuile, een vredesactivist, over de vraag 'dient het leger nog de vrede?'. Ter plekke werd de vraag toegespitst

op de toen zeer actuele kwestie Kosovo. De Tweede-Kamerfractie had namelijk net ingestemd met het besluit, zo nodig met bombardementen de Servische regering te dwingen haar leger terug te trekken uit de opstandige provincie. Ter Kuile, en een groot aantal aanwezigen, leverden kritiek op het standpunt van de fractie, dat werd verdedigd door Harrewijn en zijn fractiegenote Vos.

De Tweede-Kamerfractie gaf een aantal brochures uit, onder meer: *Nederland innovatieland: naar een slimme en schone economie*, waarin de fractie een alternatief investeringsplan tot het jaar 2010 presenteerde.

personalia

Op 16 september werd A. Moens, voorzitter van de GroenLinks-fractie in de gemeenteraad van Leusden, beëdigd als burgemeester van Oostzaan. Het aantal burgemeesters van GroenLinks steeg daarmee van twee naar drie.

Ouderen-Unie 55+

In 1995 had de Politieke Unie 55+ haar naam gewijzigd in 'Ouderen-Unie 55+', maar noemde zich in de praktijk steeds 'Unie 55+'. De samenwerking met het AOV, die in 1997 was afgesproken, kreeg in 1998 gestalte op zowel gemeentelijk als landelijk niveau. Verder traden twee leden van het Europees Parlement tot de combinatie AOV/Unie 55+ toe (zie in deze Kroniek onder AOV).

gemeenteraadsverkiezingen

Zoals in deze Kroniek reeds werd vermeld onder AOV, boekten de samenwerkende ouderenpartijen AOV en Unie 55+ een opvallende winst bij de gemeenteraadsverkiezingen: 47 zetels in 35 gemeenten, terwijl ze in 1994 - beide op eigen kracht - slechts tien zetels hadden verkregen. Opvallend was wel dat de combinatie AOV/Unie 55+ in Hengelo, de bakermat van de Unie 55+, twee zetels moest inleveren. In vier gemeenten haalde de Unie een zetel op eigen kracht. In Rotterdam hielp daarbij wellicht de steun van de oud-wereldkampioen boksen in de supervedergewichtklasse R. Tuur, die hoewel slechts dertig jaar oud, een onverkiesbare plaats op de kandidatenlijst had aanvaard. In Haarlem won de Unie 55+ in samenwerking met Solidair '93 een zetel.

Tweede-Kamerverkiezingen

In 1997 hadden AOV en Unie 55+ besloten, samen aan de Tweede-Kamerverkiezingen deel te nemen. De partijbesturen hadden in november van dat jaar als lijsttrekker voorgedragen A. Scheltens, voorzitter van de fractie van AOV/Unie 55+ in de Provinciale Staten van Noord-Brabant (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 19-20 en 57-58). Bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1994 had hij op de

tweede plaats gestaan van de kandidatenlijst van de Unie 55+. Op de eerste plaats stond toen H.A. Leerkes, die zich echter in oktober 1997 om gezondheidsredenen niet meer herkiesbaar wilde stellen. Niet iedereen binnen de Unie 55+ was ingenomen met de keuze voor Scheltens. Zo noemde D.J. Schakelaar, oprichter van de Unie 55+ en lid van de Staten van Overijssel, de nieuwe lijstaanvoerder een 'egoïst' die alleen belangstelling zou hebben voor het inkomen dat met het kamerlidmaatschap verbonden is (*Nederlands Dagblad*, 15 april 1998).

De uitslag van de kamerverkiezingen vormde een grote teleurstelling voor de Unie 55+. Op 14 mei hield de Unie 55+ een algemene vergadering in Nijkerk, waar de jaarrekening werd goedgekeurd en een nieuw hoofdbestuur gekozen. Uiteraard bleven de verkiezingen hier niet onbesproken.

Partij van de Arbeid (PvdA)

Evenals bij vele andere partijen stonden in de PvdA in 1998 ook de verkiezingen centraal, maar daarnaast rees bij de sociaal-democraten opnieuw de vraag: verdere partijvernieuwing of niet? Die kwestie kwam ter sprake bij de kandidaatstelling voor de in 1999 te verkiezen Eerste Kamer, maar ook in de aanloop naar de verkiezing van een nieuwe partijvoorzitter en in de discussie over een nieuw beginselprogramma.

crisis in Groningen

In januari ontstond in Groningen een bestuurlijke crisis naar aanleiding van een uit de hand gelopen rel in de Oosterparkbuurt op 30 december 1997. Daarbij werd onder meer de woning van het Statenlid S. Lammerts (SP) aangevallen, terwijl de bewoners aanwezig waren (zie ook in deze Kroniek onder SP). De Mobiele Eenheid greep veel te laat in. Burgemeester H. Ouwerkerk (PvdA) had de kwestie aanvankelijk onderschat en er te weinig aandacht aan besteed, stelde een door burgemeester en wethouders ingestelde commissie onder leiding van de Utrechtse oud-Commissaris van de Koningin P.A.C. Beelaerts van Blokland vast. In een bewogen zitting op 28 januari bleek dat de burgemeester het 'vertrouwen in ruime zin' van de gemeenteraad verloren had: weliswaar behield hij de steun van de collegepartijen PvdA, CDA en D66, maar de oppositiepartijen VVD, GPV, GroenLinks en Student en Stad namen geen genoegen met zijn verweer. Ouwerkerk stelde terstond zijn functie ter beschikking. Deze functie werd vervolgens waargenomen door zijn partijgenoot J.C.J. Lammers, voormalig Commissaris van de Koningin in Flevoland. Ouwerkerk zelf werd met ingang van 1 juli benoemd tot burgemeester van Almere.

De vertrouwenscommissie van de Groningse gemeenteraad toonde in mei eenstemmig haar voorkeur voor de toen net demissionaire minister M. de Boer van VROM. Zij bedankte echter voor de eer. In juli werd bekend dat met ingang van 1 oktober de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA J. Wal-

lage burgemeester van Groningen zou worden. Wallage had in een interview met het weekblad *HP/De Tijd* op 16 januari aangekondigd nog vier jaar fractievoorzitter te willen blijven. In zijn fractie hadden sommigen forse kritiek op zijn functioneren: medio januari laakten A. Th. Duivesteijn, R. Oudkerk en F. van der Ploeg het volgzame gedrag van de Tweede-Kamerfractie ten opzichte van premier W. Kok. Wallage zou wat hen betreft wel eerder weg mogen. Op het partijcongres dat vlak daarop werd gehouden, kregen zij weinig steun voor deze suggestie.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 16 en 17 januari hield de PvdA haar verkiezingscongres in Amsterdam. Het verkiezingsprogramma werd op enige punten aangescherpt: de uitgaven voor onderwijs zouden verhoogd moeten worden; ook voor ontwikkelingssamenwerking moest Nederland meer uitgeven (één procent van het nationaal inkomen in plaats van 0,8 procent); de snelheid op autosnelwegen zou tot maximaal 100 km per uur beperkt moeten worden; en in de Waddenzee mocht niet naar gas geboord worden. Op één punt wilde het congres juist minder ver gaan dan het partijbestuur: burgemeesters zouden niet door de burgers maar door de gemeenteraad gekozen moeten worden. Voor het congres had een groep van zestig PvdA-burgemeesters stelling genomen tegen de verkiezing van burgemeesters en wellicht gedeeltelijk het congres kunnen overtuigen.

Het congres wenste verder ook dat de aftrek van hypotheekrente beperkt diende te worden, indien er te weinig geld zou zijn voor huursubsidie en een nieuw in te stellen koopsubsidie voor mensen met een laag inkomen. Minister-president Kok nam echter meteen afstand van een mogelijke beperking van de hypotheekrente-aftrek: 'Mensen met een gewoon huis en een gewoon inkomen moeten ook op mij kunnen rekenen', aldus de politieke leider (*de Volkskrant*, 19 januari 1998). Kok wilde wel op andere wijzen mensen met topinkomens meer belasting laten betalen. Namens de VVD noemde vice-premier Dijkstal het program van de PvdA veel te duur. Zijn partijgenoot Zalm, minister van Financiën, vond dat de PvdA het financieringstekort verwaarloosde.

kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Het congres herkoos Kok onder luid applaus tot lijstaanvoerder. De afgevaardigden keurden de rest van de voorgestelde kandidatenlijst voor de Tweede Kamer zonder enige wijziging goed – een unicum in de geschiedenis van de partij. Pogingen vanuit de afdelingen Rotterdam en Leiden om oud-Tweede-Kamerlid en nu hoogleraar F. Leijnse weer op de lijst te krijgen, hadden geen succes, evenmin als het streven vanuit het gewest Utrecht om het kamerlid A. Apostolou een zeker verkiesbare plaats te verschaffen.

gemeenteraadsverkiezingen

Op 14 februari openden Kok en partijvoorzitter mevr. K.Y.I.J. Adelmund in Den Bosch de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen. In deze campagne schakelde de PvdA ook andere kamerleden in, onder het motto 'twee-in-één': de lokale en de landelijke politiek hingen volgens de partij nauw samen.

Kok legde in de verkiezingscampagne de nadruk op het 'sociale gezicht' van zijn partij. Hij noemde de SP en GroenLinks 'extreem-linkse partijen' die zich niet realistisch opstelden (*NRC-Handelsblad*, 24 februari 1998). Eerder al, op het partijcongres, had de PvdA-leider beide partijen afgedaan als 'stoorzenders die beweren dat Nederland minder sociaal is geworden' (*Trouw*, 19 januari 1998). Hij reageerde hiermee ook op kritiek uit eigen rijen op de 'middenkoers' van de PvdA, zoals die onder meer door de voorzitter van de Jonge Socialisten (JS), O. Ramadan, verwoord was.

Het leiderschap van Kok stond in het begin van de campagne voor de raadsverkiezingen aan veel kritiek bloot - niet alleen binnen, maar ook buiten de partij. Zowel oud-premier A.A.M. van Agt (CDA) als oud-minister H. Wiegel (VVD) meenden dat de PvdA-leider 'het stuur kwijt was' - waarop VVD-leider Bolkestein Kok in bescherming nam (*NRC-Handelsblad*, 25 februari).

In maart kwam de PvdA even in moeilijkheden toen de discussie over de fiscale aftrek van hypotheekrente weer opvlamde naar aanleiding van een artikel van het Tweede-Kamerlid Van der Ploeg in het maandblad van de Wiardi Beckman Stichting (WBS), het wetenschappelijk bureau van de partij. De financieel woordvoerder van de fractie schreef daarin onder meer: 'Daarom valt op langere termijn te overwegen de hypotheekrente-aftrek voor iedereen tegen bijvoorbeeld het tarief van de eerste schijf te verrekenen en het huurwaardeforfait af te schaffen' (*Socialisme en Democratie*, 1998, nr. 3, blz. 107). Fractievoorzitter Wallage verklaarde echter dat Van der Ploeg hiermee zijn persoonlijke opvattingen had verwoord en niet het standpunt van de fractie. Overigens zou de hypotheekrente in de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen opnieuw ter sprake komen.

De raadsverkiezingen verliepen niettemin voorspoedig voor de PvdA. Ten opzichte van 1994 boekten de sociaal-democraten ruim 4% winst. Vooral in het Zuiden ging de partij vaak flink vooruit. Zo sprong zij in Vaals van 26% naar 40% van de stemmen en verdrong daarmee het CDA van de eerste plaats. In 26 van de vijftig grotere steden van Nederland werd de PvdA (weer) de grootste partij. In 49 van die steden nam zij plaats in het college van burgemeester en wethouders (drie meer dan in 1994).

Tweede-Kamerverkiezingen

Op 18 april openden Kok en Adelmund de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen met een bijeenkomst in Utrecht, waarbij ook fractievoorzitter Wallage en de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid A.P.W. Melkert het woord voerden. Kok onderstreepte nog eens dat hij een meer sociaal beleid wilde voeren - 'sterk en sociaal' was het verkiezingsmotto. Hij weerlegde

kritiek van oppositieleider De Hoop Scheffer (CDA) dat onder zijn kabinet de armen armer en de rijken rijker zouden zijn geworden. In Nijmegen deed minister J.P. Pronk van Ontwikkelingssamenwerking een felle aanval op het voorstel van VVD-leider Bolkestein om het toelatingsbeleid voor asielzoekers verder te verscherpen.

Op een 1 mei-bijeenkomst in Rotterdam, die werd opgeluisterd door de aanwezigheid van de Britse premier en geestverwant T. Blair, leverde Kok kritiek op bezuinigingen die CDA en VVD wilden doorvoeren op de salarissen in de gezondheidszorg en pleitte hij voor een rechtvaardiger belastingstelsel.

Op 6 mei kwam de PvdA als grootste partij uit de bus (zie ook in deze Kroniek onder 'Hoofdmomenten'). De sociaal-democraten bereikten met 29% van de stemmen echter geen record – in zes verkiezingen hadden ze meer dan 30% gehaald, in acht verkiezingen minder dan 29%, en eenmaal eerder (in 1952) ook precies 29% - maar wel een niveau dat redelijk hoog genoemd kan worden. Naar schatting verloor de PvdA ongeveer een zetel aan de SP en een zetel aan GroenLinks. De partij won van D66 en CDA. Met name in het Zuiden hadden veel katholieke kiezers de sprong van CDA naar PvdA gewaagd.

voorzitterschap Tweede Kamer

Als grootste fractie in de Tweede Kamer mocht de PvdA traditiegetrouw de nieuwe voorzitter aanwijzen. In 1994 had zij daarvan geen gebruik gemaakt, nu deed ze dat wel. Eensgezind was de fractie overigens niet. Aanvankelijk meldden zich vier kandidaten, waarvan er zich twee snel terugtrokken: mevr. A.M. Vliegthart en de demissionaire staatssecretaris van Onderwijs, mevr. T. Netelenbos, zodat twee kandidaten overbleven: mevr. J. van Nieuwenhoven en M. Zijlstra. Een meerderheid van de fractie toonde een voorkeur voor Van Nieuwenhoven, mede omdat men zich al vastgelegd had op de keuze voor een vrouw. Op 20 mei werd Van Nieuwenhoven met 99 stemmen door de Tweede Kamer tot voorzitter gekozen. De andere (ex-)kandidaten van de PvdA, Netelenbos en Zijlstra, kregen zeventien respectievelijk negentien stemmen. De andere fracties steunden dus wel in overgrote meerderheid een kandidaat van de PvdA – slechts drie stemmen gingen naar leden van andere partijen – maar koesterden bezwaren tegen de manier waarop die partij haar kandidaat naar voren had geschoven. In afwijking van de heersende gewoonte had de PvdA Van Nieuwenhoven al voorgedragen nog voordat de Kamer een profielschets van de voorzitter had besproken.

voorzitterschap Tweede-Kamerfractie

Tijdens de kabinetsformatie legde Tweede-Kamerfractievoorzitter Wallage zijn functie neer als gevolg van zijn benoeming tot burgemeester van Groningen (zie hierboven). Melkert werd op 13 juli bij acclamatie door de fractie tot Wallage's opvolger gekozen. Hij kondigde daarbij aan te zullen streven naar meer dua-

lisme en onafhankelijkheid in de verhouding tussen fractie en kabinet. Tevens verklaarde Melkert zichzelf niet als 'kroonprins' van politiek leider Kok te beschouwen – al achtte zijn voorganger Wallage hem zeer geschikt voor die functie.

Het vertrek van Wallage nog tijdens de formatie leidde tot kritiek - onder meer van de emeritushoogleraar A.J. Dunning, die leiding had gegeven aan de commissie die de kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen had opgesteld. In het weekblad *Vrij Nederland* (25 juli 1998) hekelde Dunning de 'vaandelvlucht' van leidinggevende politici. Hij voelde zich 'ook als kiezer teleurgesteld' dat Wallage, die de tweede plaats op de kandidatenlijst had gekregen, nu de Tweede Kamer verliet.

kabinetsformatie

De kabinetsformatie vond grotendeels achter gesloten deuren plaats - te veel, stelden onder meer Dunning en oud-minister en politicoloog E. van Thijn vast. Soortgelijke kritiek kwam van F. Becker, adjunct-directeur van de WBS, en mevr. R. Vermeij, secretaris van het Centrum voor Lokaal Bestuur (CLB) van de PvdA, die in een artikel in *Socialisme en Democratie* (1998, nr. 6) de beslotenheid van de formatie kenmerkend vonden voor de 'onuitstaanbare braafheid' van hun partij. Becker en Vermeij verweten vooral het partijbestuur te weinig afstand tot de regering en de 'Haagse machten' in acht te nemen.

Op 1 augustus hield de partij een congres in Zwolle om het regeerakkoord te bespreken. Van verschillende kanten werd kritiek geleverd op de formatie, en in het bijzonder op het gebrek aan openbaarheid. Premier Kok verklaarde met 'veel enthousiasme' aan een 'frisse start' te beginnen, maar partijvoorzitter Adelmund miste 'jeugdigheid' en 'avontuur' in het nieuwe kabinet (*NRC-Handelsblad*, 3 augustus 1998). Soortgelijke kritiek kwam van vice-partijvoorzitter R. Vreeman en het Tweede-Kamerlid mevr. M.M. van Zuijlen. Tweede-Kamerfractievoorzitter Melkert wees er echter op dat de gemiddelde leeftijd van het nieuwe kabinet lager uitviel dan die van het eerste kabinet-Kok. In enkele moties vroeg het congres meer aandacht voor milieubeleid, ontwikkelingssamenwerking en de laagste inkomens. Het regeerakkoord werd vervolgens goedgekeurd, zodat het nieuwe kabinet op 3 augustus door de koningin beëdigd kon worden (zie ook in deze Kroniek onder 'Hoofdmomenten').

Sommige ministers keerden niet terug in het kabinet. J.M.M. Ritzen aanvaardde een functie bij de Wereldbank in Washington. Over zijn ervaringen als minister publiceerde hij later het boek *De minister. Een handboek*. Hierin gaf hij opvolgers vele tips over de omgang met hun departement, het parlement, de eigen partij en de media. De Boer wilde niet terugkeren als minister van VROM, maar bleef gewoon kamerlid - mede naar aanleiding van de problemen rond Schiphol, zoals zij in september verklaarde.

nieuw beginselprogramma

In 1997 had het partijbestuur een commissie ingesteld om de noodzaak van een nieuw beginselprogramma te onderzoeken (Zie ook *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 64). De door de Tilburgse hoogleraar W.J. Witteveen voorgezeten commissie bracht op 13 oktober 1998 verslag uit aan het partijbestuur onder de titel *De rode draden van de sociaal-democratie*. De commissie, waar ook het Tweede-Kamerlid Van Zuijlen, de politicologe mevr. M. Bussemaker (sinds mei ook lid van de Tweede Kamer) en het Eerste-Kamerlid M.A.M. Wöltgens deel van uit maakten, achtte een herziening van het in 1977 geschreven beginselprogramma inderdaad wenselijk. Zij gaf al aan in welke richting een nieuw program zou moeten gaan: naar een kritische bezinning op economische groei en naar sociale, ecologische en humanitaire normen die handel en productie zouden beperken. Sociale gelijkheid bleef een belangrijk doel voor de sociaal-democratie, maar zou minder radicaal moeten worden toegepast dan in het oude beginselprogramma. Het partijcongres zou in februari 1999 een beslissing moeten nemen over herziening van het beginselprogramma.

partijvoorzitterschap

Partijvoorzitter Adelmund was als staatssecretaris van Onderwijs tot het tweede kabinet-Kok togetreden. Als gevolg hiervan had zij het voorzitterschap neergelegd. In februari 1999 zou het partijcongres een nieuwe voorzitter aanwijzen. Vice-partijvoorzitter Vreeman was wel bereid deze functie tot dan waar te nemen, maar stelde zich niet kandidaat voor het voorzitterschap. Vijftien personen werden kandidaat gesteld, maar uiteindelijk bleken op 10 december slechts vijf kandidaten echt bereid: het partijbestuurslid mevr. M. van Hees (tevens lid van de gemeenteraad in Enschede), VPRO-voorzitter en Amsterdams raadslid S. Piersma, gewestelijk bestuurder W. Koning, voorzitter van het Regionaal Bestuur Arbeidsvoorziening Noord-Oost Brabant J. Jetten, en de oprichters van de jongerenbeweging Niet Nix, de historici L. Booij en E. van Bruggen, die het voorzitterschap als duo wilden vervullen. Zij hoopten het politieke debat te stimuleren, ledenreferenda te houden en professionele 'scouts' in te schakelen om talent in de partij op te sporen. De Jonge Socialisten, vaak als concurrent van Niet Nix gezien, spraken namens hun voorzitter Ramadan hun steun uit voor Booij en Van Bruggen. Op 13 december droeg het partijbestuur alleen het duo Booij-Van Bruggen en Van Hees als kandidaten voor; de overigen achtte men minder geschikt. Het Niet Nix-duo voerde een actieve campagne in verschillende steden, daarbij gesteund door het *Vlugschrift* van de partij. Waarnemend voorzitter Vreeman vond overigens dat Niet Nix daarmee misbruik maakte van de wekelijkse fax-krant.

Eerste-Kamerverkiezingen 1999

De commissie die onder leiding van Dunning kandidaten voor de Tweede Kamer had gezocht, vervulde daarna een soortgelijke taak voor de Eerste Kamer, die in 1999 opnieuw gekozen zou worden. Tot 1 september konden geïnteresseerden zich aanmelden, in oktober voerde de commissie sollicitatiegesprekken met hen. Op 13 december stelde het partijbestuur op grond van het advies van de commissie een ontwerp-kandidatenlijst vast, die in februari 1999 door het partijcongres vastgesteld zou moeten worden. Mevr. G. Lycklama à Nijeholt voerde de lijst aan. De senatoren W. van de Zandschulp en P.R. Stoffelen waren op een onverkiesbare plaats gezet. Op verkiesbare plaatsen stonden nieuwe kandidaten als oud-minister Van Thijn, de Tilburgse burgemeester J. Stekelenburg (voordien voorzitter van de FNV), F. Castricum (oudlid van de Tweede Kamer en aftredend lid van het Europees Parlement) en de hoogleraar economie D.J. Wolfson.

Scholten

Opvallend afwezig op de kandidatenlijst voor de Eerste Kamer was J.N. Scholten, die in september pas lid van de senaat was geworden als opvolger van staatssecretaris M.J. Cohen. Het voormalig Tweede-Kamerlid voor het CDA, in 1984 uit die partij getreden en sinds 1986 lid van de PvdA, was in november in opspraak gekomen toen een internationale commissie onderzoek had gedaan naar de manier waarop hij leiding gaf aan de stichting 'Association of West European Parliamentarians for Africa' (AWEPA), alsmede het Afrika-Europa Instituut en de stichting Refugiado, die ontwikkelingsprojecten in Afrika steunden. Scholten zou 'autocratisch' leiding geven, weinig openheid van zaken bieden en bovenmatige inkomsten ontvangen (*NRC-Handelsblad*, 7 november 1998). Ook zijn voorzitterschap van Vluchtelingenwerk Nederland (van 1983 tot 1998) werd kritisch besproken. De Eerste-Kamerfractie handhaafde echter in november haar vertrouwen in Scholten. De kritiek op hem verstomde evenwel niet, maar werd in december opnieuw luider naar aanleiding van een onderzoek in opdracht van de Europese Commissie, die een belangrijke geldschieter van de AWEPA was. Vanwege de negatieve publiciteit besloot Scholten in december zich niet meer herkiesbaar te stellen voor de senaat.

Europese verkiezingen 1999

In oktober kondigden twee prominente leden van de PvdA-delegatie in het Europees Parlement, oud-minister mevr. H. d'Ancona en oud-staatssecretaris P. Dankert, aan zich niet meer herkiesbaar te stellen voor de Europese verkiezingen in 1999. Later bleken ook drie andere leden, mevr. M. van Putten, W. van Velzen en Castricum, van plan te vertrekken. J.M. Wiersma en A. Metten stelden zich wel herkiesbaar. De nieuwe kandidatenlijst zou volgens de

voordracht die het partijbestuur op advies van de kandidaatstellingscommissie van Dunning op 13 december opmaakte, aangevoerd moeten worden door M.J. van den Berg, directeur van de ontwikkelingsorganisatie Novib en partijvoorzitter in de periode 1979-1986. Andere nieuwe namen op de lijst waren het voormalig Tweede-Kamerlid mevr. J. Verspaget en vakbondsbestuurder I. van den Burg. Begin 1999 zou het congres hierover beslissen.

Op 7 november hield de PvdA-delegatie een conferentie in Den Haag als aanloop naar de verkiezingen. In zijn openingsrede stelde Kok de Nederlandse bijdrage aan de Europese Unie ter discussie. Dankert reageerde fel daarop: 'Je maakt iets los dat kan leiden tot scepsis over Europa' (*Trouw*, 9 november 1998). Hij wees op de grote voordelen die Nederland van het lidmaatschap van de EU genoot.

Schiphol

Op 31 oktober hield de partij een bijeenkomst in Haarlem over de toekomst van de luchtvaart en Schiphol. Een 'taakcommissie' onder leiding van de voormalig Commissaris van de Koningin in Noord-Holland, R.J. de Wit, had kort daarvoor het advies uitgebracht om liever Schiphol uit te breiden dan een hele nieuwe luchthaven op een eiland voor de Noordzeekust of in Flevoland aan te leggen, al wilde ze die opties wel nader laten onderzoeken. Bovendien zouden de start- en landingsbanen op Schiphol anders ingedeeld moeten worden. Deze voorzichtige conclusie weerspiegelde de verscheidenheid van meningen binnen de werkgroep. C. Zydeveld, lid van de werkgroep en sinds april 1998 voorzitter van de vereniging Milieudefensie, distantieerde zich echter van het rapport. Het Tweede-Kamerlid R. van Gijzel, eveneens lid van de werkgroep, stemde wel in met het advies, maar zag ook wel wat in de aanleg van een nieuw vliegveld voor de kust.

Ook op de bijeenkomst in Haarlem waren de meningen verdeeld en werd geen besluit genomen. Waarnemend partijvoorzitter Vreeman vatte de discussie samen als een pleidooi voor 'selectieve groei' van de luchthaven, maar lichtte niet toe hoe die selectie plaats zou moeten vinden (*NRC-Handelsblad*, 2 november 1998). Fractievoorzitter Melkert betuigde een paar weken later zijn instemming met de werkgroep en wilde pas over vijf jaar een besluit nemen over een mogelijke tweede luchthaven voor de kust of elders.

De betrokken PvdA-ministers, Netelenbos (Verkeer en Waterstaat) en Pronk (VROM) verschilden ook van mening over de toekomst van Schiphol. Netelenbos achtte verdere groei van de huidige 380.000 vluchten naar 600.000 per jaar aanvaardbaar en meende dat het kabinet ook in die richting ging, Pronk betwijfelde dat. Premier Kok sprak voorzichtiger van verdere groei binnen milieunormen, maar ontkende dat het kabinet in november al een besluit had genomen.

overige partijbijeenkomsten

In januari publiceerde de PvdA *Wisselwerking: een visie van de PvdA op inter-culturaliteit*, een advies van een commissie onder voorzitterschap van Van Thijn over problemen rond de multiculturele samenleving dat mede een bijdrage zou vormen voor het verkiezingsprogramma. De commissie stelde een integrale aanpak voor, waarbij bevordering van gelijke kansen, bestrijding van discriminatie, inburgering van immigranten en een humaan maar restrictief toelatingsbeleid gecombineerd zouden moeten worden. Het rapport werd eerst op 21 maart in Utrecht besproken tijdens een conferentie van de Evert Vermeer Stichting (EVS), de nevenorganisatie van de PvdA die zich bezighoudt met ontwikkelingssamenwerking. Van Thijn uitte zich daar kritisch over het vreemdelingenbeleid van zijn partij, dat hij teveel op assimilatie gericht vond. Het rapport kwam opnieuw ter sprake op een Rosa-conferentie op 13 juni in Amsterdam. Daar boden drie jonge allochtone vrouwen, E. Bozkurt, P. Dijksteel en T. Jadnansing, Van Thijn hun pamflet aan, *De liefde moet van twee kanten komen* geheten. Zij deden daarin suggesties hoe men allochtone jongeren meer bij de politiek zou kunnen betrekken.

Op 12 september organiseerde de PvdA een zogeheten 'congresconferentie' in Zwolle over Europa, de uitdagingen voor de sociaal-democratie en de toekomst van de partij, onder de titel 'Sterk en sociaal de nieuwe eeuw in'. In zijn openingsrede merkte waarnemend voorzitter Vreeman op dat de PvdA op weg is van een massapartij een 'netwerkp partij' te worden die professioneler en informeler georganiseerd zou moeten zijn, en waarin werkgroepen en informele netwerken kortlopende initiatieven zouden ontplooiën en vooral ideeën zouden produceren. Naast Kok en andere PvdA-ministers namen ook Europarlementariër D'Ancona, opiniepeiler M. de Hond en de Zweedse staatssecretaris van Buitenlandse Zaken M. Karlsson deel aan de conferentie, die mede bedoeld was als voorbereiding op het partijcongres in februari 1999.

verwante instellingen en publicaties

De WBS, het wetenschappelijk bureau van de PvdA, organiseerde samen met het CLB op 6 februari in Amsterdam een conferentie over ruimtelijke ordening, onder de titel 'Het gezicht van Nederland'. De dag werd afgesloten met een debat tussen WBS-directeur P. Kalma en R. den Dunnen, secretaris-generaal van het ministerie van VROM.

De WBS hield op 2 juni een discussie over de kabinetsnota *Belastingen in de 21ste eeuw*. De Groningse hoogleraar economie C.A. de Kam noemde de nota – waaraan hij in een eerdere fase had meegewerkt – visieloos en betreurde het gebrek aan 'linkse belastingpolitiek' (*NRC-Handelsblad*, 3 juni 1998). W.A.F.G. Vermeend (PvdA), als staatssecretaris van Financiën medeverantwoordelijk voor de kabinetsnota, wees de kritiek van De Kam van de hand. Andere aanwezigen als WBS-directeur Kalma, het Eerste-Kamerlid Wöltgens en oud-partijvoorzitter F. Rottenberg, misten echter ook herkenbare PvdA-uitgangspunten in de nota. De kritiek van De Kam werd door de WBS gepubliceerd in de bundel

Draagkracht onder druk, waaraan ook Becker en Kalma een bijdrage leverden. De WBS publiceerde voorts in juni samen met haar Duitse zusterinstelling, de met de SPD verbonden 'Friedrich Ebert Stiftung', de bundel *European Social Democracy: Transformation in Progress*, onder redactie van R. Cuperus en J. Kandel. Hierin lieten wetenschappers en politici hun licht schijnen over ideologie en beleid van verschillende sociaal-democratische partijen in Europa. Op 29 oktober presenteerde de WBS haar *Jaarboek voor het Democratisch Socialisme* in Den Haag aan staatssecretaris Adelmund, op een symposium dat evenals het jaarboek gewijd was aan onderwijspolitiek.

Op 11 december organiseerde de WBS samen met het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie een studiedag over sociaal-democratie en post-koloniale afhankelijkheid. Historici en sociale wetenschappers behandelden de ontwikkeling van de sociaal-democratie met betrekking tot Nederlands Indië/Indonesië, Suriname en de Nederlandse Antillen.

Het CLB organiseerde op 10 oktober in Meppel het zesde 'Festival van het Binnenlands Bestuur' voor lokale en provinciale PvdA-bestuurders. De Tilburgse hoogleraar bestuurskunde P. Tops hield de jaarlijkse Wibaut-lezing, met als thema 'Een renaissance van het raadslid'. Premier Kok kondigde in zijn rede aan het dualisme tussen gemeenteraad en college van burgemeester en wethouders verder te willen versterken.

Het CLB publiceerde in 1998 in de vorm van een jaarbericht de studie *Het werk moet lonen. Tien stellingen over lokaal werkgelegenheidsbeleid*, van de hand van de Leidse hoogleraar W. Derksen.

De JS nam in mei samen met de jongerenorganisaties van CDA, RPF en SGP deel aan een door het Interkerkelijk Contact in Overheidszaken (CIO) opgezette actie tegen de 24-uurseconomie. Voor de JS was dit een nieuw bondgenootschap, waarmee zij afstand leek te nemen van de paarse coalitie. Tijdens de kabinetsformatie stelde JS-voorzitter Ramadan dan ook de vraag 'of een voortzetting van de huidige coalitie wel zo vanzelfsprekend is', zonder echter een alternatief te suggereren (*de Volkskrant*, 15 mei 1998). In een brochure die de JS liet verschijnen naar aanleiding van het regeerakkoord onder de titel *Gemengde gevoelens*, toonde zij zich bezorgd over de langdurige samenwerking met de VVD en pleitte ze voor oriëntatie op de linkervleugel van het CDA en GroenLinks.

Op 31 mei en 1 juni hield de JS haar traditionele Pinksterkamp in Elst, waarbij vooral het twintigjarig bestaan van de organisatie gevierd werd. Op 31 oktober en 1 november vond het najaarscongres van de JS plaats in Zutphen, dat vooral in het teken stond van het internationale beleid. In november lanceerde de JS een nieuw ledenblad, *Lava*.

De Alfred Mozer Stichting voor Midden- en Oost-Europa organiseerde op 21 maart in Utrecht een discussie over het conflict in Kosovo, waaraan onder meer het Tweede-Kamerlid G. Valk deelnam. De Stichting, die vooral trainingen voor sociaal-democraten organiseerde, ging zich in 1998 meer op landen in Oost-Europa als Wit-Rusland, Moldavië en de Oekraïne richten dan op die in

Midden-Europa.

De PvdA-werkgroep Trefpunt van Socialisme en Levensovertuiging organiseerde samen met het Verbond van Katholieke Maatschappelijke Organisaties (VKMO) op 25 mei in Amsterdam een conferentie over 'Identiteit als subsidievoorwaarde'. De werkgroep stelde voor dat alleen maatschappelijke organisaties die hun al dan niet christelijke identiteit duidelijk geformuleerd hadden, op subsidie van de overheid zouden mogen rekenen. Staatssecretaris Netelenbos (PvdA) vond het voorstel 'veel te eenvoudig' (*Nederlands Dagblad*, 26 mei). In januari verscheen de brochure *Gas: winnen of verliezen?* van de hand van het Tweede-Kamerlid mevr. J.C. Witteveen-Hevinga. Zij hield een pleidooi voor een zorgvuldiger gebruik van de voorraad aardgas in ons land, beperking van de export en ontwikkeling en uitputting van kleinere velden.

In april publiceerden minister De Boer van VROM en het Tweede-Kamerlid F.J.M. Crone de nota *Naar een Groen Poldermodel. Voor een sterk milieu in een groener Nederland*. Dit 'groene poldermodel' zou een duurzame vorm moeten geven aan bindende afspraken tussen overheid, werkgevers, vakbeweging en milieubeweging voor een schonere productie en consumptie.

De PvdA-delegatie in het Europees Parlement liet twee brochures het licht zien: *Europa: meer dan markt en munt* en *De Habitatrichtlijn: van noordse woelmuis tot Waddenzee*. In eerstgenoemde uitgave, die in maart verscheen, zetten de Europarlementariërs hun doelstellingen op Europees gebied uiteen. In de tweede publicatie behandelden het Europarlementslid Van Putten en een aantal deskundigen de consequenties van de Europese richtlijn voor natuurbescherming.

personalia

Op 27 februari overleed mevr. A. Grewel, lid van de Eerste Kamer sinds 1995 en van de Amsterdamse gemeenteraad sinds 1986. Daarnaast had ze verschillende maatschappelijke functies bekleed, zoals het voorzitterschap van de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming (NVSH). Zij was bovendien vaak als voorzitter van partijcongressen opgetreden en had indruk gemaakt door haar krachtige en humorvolle stijl van voorzitten.

Op 9 december overleed G. Klein, staatssecretaris van Onderwijs in het kabinet-Den Uyl (1973-1977) en tot zijn plotselinge ziekte in 1979 lid van de Tweede Kamer. De natuurkundige behoorde tot de kern van Nieuw Links, de beweging die de PvdA eind jaren zestig met enig succes had trachten te radicaliseren en te vernieuwen.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

Voor de RPF was 1998 een jaar van gestage groei. De partij boekte een flinke winst bij de gemeenteraadsverkiezingen. Bij de Tweede-Kamerverkiezingen steeg het stemmental vergeleken bij 1994 met ongeveer 16.000, maar een vierde zetel zat er niet in. Ook het ledental nam in 1998 weer toe. Deze florissante positie weerhield de RPF er niet van om in de gesprekken met het GPV over verdere samenwerking te pleiten voor fusie van beide partijen (zie verder in deze Kroniek onder GPV).

gemeenteraadsverkiezingen

De RPF nam in maart in 186 gemeenten deel aan de raadsverkiezingen, waarvan in 47 met een zelfstandige lijst. Als gevolg van het 'witte-vlekkenplan' (zie in deze Kroniek onder GPV) deed de partij in 25 gemeenten voor het eerst mee, waarvan in bijna de helft van de gevallen met een zelfstandige lijst. In vergelijking met 1994 vertoonde het aantal gecombineerde GPV/RPF-lijsten een opvallende groei; de RPF/SGP-combinaties liepen daarentegen terug, veelal doordat de Federatie vrouwelijke kandidaten stelde. De verkiezingen brachten de RPF een netto winst van 41 zetels. Het totale aantal raadszetels steeg daardoor tot boven de 200. De zelfstandige lijsten scoorden het best, gevolgd door de GPV/RPF-combinaties. Bij de collegevorming steeg het aantal RPF-wethouders van twaalf naar 22.

programma Tweede-Kamerverkiezingen

Op 31 januari stelde de Federatieraad het verkiezingsprogramma *Recht uit het hart* vast (de kandidatenlijst had de Federatieraad al in november 1997 goedgekeurd; zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 70). In eerste instantie dreigde de bijeenkomst niet door te gaan omdat het vereiste quorum ontbrak. In de loop van de ochtend kon men alsnog beginnen, nadat een aantal afgevaardigden gearriveerd was. Een punt van discussie vormde de eventuele herinvoering van de doodstraf. Sommige kiesverenigingen waren hiervan voorstander. Uiteindelijk werd in het program vastgelegd dat de RPF de komende jaren geen herinvoering zou bepleiten, maar dat er nu ten onrechte in de grondwet staat dat de overheid niet gelegitimeerd is tot het opleggen van de doodstraf. Verder wilde een aantal afgevaardigden het recht op deeltijdarbeid schrappen, omdat het het kostwinnersbeginsel zou aantasten. Men besloot 'de mogelijkheid van deeltijdarbeid' te vervangen door 'een beperkt recht op deeltijdarbeid'. Vervolgens werd het program zonder noemenswaardige wijzigingen vastgesteld.

Begin maart liet SGP-lijsttrekker B.J. van der Vlies zich kritisch uit over het RPF-standpunt ten aanzien van Israël. Hij meende dat de Federatie in haar verkiezingsprogramma vergaande uitspraken deed over een Palestijnse staat in Israël. RPF-kamerlid A. Rouvoet liet in een reactie weten dat het de SGP-voorman blijkbaar nooit was opgevallen dat dit altijd al de lijn van het programma van de RPF was geweest. Volgens hem gebruikte het program een voorzichtige formulering; 'alles wat we over de Palestijnse staat zeggen, is ondergeschikt aan het uitgangspunt dat Israël recht heeft op veilige en erkende grenzen' (*Nederlands Dagblad*, 7 maart 1998). Bij de vaststelling van het verkiezingsprogramma had de kiesvereniging Zutphen overigens een motie ingediend waarin werd uitgesproken dat 'het niet zo kan zijn dat de RPF de zaak van de Palestijnen verdedigt' (*Nederlands Dagblad*, 2 februari 1998). De motie werd met een ruime meerderheid verworpen.

In december publiceerde de Marnix van St. Aldegonde Stichting, het wetenschappelijk bureau van de RPF, de bundel *Venster op de wereld: publieke gerechtigheid en internationale orde* van de hand van V.M. Fiddelaar en anderen. De auteurs vonden een 'nationaal tehuis in Israël' voor de Palestijnen gerechtvaardigd. Zij achtten de westelijke Jordaanoever 'niet geschikt als kerngebied van een Palestijnse staat. Een verder uitgebreide Gazastrook is veel geschikter als vestigingsplaats van een Palestijnse staat'.

Tweede-Kamerverkiezingen

Op 28 maart startte de RPF met een feestelijke bijeenkomst in Nieuwegein haar verkiezingscampagne onder het motto 'een hart voor mensen'. Tijdens de campagne stond verzet tegen het beleid van het paarse kabinet centraal. Een belangrijke doelgroep in de campagne vormden de evangelische kiezers, die traditioneel weinig geneigd zijn te stemmen. Voor hen gaf de partij een aparte folder *Hemelburgers in de wereld* uit, waarin 83 prominente evangelischen opriepen de RPF te steunen. De Federatie hoopte met deze nieuwe groep kiezers en op grond van de gunstige uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen in de Kamer van drie naar vijf zetels te gaan. Na de verkiezingen bleek deze wens geen werkelijkheid te zijn geworden: ondanks stemmenwinst bleef de partij steken op drie zetels.

De fractievoorzitter van de RPF in de Tweede-Kamer, L.C. van Dijke, stond in zijn toespraak op de Federatieraad van 23 mei uitvoerig stil bij de uitslag. Hij toonde zich tevreden over de gestage groei van de RPF, maar was desondanks teleurgesteld dat zelfs een vierde zetel er niet in had gezeten. De politiek leider was van mening dat de partij moest onderzoeken wat er fout was gegaan. Van Dijke reageerde ook op kritiek uit de achterban dat de partij gevaarlijk gespeculeerd had door te spreken over vijf zetels. Volgens hem was de doelstelling van vijf zetels gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek.

wijziging statuten en huishoudelijk reglement

De Federatieraad van 23 mei boog zich ook over de herziening van de statuten en het huishoudelijk reglement. De afgevaardigden gaven hun fiat aan enige wijzigingen met betrekking tot de Provinciale Kontaktraden (PKR'en). De positie van de Raden in de partij werd versterkt door hun besturen meer te betrekken bij de landelijke organisatie (zie hiervoor ook *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 69). Ook werd de schrijfwijze PKR veranderd in PCR – een aanpassing aan de nieuwe voorkeurspelling en aan wat gebruikelijk was binnen het GPV. Verder werd een amendement van de kiesvereniging Westland overgenomen, waardoor uit de statuten de bepaling verdween dat een partijbestuurslid in geval van een veroordeling tot gevangenisstraf automatisch geroyeerd zou worden.

interview Van Dijke in Nieuwe Revu

In maart maakte het gerechtshof in Den Haag bekend dat politiek leider Van Dijke alsnog zou worden vervolgd voor de uitspraken die hij in 1996 in een interview met *Nieuwe Revu* had gedaan. Hij had daarin homoseksuelen met dieven vergeleken (zie ook *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 67-68, en *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 69-70). De stichting Azimut, die belangen van homoseksuelen behartigt, en een particulier hadden bezwaar aangetekend tegen het feit dat het openbaar ministerie in 1997 de zaak had geseponneerd. Van Dijke liet in een reactie weten zijn berechting als een *testcase* voor godsdienstvrijheid en vrijheid van meningsuiting in Nederland te beschouwen. In september stond Van Dijke terecht voor het gerechtshof in Den Haag. Begin oktober werd de RPF-leider conform de eis van de officier van justitie veroordeeld tot 300 gulden boete of zes dagen gevangenisstraf. Ook moest hij de stichting Azimut de gemaakte onkosten vergoeden. De rechtbank achtte opzettelijke belediging van homoseksuelen bewezen. In het vonnis stond dat van een volksvertegenwoordiger mocht worden verwacht dat hij rekening hield met gevoelens en denkbeelden die in de samenleving leven. Bij het bepalen van de strafmaat liet de rechtbank meewegen dat het kamerlid door alle publiciteit schade had ondervonden in de persoonlijke levenssfeer.

Van Dijke reageerde diep teleurgesteld op de uitspraak. Na overleg met onder andere het Federatiebestuur besloot hij in hoger beroep te gaan. Hij liet in een persverklaring weten dit een moeilijke beslissing te hebben gevonden. Enerzijds wilde hij voorkomen dat hij door hoger beroep opnieuw (homoseksuele) mensen zou kwetsen; anderzijds vond hij dat er 'ten aanzien van de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van godsdienst tal van vragen onbeantwoord gebleven' waren (*RPF Signaal*, november 1998). Daarom waren er 'belangen in het geding, die mijn individuele belang ver te boven gaan'. Het was nog niet bekend wanneer de zaak in hoger beroep zou gaan dienen.

Eerste-Kamer- en Europese verkiezingen 1999

Op de Federatieraad van 14 november werden de kandidatenlijsten voor de in 1999 te houden verkiezingen van de Eerste Kamer en van het Europees Parlement vastgesteld. Senator E. Schuurman voerde voor de vijfde keer de Eerste-Kamerlijst aan, met C. van Bruchem en A.P. de Boer op de tweede en derde plaats. Op de Europese lijst stond zittend Europarlementariër R. van Dam nummer één, gevolgd door P. van Dalen en W. Nuis (zie over de samenwerking met GPV en SGP bij de Europese verkiezingen in deze Kroniek onder GPV). De raad sprak zich uit voor een gemeenschappelijke lijst met GPV en SGP bij de Eerste-Kamerverkiezingen.

verwante instellingen en publicaties

De Marnix van St. Aldegonde Stichting organiseerde op 28 november een congres over gezinsbeleid. Ter discussie stond de Marnix-publicatie *Individualisering en gezinsbeleid: gezin, arbeid, opvoeding en zorg in het licht van christelijke politiek* van de hand van D.J. Steensma, M. Verhage-Van Kooten, J. Westert en anderen.

De RPF-jongeren hielden twee algemene ledenvergaderingen. De eerste vond op 18 april plaats en was gewijd aan de Tweede-Kamerverkiezingen; op die van 26 september stond het milieu centraal.

Samen met de RPF-kaderschool en de Marnix-Stichting organiseerden de jongeren van 26 tot 29 augustus voor de eerste keer een Summerschool. Het thema was 'christelijk-sociale politiek: onmisbaar!'

De Vereniging van RPF-bestuurders kwam tweemaal bijeen. Op 25 april vergaderde ze over het thema 'De RPF en de verhouding tussen raad en college'; op 3 oktober ging het over 'Regulering van reclame-uitingen'. Tijdens deze laatste bijeenkomst discussieerde men over de in 1997 door de Tweede-Kamerfractie gepubliceerde notitie *Om de kwaliteit van de publieke ruimte* (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 72).

De Stichting Kader en Vorming kreeg na de zomer een nieuwe voorzitter. W. Huizer volgde A. Kadijk op.

personalia

Na de Tweede-Kamerverkiezingen trad K. Smits af als campagneleider van de RPF. In november 1997 was hij al teruggetreden als landelijk promotieleider, een functie die hij van 1975 tot 1981 en van 1989 tot 1997 had vervuld.

In november overleed D. van Arkel. Hij had vanaf 1990 als penningmeester deel uitgemaakt van het Federatiebestuur.

Eveneens in november trad partijvoorzitter A. van den Berg af als gevolg van een langdurige ziekte. Vice-voorzitter A. van Dijk zou zijn functie waarnemen tot er een nieuwe voorzitter was gevonden.

Socialistische Partij (SP)

Het verkiezingsjaar 1998 was voor de SP het 'Jaar van de Tomaat'. De tomaat symboliseerde het protest van de partij tegen het 'neo-liberale' beleid van de paarse coalitie. Deze strategie bracht de SP opnieuw winst: het aantal zetels in de gemeenteraden en in de Tweede Kamer steeg behoorlijk. Ook het ledental van de SP groeide in 1998. Eind februari zei de partij 23.900 leden te tellen, waarmee ze de SGP als de vierde partij van het land zou hebben ingehaald. Uiterekend vlak voor de Tweede-Kamerverkiezingen werden het er 25.000 precies.

programma en kandidaatstelling Tweede-Kamerverkiezingen

Op 24 januari kwam het verkiezingscongres van de SP in Bussum bijeen. Het congres stelde naast het verkiezingsprogramma de kandidatenlijst vast (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 73-74). De partijraad van 13 december 1997 had de eerste twaalf kandidaten voorgedragen. Wat betreft de volgorde van de eerste vijf plaatsen nam het congres deze ongewijzigd over: als lijsttrekker werd met algemene stemmen Tweede-Kamerfractievoorzitter J.G.C.A. Marijnissen aangewezen. Na hem kwam zijn fractiegenoot R.J.L. Poppe. Op nummer drie stond het Eerste-Kamerlid J.M.A.M. de Wit. Hij werd gevolgd door de medewerkster van de Tweede-Kamerfractie mevr. A.C. Kant. Een poging om haar op de derde plaats te krijgen mislukte. De vijfde positie werd bezet door H. van Bommel. Op het conceptverkiezingsprogramma *Tegengas* waren door de afdelingen 46 inhoudelijke wijzigingsvoorstellen ingediend, waarvan ongeveer de helft door het congres werd aanvaard. Voorstellen die niet de zegen hadden van het partijbestuur, haalden het veelal niet. Verder stelde het congres de verkorte weergave van het program, *Tien keer tegengas* geheten, vast. In haar verkiezingsprogramma pleitte de SP onder andere voor gratis onderwijs en openbaar vervoer, en een drastische verkleining van de inkomensverschillen. Lijsttrekker Marijnissen zette zich in zijn congres toespraak af tegen het paarse regeringsbeleid. Hij nam de term 'stoorzender', waarmee PvdA-leider Kok eerder de SP wat kleinerend had getypeerd, gretig over: 'Ik denk dat we het woord "stoorzender" moeten claimen als een soort geuzennaam' (*NRC-Handelsblad*, 26 januari 1998).

gemeenteraadsverkiezingen

De partijraad had in december 1997 strenge normen vastgesteld waaraan afdelingen moesten voldoen, wilden zij aan de gemeenteraadsverkiezingen kunnen deelnemen (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, 74-75). De SP was aanvankelijk van plan in 58 gemeenten mee toe doen, maar besloot op het laatste nippertje ook in Haarlem een lijst in te dienen. In 24 van deze 59 gemeenten was de partij nog niet in de gemeenteraad vertegenwoordigd.

De gemeenteraadsverkiezingen verliepen voor de SP met een winst van een derde zeer succesvol. In Oss en Heerlen werd de partij met respectievelijk dertien en acht zetels voor het eerst de grootste raadsfractie. Hier en daar verloor de SP wat. In Doesburg en Schijndel liep het stemmenpercentage enigszins terug, maar handhaafde de partij haar oude zeteltal en bleef zij ook de grootste partij in de gemeenteraad. In Leidschendam, Vlaarding en Zoetermeer, alledrie gemeenten met een aanzienlijke SP-fractie, moest de SP zetelverlies incasseren. Toch was partijleider Marijnissen zeer tevreden: 'een mooiere generale voor de finale van 6 mei hadden we ons niet kunnen wensen' (*de Tribune*, 20 maart 1998).

collegevorming

Door het succes bij de raadsverkiezingen steeg het aantal wethouders van de SP. In Oss, waar de SP in 1996 met twee personen tot het college was toegetreden (zie *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 71-72), kreeg zij er een derde wethouderszetel bij. Deze werd ingenomen door mevr. M.A. Marijnissen, de echtgenote van de partijleider. Daarnaast trad de SP met twee wethouders toe tot het college van Uden en met één in dat van Schijndel. In Heerlen, waar de SP de grootste partij was geworden, bleef zij buiten het college van burgemeester en wethouders.

Tweede-Kamerverkiezingen

Op 22 maart vierde de SP de uitslag van de raadsverkiezingen in het 'Land van Ooit', een pretpark bij Drunen. Zo'n 4.500 mensen woonden volgens de partij deze dag bij. Op de bijeenkomst werd ook het startschot gegeven voor de campagne voor de Tweede-Kamerverkiezingen. Campagneleider was partijsecretaris T. Kox. Eén van de opvallende wapenfeiten van de SP was het contract dat zij als eerste politieke partij met de STER sloot voor het uitzenden van reclame-spotjes op televisie.

In het kader van de verkiezingscampagne trok het circus 'De Lachende Tomaat' door het land. In de optredens werden straatacts gecombineerd met de presentatie van een kamerkandidaat. Een partijaffiche met de leus 'Alwéér vertraging? Stem tegen, stem SP' die was bedoeld voor stations van de Nederlandse Spoorwegen, werd geweigerd door het bureau dat de stationsreclame verzorgde.

De winst van drie zetels bij de kamerverkiezingen werd door de partij uitbundig gevierd, alhoewel het er twee minder waren dan waarop was gehoopt. De SP-fractie telde nu vijf zetels. Marijnissen was hiermee zeer ingenomen: 'de SP is nu afgetekend de zesde partij in het parlement' (*de Tribune*, 22 mei 1998).

affaire Lammerts

Op 20 juli zegde S. Lammerts, fractievoorzitter van de SP in de Provinciale Staten van Groningen, zijn partijlidmaatschap op. Op 30 december 1997 was bij rellen in de Groninger Oosterparkbuurt zijn woning vernield (zie ook in deze Kroniek onder PvdA). In juli deelde T. Bakker, de voorzitter van het SP-district Groningen, Lammerts mee dat deze niet meer kandidaat zou worden gesteld voor de Provinciale Statenverkiezingen van maart 1999. Bakker vroeg zich af of Lammerts door 'zijn sterk individualistische optreden in de media... de bindende figuur is die de nieuwe, naar verwachting grote fractie nodig heeft' (*Trouw*, 14 juli 1998). Volgens Bakker zou een ruime meerderheid van de afdelingsvoorzitters in het Groninger district deze opvatting delen, maar desgevraagd bleken deze niet allen deze mening toegedaan. Wat later bleek dat Bakker een procedurefout had gemaakt en Lammerts op eigen gezag de wacht had aangezegd. De afdelingsvoorzitters spraken nadien evenwel hun vertrouwen uit in de districtsvoorzitter.

Nadat Lammerts de SP had verlaten, hekelde hij de 'stalinistische en centralistische tradities' in deze partij. Lammerts bleef op persoonlijke titel lid van de Groninger Staten. Begin augustus ging hij over tot de oprichting van een nieuwe partij: de Onafhankelijke Partij Groningen (later Onafhankelijke Politieke Partij Groningen geheten; OPPG), een 'belangenpartij voor stad en provincie'. De OPPG besloot deel te nemen aan de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1999.

onrust in de partij

Niet alleen in Groningen, maar ook elders in het land ontstonden in een aantal afdelingen en gemeenteraadsfracties conflicten, die resulteerden in het opstappen van verschillende raadsleden.

In Emmen scheurde begin januari de SP-fractie in de gemeenteraad (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 74). Twee dissidenten, die ook deel uitmaakten van het afdelingsbestuur, stapten op en vormden de groepering 'Socialisten '98'. De ledenvergadering van de SP-afdeling veroordeelde hun handelwijze en eiste de twee raadszetels op.

In de SP-afdeling Zoetermeer deden zich problemen voor bij het opstellen van de kandidatenlijst voor de raadsverkiezingen. Een elftal leden maakte bezwaar tegen de lage, onverkiesbare plaats die het bestuur het zittende raadslid mevr. N. Hoogeveen had toebedeeld. De ledenvergadering van 14 januari volgde het afdelingsbestuur echter en besloot zelfs Hoogeveen geheel van de lijst te schrappen. Deze stapte daarop uit de SP-raadsfractie.

In Haarlem zegde het nieuw gekozen raadslid B. van Tongeren zijn lidmaatschap van de SP op, nog voor de installatie van de nieuwe gemeenteraad.

In Tiel verklaarde M. Peelen onmiddellijk na zijn beëdiging als raadslid dat hij voor de SP bedankte. Hij zei zich te willen aansluiten bij GroenLinks.

In Leeuwarden verliet het raadslid mevr. D. de Haan enkele maanden na de verkiezingen de fractie van de SP na onenigheid over haar onkostenvergoeding. Zij bleef als onafhankelijke lid van de raad.

In Etten-Leur was het negentienjarige raadslid S. Anijs sinds de zomer vrijwel niet aanwezig geweest op de raads- en commissievergaderingen. De plaatselijke SP-afdeling besloot vervolgens eind november de zetel op te geven. Enkele weken later werd Anijs als partijlid geroyeerd.

Partijsecretaris Kox weet het opstappen van de raadsleden voor een deel aan de snelle groei van de SP. De omstandigheden per afdeling konden verschillen maar, zo meende hij 'de rode draad door die situaties is toch dat er iets verkeerd is gegaan in de voorbereiding en de selectie'. Hierbij was ook het feit van invloed dat de afdelingen in de SP veel autonomie hadden, aldus Kox (*de Tribune*, 23 oktober 1998).

Mede op Lammerts' initiatief werd op 19 september een bijeenkomst belegd van gewezen SP-leden uit onder meer Amsterdam, Zoetermeer, Haarlem, Leeuwarden en Groningen, onder andere om de mogelijkheid na te gaan van de oprichting van een landelijke politieke partij. Begin november werd echter op een bijeenkomst in Lelystad besloten hiervan af te zien.

Provinciale Statenverkiezingen 1999

In 1998 startte de SP de voorbereidingen voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten. De provinciale vergaderingen van gekozen afdelingsbestuurders stelden de kandidatenlijsten op. De SP was niet van plan aan de verkiezingen deel te nemen in Friesland, Drenthe, Flevoland en Zeeland. In december besloot de partijraad dat de SP bij deze verkiezingen lijstverbindingen met GroenLinks mocht aangaan. Een jaar eerder had de partijraad zo'n vorm van samenwerking nog afgewezen voor de Tweede-Kamerverkiezingen. De SP verwachtte dat haar zeteltal zou groeien van twaalf naar zo'n twintig à dertig.

Europese verkiezingen 1999

De partijraad van december wees als lijsttrekker voor de Europese verkiezingen E. Meijer aan. Volgens de partij bestond er een goede kans dat hij zijn opwachting in het Europees Parlement zou maken. Meijer was in maart 1996 lid geworden van de SP. Daarvoor was hij actief geweest in GroenLinks en de PSP.

acties

Op 14 maart hield het comité 'Zorg voor iedereen' een landelijke bijeenkomst. Het comité, dat in september 1997 op instigatie van de SP was opgezet, kantte zich tegen de toenemende 'tweedeling' in de gezondheidszorg. Door verschillende overheidsmaatregelen zou de toegang tot bepaalde gezondheidsvoor-

zienen voor financieel minder draagkrachtige groepen bemoeilijkt worden. Een verslag van de bijeenkomst werd door de SP gepubliceerd onder de titel *Insluipende ongelijkheid. Verslag van de landelijke dag tegen de tweedeling in de zorg*.

Op 1 mei, de Dag van de Arbeid, voerde de SP actie bij de Optiebeurs in Amsterdam. Met kettingen werd de deur afgesloten, waardoor het gebouw enkele uren niet toegankelijk was. De actie 'Gesloten Beurs' was bedoeld om aandacht te vragen voor 'het hand in hand gaan van schaamteloze verrijking en schandelijke verarming in Nederland' (*de Tribune*, 22 mei 1998).

In september werd bekend gemaakt dat de overheid een 'asbestinstituut' had opgericht. Tot deze instelling, waarvoor de SP jarenlang had geijverd (zie het *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 77 en het *Jaarboek 1996 DNPP*, blz. 73), konden asbestslachtoffers zich richten met verzoeken tot schadeloosstelling. Wanneer zo'n claim werd erkend, ontvingen zij (of hun nabestaanden) 90.000 gulden smartengeld en een gehele vergoeding van de materiële schade.

Op 30 oktober werd op initiatief van het Tweede-Kamerlid van de SP Van Bommel het comité 'Laat de Betuwelijn varen!' opgericht. Dit comité beoogde het verzet te bundelen dat leefde tegen deze nieuwe goederenspoorlijn. In het aanbevelingscomité namen onder meer R. van Duijn van De Groenen en A. Heertje zitting.

partijcongres mei 1999

De partijraad van 6 juni besloot het achtste partijcongres te houden op 1 mei 1999. Op het congres zal de organisatie en werkwijze van de SP centraal staan, in het licht van de sterke kiezers- en ledengroei die de partij sinds 1994 doormaakte. In september en oktober werden er regionale bijeenkomsten gehouden van afdelingsbestuurders, die daar hun mening konden geven over de 'kansen en bedreigingen' van de SP (*de Tribune*, 20 november 1998). Aan het einde van het jaar werd in de afdelingen het verslag besproken van de ontwikkeling van de SP sinds het partijcongres in juni 1996.

Ter voorbereiding van het partijcongres belegde het Jongerenteam van de SP op 20 november een jongerenconferentie. Een grote meerderheid van de zestig aanwezigen was tegen de oprichting van een aparte jongerenorganisatie van de SP. Deze opvatting week af van de uitkomst van een enquête die in oktober aan alle partijleden onder de 27 jaar was gestuurd. Van de respondenten vond 56% dat zo'n organisatie gewenst was.

partijbijeenkomsten

Op 28 maart werd in Oss de 'Dag van de Toekomst' gehouden. Ongeveer veertig jonge SP-leden uit het hele land ontmoetten elkaar hier. Zij discussieerden onder meer met partijleider Marijnissen.

De SP-Onderwijsgroep belegde op 5 oktober een themabijeenkomst met als titel

'Paarse wolken boven het beroepsonderwijs en de volwasseneneducatie'. Spreker was het Tweede-Kamerlid Van Bommel.

publicaties

In januari verscheen bij 'Ketch-Up Press', een aan de SP gelieerde uitgeverij, *Alles kids? Pleitnota voor gelijke kansen*. De SP-ers H. van Bommel, J. Hermans, A. Meijers en I. Palm schetsten hierin de gevolgen van de sociaal-economische tweedeling voor de positie van jongeren. De nota was opgesteld in opdracht van de SP. In april publiceerde dezelfde uitgeverij *Groeiend verzet en andere verhalen over de natuur en het milieu van milieu-activist en Kamerlid Remi Poppe*. H. Steenhuis en P. van den Blink tekenden uit de mond van Poppe zijn ervaringen in allerlei milieu-acties op.

In maart verscheen een nieuw boek van politiek leider Marijnissen, *Effe dimmen! Een rebel in Den Haag* geheten. Marijnissen deed hierin onder meer verslag van zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer sinds 1994.

Op 20 november presenteerde de SP de *Atlas van de Macht*. N. Schouten, K. Glastra van Loon, T. Kox en P. de Ridder gaven hierin een overzicht van de '50 machtigste bedrijven, de 100 machtigste ondernemers en hun netwerken'. Alle partijleden kregen het boek cadeau, met daarbij het verzoek als tegenprestatie een nieuw lid voor de partij te werven.

personalia

Op 19 mei werd R.F. Ruers lid van de Eerste Kamer. Hij volgde De Wit op, die op 6 mei was verkozen tot Tweede-Kamerlid.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

In 1998 herdacht de SGP haar tachtigjarig bestaan, zonder hier overigens veel aandacht aan te besteden. De viering had op 2 mei plaats op een 'familiedag' in Houten. In electoraal opzicht verliep 1998 voor de jarige partij niet slecht. Het aantal raadszetels dat zij behaalde, was ongeveer gelijk aan dat van 1994. De Tweede-Kamerverkiezingen verliepen voor de SGP zeer verrassend: hoewel ze stemmen verloor, wist de partij dankzij de lijstverbinding met GPV en RPF een derde kamerzetel te behalen.

algemene vergadering en familiedag

Op 21 februari hield de SGP haar algemene vergadering in Utrecht. B.J. van der Vlies, voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, stond in zijn partijrede getiteld *Op Gods trouw volstandig bouwen* stil bij de toenemende criminaliteit en het beleid van het paarse kabinet. In de middag lichtten de vijf hoogstgeplaatste kandidaat-Tweede-Kamerleden een aantal speerpunten uit het verkiezingspro-

gramma toe, waarna over deze thema's een forumdiscussie volgde. Verder namen de aanwezigen afscheid van L. van der Waal als afgevaardigde in het Europees Parlement.

gemeenteraadsverkiezingen

De SGP nam in 149 gemeenten deel aan de raadsverkiezingen, waarvan in bijna de helft met een zelfstandige lijst. In een aantal gemeenten werd de samenwerking met RPF en GPV verbroken, omdat deze partijen een vrouw op een verkiesbare plaats kandidaat hadden gesteld (zie in deze Kroniek onder GPV). In Den Helder had dit tot gevolg dat een aantal SGP-ers (waaronder oud-voorlichtingssecretaris M. Dankers) op persoonlijke titel op een gecombineerde lijst met GPV en RPF plaatsnamen. Het aantal raadszetels dat de SGP bij de verkiezingen van 4 maart verwierf, was omgerekend ongeveer gelijk aan dat van 1994.

In sommige plaatsen waar de SGP zelfstandig aan de verkiezingen had meegedaan, verliep de collegevorming moeizaam. Zo werd de partij in Hardinxveld-Giessendam na 24 jaar buiten het college gehouden. In Kesteren, waar de SGP de grootste partij werd, liepen de besprekingen stuk op het vrouwenstandpunt. De staatkundig-gereformeerden bleven zo buiten het gemeentebestuur.

Tweede-Kamerverkiezingen

Het hoofdbestuur stelde op 3 januari samen met de Raad van Advies de advieskandidatenlijst ongewijzigd vast (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 80-81). De lijst werd weer aangevoerd door Van der Vlies.

Op 19 maart begon de SGP haar verkiezingscampagne in Amersfoort onder het motto 'Woord houden'. De partij wilde zich profileren met een inhoudelijke campagne zonder 'toeters of bellen', waarbij haar 'authentieke beginselen' de aantrekkingskracht voor de kiezers moesten vormen (*Reformatorisch Dagblad*, 2 mei 1998). De verkiezingen van 6 mei verliepen voor de SGP zeer gunstig. Ondanks een verlies van 2.000 stemmen zag de partij haar zetelaantal stijgen van twee naar drie, zoals reeds vermeld het gevolg van de verdeling van reststemmen door de lijstverbinding van GPV, RPF en SGP.

vorstelijk huwelijk

Eind maart zorgde de SGP voor enige opschudding toen haar fracties in de verenigde vergadering van de Staten-Generaal als enigen tegen het voorgenomen huwelijk van prins Maurits met Marilène van den Broek stemden. 'Er is een rechtstreekse relatie tussen onze politieke idealen en de religie van het koninklijk huis. Het huwelijk van Maurits met een rooms-katholiek meisje doorbreekt een traditie die voor ons onaantastbaar is', aldus senator G. Holdijk in een verklaring tot de pers (*Reformatorisch Dagblad*, 1 april 1998). Premier

Kok reageerde geïrriteerd. Ook GPV en RPF keerden zich tegen het SGP-standpunt. GPV-leider Schutte was van mening dat de grondwet geen mogelijkheden bood om religieuze overwegingen in de standpuntvorming te betrekken. Tweede-Kamerlid Rouvoet van de RPF noemde de redenering van de SGP 'onbegrijpelijk', omdat Holdijk geen constitutionele argumenten aanvoerde (*Reformatorisch Dagblad*, 1 april 1998). De staatkundig-gereformeerden toonden zich gekwetst door het onbegrip van de beide andere kleine christelijke partijen. Ze vonden dat deze hun eigen nationaal-gereformeerde verleden hiermee verloochenden.

statuten en algemeen reglement

Op 1 september traden de statuten en het algemeen reglement, die in 1997 op een huishoudelijke vergadering waren aangenomen, in werking (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 79-80). Dit had onder andere tot gevolg dat de statenkringverenigingen hun functionele plaats in de partijorganisatie verloren. De nog bestaande verenigingen werden echter niet verplicht zichzelf op te heffen. De nieuwe statuten hielden de mogelijkheid open dat per provincie één of meerdere kringen bleven bestaan.

affaire Van der Wende

In september werd politie-inspecteur A. van der Wende van het korps Rotterdam-Rijnmond en ex-lid voor de SGP van de gemeenteraad van Goedereede door de Rotterdamse rechtbank vrijgesproken van opzettelijke belediging van homoseksuelen. Eind 1997 had hij in de *Justitiekrant* in een discussie over het homohuwelijk geschreven dat gelijkstelling van homoseksualiteit en heteroseksualiteit ongeveer hetzelfde was als 'diefstal gelijkstellen met schenkingsrecht of mishandeling met verpleging'. De homobelangenorganisatie COC, de Nederlandse Politiebond en de *Gaykrant* hadden naar aanleiding hiervan een aanklacht bij justitie ingediend. De rechter oordeelde dat Van der Wende gerechtigd was op godsdienstige gronden bezwaren te hebben tegen het homohuwelijk en dat de 'menselijke waardigheid van de bedoelde groep personen... hierdoor niet [was] aangetast' (*Nederlands Dagblad*, 30 september 1998). Begin oktober werd RPF-leider Van Dijke wegens een bijna identieke affaire door de rechtbank in Den Haag wél veroordeeld (zie in deze Kroniek onder RPF).

Europese verkiezingen 1999

Eind oktober stelde het hoofdbestuur samen met de Raad van Advies de kandidatenlijst voor de Europese verkiezingen vast. B. Belder werd lijsttrekker, gevolgd door C.S.L. Janse op de tweede, en Holdijk op de derde plaats (zie over de samenwerking met GPV en RPF bij de Europese verkiezingen in deze Kroniek onder GPV).

Eind 1997 publiceerde de Guido de Brèsstichting, het wetenschappelijk bureau van de SGP, de nota *De kerk in Europa: verkenningen in staatkundig perspectief* van de hand van J. Weggeman. In januari 1998 werd deze aan de fractie van SGP, GPV en RPF in het Europees Parlement aangeboden. In april 1998 verscheen het commentaar *Genetische idealen: over klonen, xenotransplantatie en genetisch gemanipuleerde voedingsgewassen*, geschreven door H.F. Massink en anderen. Het toonde zich zeer kritisch ten aanzien van de nieuwe ontwikkelingen op deze gebieden. Alleen in levensbedreigende situaties moest het mogelijk zijn gebruik te maken van de nieuwe technieken. Een algemeen verbod werd om die reden niet bepleit. In november deed de De Brèsstichting *Knellende ruimte: reactie op de nota Nederland 2030* van de hand van G. Bosma en H.F. Massink het licht zien. Het behelsde een commentaar op een discussienota van het ministerie van VROM over de inrichting van Nederland in het begin van de 21-ste eeuw. Eveneens in november verscheen *Tussen beginsel en belang: normatieve gedachten over economie, markt en samenleving*, geschreven door A. van den Heuvel en anderen. De auteurs concludeerden in de nota dat de moderne economie en het marktdenken niet waarde vrij zijn, maar geïnspireerd door een liberaal-humanistisch mens- en wereldbeeld. Zij zetten hier een staatkundig-gereformeerde visie tegenover. Aan het eind van het jaar gaf het wetenschappelijk bureau *Geboden steun: SGP-visie op sociale zekerheid* uit, geschreven door de werkgroep sociale zekerheid.

De LVSGS/SGP-jongeren publiceerden in 1998 vier 'Infoschetsen'. Twee ervan stonden in het teken van het jaarthema 'Jongeren in de knel'. Zo werd op 13 februari *Jeugdbeleid*, geschreven door W.J. van Duijn, tijdens een discussie-bijeenkomst gepresenteerd. De tweede was *Refo-jeugdbeleid: christenjongeren in het spanningsveld van twee culturen* van de hand van I.A. Kole en anderen. Op 28 november hield de jongerenorganisatie een congres over dit onderwerp. Begin augustus verscheen *Theocratie: de SGP tussen ideaal en werkelijkheid* met als auteurs R. Bisschop, G. Holdijk en A.A. van der Schans. De vierde schets heette *Welvaartsstaat* en was van de hand van Chr. van Bommel en W. Zondag. In juni publiceerden de SGP-jongeren het Infokatern *De doodstraf: invoeren of uitbannen?*, geschreven door W.A. Zondag, L. Snoek en G. Holdijk. De SGP-jongeren hielden op 28 maart hun twee-jaarlijkse jongerendag in Den Haag. Partijleider Van der Vlies en D66-minister van Justitie Sorgdrager gingen er met elkaar in debat over waarden en normen. Verder organiseerden de jongeren nog een aantal bijeenkomsten: over Israël (op 2 maart); over 'SGP en SP: het verschil zit 'm in de "G"', waar Van der Vlies en SP-leider Marijnissen de degens kruisten (op 13 maart); over 'God, Nederland en Oranje' voor studenten, in samenwerking met het wetenschappelijk bureau (op 2 oktober); en een bezinningsconferentie over de vraag 'Heeft de gereformeerde gezindte nog toekomst?' (op 21 november).

De Stichting Voorlichtings- en Vormingscentrum en het hoofdbestuur van de

SGP organiseerden op 25 september het jaarlijkse najaarscongres voor raadsleden. Het thema was 'De gemeenteraad onder Paars-II'.

Begin mei publiceerde de SGP – ter gelegenheid van de viering van 150 jaar grondwet – de bundel *Groen en de grondwet : de betekenis van Groen van Prinsterers visie op de grondwet van 1848* onder redactie van D.J.H. van Dijk en H.F. Massink.

personalia

Op 19 maart overleed oud-senator H. Barendregt. Van 1954 tot 1982 was hij gemeenteraadslid in Barendrecht; van 1982 tot 1985 zat hij in de provinciale staten van Zuid-Holland; van 1983 tot 1995 maakte hij deel uit van de Eerste Kamer, waarvan de laatste negen jaar als fractievoorzitter.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

In electoraal opzicht was het jaar 1998 voor de VVD uitzonderlijk: nooit eerder hadden de liberalen 38 zetels in de kamerverkiezingen behaald. Ook bij de gemeenteraadsverkiezingen deed de partij het goed. De gunstige uitslagen waren een welkom verjaardagsgeschenk voor de VVD, die dit jaar een halve eeuw bestond. In de zomer maakte de succesvolle partijleider F. Bolkestein bekend dat hij terugtrad als eerste man van de VVD.

vijftigjarig bestaan

Op 24 januari vierde de VVD in Amsterdam uitbundig haar tiende lustrum. 's Middags was er een symposium, gewijd aan het thema 'verantwoordelijkheid'. De Prof.mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD, presenteerde de bundel *Publieke verantwoordelijkheid* (geredigeerd door K. Groenveld en P.G.C. van Schie). 's Avonds vierden de liberalen feest met als hoogtepunt een soundmixshow, waarin vele VVD-prominenten in de huid van bekende artiesten kropen. Tijdens het jubileum werd *Liberale onder één dak. VVD: 50 jaar liberale vereniging* over de geschiedenis van de jarige partij, geschreven door H.J.L. Vonhoff, ten doop gehouden.

Europese Monetaire Unie (EMU)

In januari lekte uit dat minister G. Zalm van Financiën overwoog af te treden wanneer Nederland zou instemmen met Italiaanse deelname aan de gemeenschappelijke Europese munt. In de commotie die hierover ontstond – de Italiaanse premier Prodi vroeg premier Kok telefonisch om uitleg – ontkende Zalm dit overigens. Ook Bolkestein verklaarde zich tegenstander: 'Zelfs als de Italianen hun nieuwe schulden met 1,7 procent terugbrengen, zijn we er nog op tegen dat ze meedoen', zo meende hij (*NRC-Handelsblad*, 12 januari 1998). In

maart pleitte Bolkestein in *Forum*, het blad van de werkgeversorganisatie VNO-NCW, voor het uitstellen van de EMU. Dit zou landen die nog niet voldeden aan de criteria voor deelname aan de EMU, in de gelegenheid stellen om hun financiën op orde te brengen. Voor de coalitiegenoten D66 en PvdA was uitstel echter onbespreekbaar. Ook Zalm vond dit geen reële optie. Eind maart stemde het kabinet – inclusief Zalm – in met de deelname van Italië.

asielbeleid

In februari ontstond opschudding over uitspraken die J. Rijpstra, woordvoerder vreemdelingenbeleid in de Tweede Kamer, had gedaan in een vraaggesprek met het *Algemeen Dagblad*. Hij had daarin geopperd dat Nederland als uiterste consequentie het vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties zou moeten kunnen opzeggen, indien het niet zou lukken om met de andere lidstaten van de Europese Unie afspraken te maken over een evenrediger verdeling van de asielzoekers. Andere politieke partijen spraken hun afkeuring over deze suggestie uit. In een toelichting liet Rijpstra weten een discussie op gang te willen brengen over de vraag, hoeveel vluchtelingen Nederland in staat is op te vangen. Tijdens een kamerdebat enkele dagen later zei hij, onder druk van een motie van D66-kamerlid B.O. Dittrich, die gesteund werd door het CDA en GroenLinks, dat de VVD er niet op uit is het verdrag op te zeggen.

gemeenteraadsverkiezingen

De gemeenteraadsverkiezingen van 4 maart verliepen voor de VVD succesvol. Met een winst van ruim tweehonderd raadszetels boekten de liberalen aanzienlijke vooruitgang. De partij won vooral in Noord- en Zuid-Holland. In 72 gemeenten werd de VVD de grootste partij. Het aantal wethouders steeg van 308 naar 338. Hiermee leverden de liberalen 19,6% van het totale aantal wethouders. In Groningen gingen de liberalen na 26 jaar oppositie weer deel uitmaken van het stadsbestuur.

In Bloemendaal hadden W. van Luyken en L. Heukels zich, uit onvrede met de 'regenteske' bestuursmentaliteit van de VVD-fractie in de gemeenteraad, eind 1997 van de VVD afgesplitst en een eigen partij 'Liberaal Bloemendaal' opgericht. In januari 1998 eiste de Bloemendaalse VVD-afdeling voor de Raad van State vernietiging van het besluit van het centrale stembureau om Liberaal Bloemendaal toe te laten tot de gemeenteraadsverkiezingen in maart. Men vreesde voor verwarring bij de kiezers, omdat het plaatselijke VVD-partijblad dezelfde naam droeg. De eis werd afgewezen, zodat zowel de VVD als Liberaal Bloemendaal deelnamen aan de verkiezingen.

kandidaatstelling en programma Tweede-Kamerverkiezingen

In het najaar van 1997 was de ontwerp-kandidatenlijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen opgesteld (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 85-86). Op de algemene vergadering van 31 januari in Arnhem werd de volgorde van de kandidaten definitief vastgesteld. De eerste dertig plaatsen bleven ongewijzigd. Een voorkeursactie van een aantal afdelingen om minister van Verkeer en Waterstaat mevr. A. Jorritsma-Lebbink hoger op de lijst te krijgen (op de tweede in plaats van op de derde plaats), mislukte. De tweede positie bleef voorbehouden aan minister van Binnenlandse Zaken H.F. Dijkstal. Bolkestein werd opnieuw als lijsttrekker gekozen.

Een dag eerder stelde de vergadering het verkiezingsprogramma *Investeren in uw toekomst* vast. Het ontwerp hiervan was in oktober 1997 gepresenteerd (zie *Jaarboek 1997 DNPP*, blz. 86). Over de sociale paragraaf ontstond de meeste discussie. Zo werd het voorstel om de maximale duur van de werkloosheidsuitkering (WW) terug te brengen van vijf naar drie jaar afgewezen. Ook de voorgestelde verlaging van het minimumloon voor alleenstaanden met 30% haalde het niet. Men was bang dat deze maatregelen het sociale gezicht van de partij te veel zouden schaden. De paarse coalitiegenoten reageerden verheugd op de bijstellingen van het congres, evenals het CDA. De algemene verwachting was dat het de formatie-onderhandelingen zou vergemakkelijken.

In het programma werd verder een nieuwe passage opgenomen over (hard-) drugsbestrijding, met vooral aandacht voor de vaak ermee gepaard gaande criminaliteit. De aanwezigen namen ook een amendement aan van de partij-commissie Volksgezondheid, waarin werd gepleit voor het verwijderen van euthanasie en zelfdoding uit het Wetboek van Strafrecht. Bolkestein liet in zijn toespraak tot de ledenvergadering weten door te willen gaan met paars. Voorwaarde was wel dat de coalitiegenoten de middeninkomens – waaruit immers de sociale zekerheid werd gefinancierd – ongemoeid moesten laten.

affaire Van Baalen

Eind maart raakte campagneleider en kandidaat-Tweede-Kamerlid J.C. van Baalen in opspraak wegens berichten in de media dat hij in zijn jeugd rechts-extremistische sympathieën gekoesterd zou hebben. Zo meldde *Vrij Nederland* (28 maart 1998) dat Van Baalen in zijn Leidse studententijd, als voorzitter van de studentenweerbaarheid Pro Patria, het Horst Wessellied (het partijlied van Hitlers NSDAP) zou hebben gezongen. Enkele dagen later onthulde het televisieprogramma Netwerk dat hij als zestienjarige een steunbetuiging zou hebben geschreven aan J. Glimmerveen van de Nederlandse Volksunie (NVU). Van Baalen ontkende alle beschuldigingen. Begin april schortte hij zijn werkzaamheden als campagneleider op, omdat hij tijd wilde vrijmaken om zijn naam te zuiveren. Tweede-Kamerlid en oud-woordvoerder van Bolkestein C. Cornielje nam zijn taken over. Van Baalen behield in eerste instantie wel zijn verkiesbare

negenentwintigste plaats op de kandidatenlijst voor de Tweede Kamer. Hangende zijn verweer bleef de VVD achter hem staan. Na nieuwe getuigenissen van oud-klasgenoten in het televisieprogramma Nova besloot Van Baalen echter na de verkiezingen voorlopig geen zitting te zullen nemen in de Kamer. Hij hoopte zo zijn partij in verkiezingstijd geen verdere schade te berokkenen. Bolkestein noemde zijn beslissing 'honorabel, tragisch maar onvermijdelijk' (*NRC-Handelsblad*, 6 april 1998).

In juli begon een commissie van drie leden van de Raad van State op verzoek van het hoofdbestuur van de VVD een onderzoek naar de beschuldigingen aan het adres van Van Baalen. De commissie werd voorgezeten door J. Polak (VVD) en bestond verder uit J.J. Vis (D66) en A. Kosto (PvdA). In november kwam zij tot de conclusie dat de beschuldigingen ongegrond waren: van rechts-extremistische activiteiten van Van Baalen was niets gebleken. Ten aanzien van de brief aan Glimmerveen verklaarde een schriftdeskundige dat deze waarschijnlijk door een ander geschreven was. Volledige zekerheid hierover kon niet gegeven worden, temeer daar Glimmerveen weigerde met het onderzoek mee te werken. Het hoofdbestuur van de VVD verklaarde op 17 november Van Baalen volledig te rehabiliteren en hem dus ook niets in de weg te zullen leggen als hij zijn plaats in de Tweede Kamer zou opeisen (wat mogelijk werd wanneer een kamerlid zou aftreden).

Tweede-Kamerverkiezingen

Op 17 april begon de VVD haar verkiezingscampagne met een manifestatie in Amersfoort. Voor het organiseren van verkiezingsavonden maakte de partij gebruik van de diensten van experts van het bedrijf Endemol. Er vonden manifestaties met talkshows plaats. Ook hielden de liberalen ochtendlijke persconferenties. Om jonge kiezers te bereiken organiseerde de VVD op 3 mei samen met de Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD) een landelijke liberale jongerendag in Delft.

Tijdens de campagne kwam de VVD nogal eens in aanvaring met de PvdA. Zo wilde minister Zalm van Financiën de uitvoering van de sociale zekerheid aan de markt overlaten; PvdA-minister Melkert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid vond dit echter een taak van de overheid. Andere verschillen van mening tussen beide partijen betroffen de aftrekbaarheid van hypotheekrente voor de eigen woning en het asielbeleid. Eind april stelde Bolkestein zich tijdens een verkiezingsdebat met PvdA-leider Kok voor de RTL-televisie voor het eerst openlijk kandidaat voor het premierschap.

De Tweede-Kamerverkiezingen op 6 mei bezorgden de VVD met 38 zetels een historische overwinning. De winst van zeven zetels was voor een deel toe te schrijven aan de jongere kiezers. Bolkestein noemde in zijn toespraak tot de algemene vergadering van 15 en 16 mei deze bijeenkomst het 'congres van de overwinning' (*Vrijheid en Democratie*, juni 1998). 'Schaduwkanten' vond hij dat naar verhouding weinig ouderen en vrouwen op de VVD hadden gestemd.

afscheid Bolkestein

Begin juli kondigde Bolkestein zijn vertrek als voorzitter van de Tweede-Kamerfractie aan. Na acht jaar de partij te hebben geleid - langer dan zijn voorgangers, op VVD-oprichter P.J. Oud na - vond hij dat het tijd werd voor 'nieuwe dynamiek en een nieuw elan' (*Vrijheid en Democratie*, september 1998). Op 30 juli trad hij af en koos de fractie op zijn voordracht Dijkstal tot voorzitter. Cornielje werd vice-voorzitter. Bolkestein was van plan tot het eind van 1999 als 'vliegende kiep' in de Tweede Kamer te blijven.

Op de partijraad van 1 augustus nam Bolkestein officieel afscheid als politiek leider. Partijvoorzitter W.K. Hoekzema prees hem voor de wijze waarop hij de partij had geleid. 'Hij heeft de eenheid teruggebracht in de partij, de VVD een stevige plaats in de Nederlandse politiek gegeven en is de aanvoerder in de politieke discussie geweest' (*Vrijheid en Democratie*, september 1998).

Op 29 september presenteerde Bolkestein in Den Haag een politiek dagboek over de periode 4 maart tot 4 augustus, zijn laatste maanden als leider van de VVD, onder de titel *Haags duet*; het tweede deel van het boek bevatte een dagboek over dezelfde periode geschreven door NOS-journaliste mevr. M. Brandsma.

kabinetformatie

Op de partijraad van 1 augustus werd ook het regeerakkoord goedgekeurd. Bolkestein gaf meteen toe dat het akkoord op enkele punten tekort schoot, zoals de wegebouw waar te weinig geld voor uitgetrokken werd, de bezuinigingen op defensie en de besluiteloosheid ten aanzien van de toekomst van Schiphol. Hij betreunde ook dat de VVD met weinig vrouwen in het kabinet kwam. De Vrouwen in de VVD hadden hier ook kritiek op.

Door toetreding van L.M.L.H.A. Hermans tot het kabinet verloor Friesland zijn Commissaris van de Koningin. In november werd in deze functie oud-minister E.H.T.M. Nijpels benoemd, met ingang van 1 januari 1999.

partijvoorzitterschap

Evenals CDA, GroenLinks en PvdA moest de VVD in 1998 een nieuwe voorzitter gaan zoeken. Hoekzema liet in september weten, deze functie vanaf mei 1999 niet meer te kunnen combineren met het burgemeesterschap van Den Helder. In december droeg het hoofdbestuur H.B. Eenhoorn voor als opvolger. Eenhoorn was bedrijfsadviseur en oud-burgemeester van Schiermonnikoog en Voorburg, en bovendien in de jaren tachtig lid van het hoofdbestuur geweest. Om de taak van de voorzitter te verlichten besloot het hoofdbestuur de functie van tweede vice-voorzitter te creëren; deze zou de politiek plaatsvervanger van de voorzitter worden, terwijl de eerste vice-voorzitter vooral belast was met de inhoudelijke politieke discussie in de partij.

Provinciale Statenverkiezingen 1999

In april verscheen ter voorbereiding van de Provinciale Statenverkiezingen in 1999 de *Leidraad VVD-provincieprogramma 1999-2003*, samengesteld door de VVD-Bestuurdersvereniging in opdracht van het hoofdbestuur. In de zomer benoemde dit orgaan mevr. P.H. Ginjaar tot 'campagneleider 1999'.

Eerste-Kamerverkiezingen 1999

In september werd bekend wie de afdelingen kandidaat stelden voor de in 1999 te kiezen Eerste Kamer. De afdeling Den Haag stelde de oud-opperbevelhebber van de strijdkrachten H.A. Couzy kandidaat, die voor zijn vertrek in 1996 kritiek had geleverd op zijn minister (en partijgenoot) J.J.C. Voorhoeve. Toen het hoofdbestuur in oktober een ontwerplijst opstelde, ontbrak daarop echter Couzy. Wel stonden zeven andere nieuwelingen op de lijst, waaronder de Leidse hoogleraar medische ethiek mevr. H.M. Dupuis op plaats zes. Fractievoorzitter F. Korthals Altes kreeg de eerste plaats. In maart 1999 zou de algemene vergadering de lijst definitief vast moeten stellen.

Europese verkiezingen 1999

Tegelijk met de Eerste-Kamerverkiezingen werden de Europese verkiezingen voorbereid. Deze kandidatenlijst zou aangevoerd moeten worden door J.G.C. Wiebenga - oud-lid van de Tweede Kamer en oud-burgemeester van Eelde-Paterswolde - zo stelde het hoofdbestuur in oktober voor. De zittende parlementsleden F.A. Wijsenbeek en mevr. J. Larive zagen af van een verkiesbare plaats. Wijsenbeek kreeg als lijstduwer plaats 29. Bij Larive, die helemaal van de lijst verdween, speelde mee dat zij kritiek had gekregen op haar reiskostendeclaraties. Een (verkiesbare) nieuweling op de kandidatenlijst was J. Maaten, oud-bestuurder van de JOVD en sinds 1992 secretaris-generaal van de Liberale Internationale.

partijbijeenkomsten

Op 4 en 5 september organiseerde het internationaal secretariaat van de VVD een seminar voor campagneleiders van liberale partijen in Midden- en Oost-Europa in Den Haag. Bolkestein zat 's middags een panel voor.

Op 31 oktober besprak de partijraad in Bussum de begroting van het nieuwe kabinet, eerst in werkgroepen en vervolgens plenair. Minister J.J. van Aartsen van Buitenlandse Zaken nam deel aan de werkgroep buitenlands beleid, defensie en ontwikkelingssamenwerking. Dijkstal sloot de partijraad af met een toespraak, waarin hij onder meer zijn bezorgdheid uitsprak over de financiële en economische instabiliteit in Europa.

Op 28 november vond een themadag over de toekomst van de sociale zekerheid

plaats in Zoetermeer, waarbij inleidingen werden verzorgd door FNV-voorzitter L.J. de Waal, de voorzitter van de metaalwerkgeversorganisatie FME/CWM A. Kraaijeveld en J.F. Hoogervorst, staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

verwante instellingen en publicaties

In januari publiceerde Bolkestein *Onverwerkt verleden*. Met dit boek deed hij een poging om een discussie op gang te brengen over de vraag hoe het kwam dat zoveel intellectuelen destijds in de ban van het communisme geraakt waren. Bolkestein vond het hoog tijd dat voormalige leden van de CPN verantwoording aflegden over hun verleden. In april verschenen twee bundels met toespraken en beschouwingen van Bolkestein: op 2 april nam oud-premier A.A.M. van Agt in perscentrum Nieuwspoort in Den Haag het eerste exemplaar van *Boren in hardhout* in ontvangst; op 4 april presenteerde Bolkestein in Amsterdam op een vergadering van het algemeen bestuur van de Liberale Internationale *Liberalism in a changing world*.

De Teldersstichting publiceerde in november een bundel over *De rechten van de mens: liberale beschouwingen*, onder redactie van G.A. van der List. Een aantal filosofen, juristen en politici leverden hieraan een bijdrage. Aanleiding was het feit dat de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens vijftig jaar geleden was aanvaard door de Verenigde Naties. Op 19 juni hield het wetenschappelijk bureau een conferentie over 'De rol van politieke partijen bij de democratisering in sub-Sahara Afrika' in Amsterdam; en op 9 september één over 'Klonen in liberale ogen' in Den Haag. Op deze laatste bijeenkomst hielden onder meer oud-staatssecretaris E.G. Terpstra en kandidaat-senator Dupuis een inleiding. Op 19 november organiseerde de Teldersstichting een 'minisymposium' over 'De Nederlandse geschiedenis tot 1848: liberale opmaat tot de grondwet?' De aanleiding hiertoe vormde het door de Stichting uitgegeven boek van M. Wessels, *De Nederlandse traditie van vrijheid: een vruchtbare voedingsbodem voor de hervormingen van 1848*, dat deze traditie vanaf de Middeleeuwen tot 1848 reconstrueerde.

De Organisatie Vrouwen in de VVD vierde haar vijftigjarig bestaan op 13 en 14 maart met een symposium over 'Arbeid en zorg' in Noordwijkerhout. Tijdens de bijeenkomst maakte minister van Financiën Zalm zijn voornemen bekend om het kostwinnersvoordeel in de inkomstenbelasting geleidelijk af te schaffen. Op 14 november hield de Organisatie in Rotterdam een themadag over water.

De aan de VVD gelieerde Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD) congresseerde op 20 en 21 juni. De afgevaardigden namen een nieuwe beginselverklaring aan en kozen een nieuwe voorzitter: R. Bremekamp volgde in deze functie mevr. C. Scheidel op. De JOVD hield op 21 en 22 november haar jaarlijkse congres in Vianen. Het bestuur had een beleidsplan opgesteld voor een vergaande reorganisatie van de JOVD, dat echter op het congres niet

geheel vastgesteld kon worden. Dat gebeurde wel op een extra congres op 19 december. De organisatie zou flexibeler moeten worden, en opgedeeld in drie tamelijk zelfstandige regio's.

De Bestuurdersvereniging van de VVD kwam op 6 en 7 november in Lunteren bijeen voor haar jaarlijkse congres. Thema was 'Decentralisatie tegenover Europese eenwording'.

De met voorlichting over Europese integratie belaste Mr. H.R. Nord Stichting vierde in 1998 haar tienjarig bestaan met de presentatie van een bundel getiteld *Hoe verder met een Europees ideaal* onder redactie van Wijsenbeek. Het in samenwerking met de Teldersstichting uitgegeven boek bevatte tien bijdragen over verschillende aspecten van Europese eenwording en de rol van Nord daarbij.

personalia

In mei raakte staatssecretaris J.C. Gmelich Meijling van Defensie in opspraak vanwege vermeende onzuiverheden in zijn declaratiegedrag toen hij burgemeester van Den Helder was. In juni zuiverde de gemeente Den Helder na een intern onderzoek de staatssecretaris van elke blaam: in geen van de onderzochte declaraties was er sprake geweest van onoirbaar gedrag.

Op 6 oktober overleed mevr. M.M.H. Kamp. Zij was van 1982 tot mei 1998 lid van de Tweede Kamer geweest en was kandidaat gesteld voor de Eerste Kamer. Op 13 december overleed luitenant-generaal b.d. W. den Toom, van 1963 tot 1965 staatssecretaris en van 1967 tot 1971 minister van Defensie.